زنجیرەی ئیسلام و زانست 1

قورئان و زەویناسی

قورئان و زانست 2

ئامادەکردنی
سەروەر حەسەن

پێداچوونەوەی زانستی
دکتۆر فوئاد محمد قادر

تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

بسم الله الرحمن الرحيم

قورئان و زەویناسی

زنجیرەی قورئان و زانست (٢)

قورئان و زەویناسی

ئامادەکردنی

سەروەر حەسەن

پێداچوونەوەی زانستی

د.فؤاد محمد قادر

پسپۆڕ لە جیۆلۆجیای نەوت

پێداچوونەوەی زمانەوانی

م.ناهیدە ڕەحمان

بەکالۆریۆسی زمانی کوردی

التفسير

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ
نوسینگەی تەفسیر

ناوی کتێب بەکوردی: قورئان و زەویناسی

ئامادەکردنی: سەروەر حەسەن

پێداچونەوەی زانستی: د.فؤاد محمد قادر

پێداچونەوەی زمانەوانی: م.ناهیدە ڕەحمان

بلاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بلاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر

نەخشەسازی ناوەوە: جمعە صدیق کاکە

خەت: نەوزاد کۆیی

بەرگ: أمین مخلص

نۆرە و ساڵی چاپ: یەکەم ١٤٣٢ك - ٢٠١١ز

تیراژ: ١٥٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٣٢٠) ساڵی ٢٠١١ پێدراوە

تەفسیر

بۆ بلاوکردنەوە و ڕاگەیاندن

هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس

ت : ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٢٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨

مۆبایل : ٠٧٥٠ ٤٦٠ ٥١ ٢٢ - ٠٧٧٠ ١٣٨ ٧٢ ٩١

tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

ناوەڕۆك

پێشەكی ٩
پێكهاتەی گشتی زەوی ١١
زەوی و جیاوازیی خاكەكەی........................... ١٢
لەجوڵە وەستانی زەوی ١٤
هێزی كێشكردنی زەوی ١٦
پشتێنەی موگناتیسی ١٨
قۆناغەكانی دەركەوتنی مانگ ٢٠
ڕووناكیدانەوەی مانگ و تیشكی خۆر........................... ٢١
سوڕانەوەی زەوی........................... ٢٤
پەستانی هەوا........................... ٢٧
شێوەی زەوی گۆیی تەواو نییە........................... ٣٠
لەرینەوەكانی دەنكۆڵە خۆڵییەكان ٣٢
گەردەلول و ئاگر........................... ٣٤
مانای زمانەوانی گێژەڵوكە (إعصار):........................... ٣٥
جۆرەكانی (با) لە قورئانی پیرۆزدا........................... ٣٧
داماڵینی ڕووناكی ڕۆژ ٤٠
بیردۆزی ڕێژەیی........................... ٤١
نەبینینی ئەو تەنانەی بەخێرایی زیاد لەخێرایی
ڕووناكی دەجوڵێن........................... ٤٣
ئەندازەگیری لە بەدیهێنانی زەویدا........................... ٤٤
مێژووی شەو و ڕۆژ........................... ٤٧
سوودەكانی شەو و ڕۆژ........................... ٥٠
هەناسە دەدات........................... ٥٣
نزمترین ناوچە لەسەر ڕوی زەوی ٥٧

درز و کەلێنی زەوی ٥٩
خۆرهەڵات و خۆرئاواکان ٦٠
جیاوازی ساڵی هەتاوی و ساڵی مانگی ٦٢
زەوی زەلیل و ملکەچە ٦٣
شاخەکان و باران بارین ٦٥
کرداری داماڵین شاخەکانی بۆ تەختانی و دەشت گۆڕیوە ٦٧
پێشبینی قورئانی پیرۆز بە هۆکارەکانی گەیاندن ٦٨
پێشبینیکردنی قورئانی پیرۆز بەهۆکارەنوێیەکانی گواستنەوە ٦٩
گەشەکردنی هۆکانی گواستنەوە ٧٠
کانزا و ناکانزاکان ٧٥
کانزا و ناکانزاکان لە قورئانی پیرۆزدا ٧٦
دارشتە کانزاییە پتەوەکان ٧٨
لەدەستدانی نەرمونیانی کانزاکان.............................. ٧٩
نیشتمانی خامی توخمەکان ٨٠
ئەوەی لەژێر خاکدا هەیە ٨٢
دەرچوونی قورساییەکانی زەوی............................... ٨٣
کانزای ئاسن ٨٥
پێکهاتەی کیمیایی بەرد و مرۆڤ............................... ٨٨
شاخەکان................................ ٩٠
شاخ لە زانستی زەویناسیدا ٩١
ئاماژە جیاوازەکانی قورئانی پیرۆز بە شاخ (الجبل)................ ٩٢
یەکەم: خاسیەتی مێخێتی شاخەکان........................... ٩٤
مێژووی دروستبوونی بیرۆکەی بوونی ڕەگی شاخەکان............ ٩٥
چەمکی زانستی خاسیەتی مێخێتی شاخەکان ٩٧
دووەم: چەسپاندن و لەنگەرپێگرتنی زەوی یان
شاخەکان لەسەر زەوی ١٠٢

سێیەم: بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز
لەسەر شاخەکان.. ١٠٩
(جُدَد)ی بەردین لەزانستی زەویناسیدا ١١٠
پێشینەی قورئان لە ئاماژەدان بە ڕەنگەکانی (جُدد)
بە ڕەنگی سپی و سوور و ڕەش.............................. ١١٢
ئاو و کاریگەریی لەسەر ڕەنگی شاخەکان ١١٤
چوارەم: جوڵەی شاخەکان شوێنکەوتەی جوڵەی زەوییە ١١٧
ئاو و دەریا و باران ١١٩
ئاو بنەڕەتی ژیانە ١٢٠
بنەڕەتی مرۆڤ ئاوە: ١٢١
بنەڕەتی ڕووەك ئاوە: ١٢٢
سوڕی ئاو لە سروشتدا ١٢٤
بنەڕەتی ڕووبار و سەرچاوەکان و چۆنیەتی باسکردنی
ئەم بابەتە لە قورئاندا: ١٢٥
گەرمی و هەڵم.. ١٢٧
هەورەقورسەکان ١٢٨
بارانی شیرین.. ١٢٩
دابەزاندنی باران بە ئەندازەی دیاریکراو........................ ١٣٠
یەکەم: خێرایی دابەزین ١٣٠
دووەم: بڕی بەهەڵمبوو و بڕی باران ١٣١
چینەکانی بینین لە قوڵایی دەریادا ١٣٢
نهێنی هەورەکان ١٣٤
دیاردەکانی دەریا ١٣٥
سێ جۆر شەپۆلی دەریاکان هەن:........................ ١٣٦
دەریای گەرمکراو ١٣٩
نهێنی هەڵقوڵینی ئاو لەبەردەوە !........................ ١٤٠

ئاوی ژێر زەوی.......................... ١٤١
ناوچەی ڕێژگە و بەربەستی نێوان دوو دەریا ١٤٢
ناوچەی ڕێژگە (پێکگەیشتنی ئاوی دوو دەریا): ١٤٣
بەربەستی نێوان دوو دەریاکە:............................ ١٤٥
(با) و شەپۆلەکانی دەریا................................ ١٤٨
ترس و باران ١٥١
سەرچاوەکان ١٥٥

به ناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

پێشەكی

بەقەڵەمی د. فؤاد محمد قادر
پسپۆڕ لەبواری نەوت، زانكۆی سلێمانی

قورئانی پیرۆز پەیامێكی بەردەوامی خوای گەورەیە بۆ مرۆڤایەتی، مرۆڤەكان دەدوێنێت بە هەموو ڕەهەندەكانیەوە، ڕابردوو و ئێستا و داهاتوویان پێكەوە گرێ دەدات، حیوار لەگەڵ مرۆڤ دەكات وەك بەشێك لە جیهانێكی گەورەتر، سەرنجی بۆ بوونەوەرێك (گەردوون)ی پان و بەرینی چواردەوری ڕادەكێشێت: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ﴾، هانی دەدات بیربكاتەوە و ژیریی بخاتەگەڕ، قسە لەگەڵ ناخ و ئەقڵ و ویژدانی مرۆڤەكاندا دەكات... ئایەتەكانی قورئان پڕاوپڕن لە ئاماژەی زانستی و مەنتیقی، لە كات و شوێنی گونجاودا ئاماژە بۆ دروستكراوەكان و دیاردە سروشتییەكان دەكات، بەجۆرێك كە مرۆڤەكان لە هەر بڕگەیەكی مێژوودا بن، لەهەر ئاستێكی زانستیدا بن، كاتێك شرۆڤەی ئەو ئاماژە قورئانیانە دەكەن دەبینن پڕاوپڕ پێكاویەتی و زانست بەتەواوی لەگەڵیدا هاوتەریبە.

كتێبی (قورئان و زەویناسی) كە برای بەڕێزمان كاك "سەروەر حەسەن" ئامادەی كردووە، هەوڵێكی باشە بۆ خستنەڕوو و شرۆڤەكردنی

ئـەو ئایەتـە پیرۆزانـەی ئامـاژە بـە زەوی دەکـەن، لـە ڕووەکـانی: شـێوەی دەرەوەی زەوی و پێکهاتەی چینەکانیەوە، پێکهاتـەی شـاخەکان، کـانزا و بەردەکان، بەرگەهەوای دەوری گۆی زەوی و سوڕی ئاو لە باران و ڕووبار و دەریاکان.

دەستخۆشی لێدەکـەم، خـوای گـەورە پاداشـتی مانـدووبوونی بداتـەوە، هیـوادارم مـن و خوێنـەرانی تـریش بـە دڵـی پـڕ لـە ئیمـان و بـیری پـڕ لـە زانسـتەوە بچـینە خزمـەت ئایەتـەکانی قورئـان و بـە تێڕامـانی قووڵـەوە بیخوێنینەوە تا زیاتر و زیـاتر گـەورەیی ئـەم پەیامـەمان بـۆ دەربکـەوێت و هەڵزنێین بە بـاڵای بـەرزی ئـەم قورئانـەدا، تـا لـە سایەیدا گەشـە بکـەین و بەرزبینـــــــەوە ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ يَهۡدِي لِلَّتِي هِيَ أَقۡوَمُ ﴾... دووبـــــــارە دەستخۆشی بۆ کاك سەروەر.

پێکهاتەی گشتی زەوی

زەوی و جیاوازیی خاکەکەی

بێگومان خاکی زەوی هاوچەشن نییە و لە یەك جۆر نییە، هەروەها لە تاکە توخمێکیش پێکنەهاتووە... قورئانی پیرۆز دەربارەی ئەم وتەیە دەدوێت و دەفەرموێت: ﴿وَفِي ٱلْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَٰوِرَٰتٌ وَجَنَّٰتٌ مِّنْ أَعْنَٰبٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَآءٍ وَٰحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي ٱلْأُكُلِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ الرعد/٤، واتە: لەسەر ڕووکاری زەوی پارچەی جۆراوجۆر هەیە لەپاڵ یەکدا (کە کاریگەرییان لەسەر چۆنیەتی و بەرهەمی ڕووەك هەیە، جگە لەوەی جیاوازیان نیشانەن بۆ کانزا جۆراوجۆرەکان)، هەروەها لە ڕەزی تریێ، کشتوکاڵی هەمەجۆر لە دانەوێڵە و بێستانەکاندا، دارخورمای یەك قەد و دوو قەد، هەموو ئەمانە بە یەك ئاو ئاودێر دەکرێن و لە یەك جۆر ئاو دەخۆنەوە (بەڵام سەرەنجام ئەو هەموو بەروبوومە جیاوازە لە قەبارە و تام و بۆن و ڕەنگ و شێوازدا، پەیدا دەبن) و هەندێکیانمان لە هەندێکی تر بۆ خۆراکی مرۆڤ نازدارتر و پەسەندتر کردووە، بەڕاستی ئا لەو شتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك ئەقڵ و ژیری خۆیان بخەنە کار.

لەم دوادواییانەدا زاناکان گەیشتنە ئەو ڕاستییەی توێکڵی زەوی کە بە فاکتەرەکانی داماڵین (تعرية) تێکشکاو و پەرت بووە و وایلێهاتووە ڕەگەزەکانی یەك نەگرن، بەڵکو هەر خاڵێك سروشت و تایبەتمەندی خۆیی وەرگرتووە.

ئەوەش ئەو مانا زانستییەیە کە ئایەتەکە ئاماژەی پێدەدات، هەر پارچە زەوییەك لە چەند بەشێکی هاوسێی پێکەوەلکاو پێکدێت، هەرچەندە لە پێکهاتەی ئەو بەشانەدا ماددەی کانزایی یان ئەندامیی یاخود بەکتری جیاواز هەن... کاتێك ئاودێری بەشێکی دیاریکراوی زەوی دەکرێت، دەبینیت بەروبوومەکانی هەمەچەشنن، چونکە بەشگەلی قوڕین و هی تری لمین یاخود کلسی هەیە، لەگەڵ ئەوەش کە بە یەك ئاو ئاودێری دەکرێن کەچی بەروبوومەکانیان جیاوازە.

ئایا هەر ئەم زانیارییە نییە ئایەتە قورئانییەکە ئاماژەی پێدەدات؟ ئاخۆ محمد (ﷺ) ئەم زانیارییەی لەکوێوە هێناوە؟ بەدڵنیاییەوە نیگای خوای مەزنە...

لەجوڵە وەستانی زەوی

زەوی لـــە جوڵەیـــەکی یەکبینـــە و بەردەوامدایـــە، بـــەڵام لـــە هەنـــدێك ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزدا ئـەو ڕاستییە دەخوێنینـەوە کـە لـە وەسـتانی سوڕانەوەی زەوی یاخود وەستانی جوڵەکەیەوە چی ڕوودەدات؟

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾القصص/٧١-٧٢، واتـە: (ئـەی محمد (ﷺ)) بڵێ: خەڵکینە هـەواڵم بـدەنێ ئەگـەر خـوا شـەوگار بکـات بـە هەمیشەیی تا ڕۆژی قیامەت (هەر ڕۆژ نەبێتەوە) چ خوایەکی تر هەیە جگـە لە (الله) بتوانێت ڕووناکیتان بۆ فەراهەم بهێنێت، ئایا ئێوە ئـەم ڕاسـتییانە نابیستن؟ هەروەها پێیان بڵێ: هـەواڵم بـدەنێ ئەگـەر خـوا ڕۆژگـاری کـردە هەمیشەیی لەسەرتان، تا ڕۆژی قیامەتی خایانـد، کـام خـوا هەیـە جگـە لـە (الله) شەوگارتان بۆ پێش بێنێت، تا ئارامیی تێدا بگرن، ئایا ئێوە سـەرنجی ئەم دیاردانە نادەن و نایانبینن؟!

زانایان ئاشکرایان کردووە زەوی خولێك بـەدەوری خۆیـدا بـەماوەی (٢٤ کاتژمێر) تەواو دەکات، ئەگەر هاتوو خێرایی سـوڕانەوەی بـەدەوری خۆیـدا بە بڕی (١چرکە) کەم بکات لەماوەی تێپەڕبوونی (١٢٠ هەزار ساڵ)دا، ئەوا

سوڕانەوەی زەوی لەدوای (٤٣٢ ملیـۆن سـاڵ) بـە ئەنـدازەی یـەك كاتـژمێر كەم دەكات.

لەو كاتەدا كۆی كاتەكانی شەو و ڕۆژێـك دەبێتـە (٢٥ كاتـژمێر)... وردە وردە كـەمبوونی بـەردەوام دەبێـت و بـەوەش مـاوەی شـەو و ڕۆژ درێـژتر دەبێت، بەم پێیە هەر دەبێت ڕۆژێك لە ڕۆژان زەوی لە جوڵە بوەستێت.

چی دەبێت ئەگەر زەوی لە سـوڕانەوەی بـەدەوری خۆیـدا وەسـتا؟ ئـەو كاتـە ئـەو نیوەیـەی گـۆی زەوی كـە بەرامبـەرە بـە خـۆر دەبێتـە ڕۆژێكـی بەردەوام و نیوەكەی تریش دەبێتە شەوێكی هەمیشەیی.

بەدیهێنـەری بـەتوانا لـەو ئایەتـەی پێشـوودا پرسـیارێك دەخاتـەڕوو بـۆ تێڕامـان و بیركردنـەوە و گـەڕان، بـۆ دەرخسـتنی توانـایی زاتـی (الله) لـە بەدواییەكداهێنانی شەو و ڕۆژ.

خۆئەگەر زەوی لەجوڵە وەستا، ئەو دەمە:

ڕووی بەرامبەر بە خۆر هەمیشە ڕۆژ دەبێت!

ڕووەكەی تری زەوی دەبێتە شەوێكی هەمیشەیی!

هەر ئەو زانیارییەیە كە خوای پەروەردگار لـە قورئـانی پـیرۆزدا تۆمـاری كردووە!

هێزی کێشکردنی زەوی

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ ٱلْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَآءً وَأَمْوَٰتًا﴾المرسلات/٢٥-٢٦، واتـە: ئایا ئێمـە زەویمـان نـەکردووە بـە هۆکـاری کۆکردنەوە، بۆ زیندوان و مردوان؟

ئایەتەکە ڕوون و ئاشکرایە لـە بـورای سوپاسـکردن و وەیادخسـتنەوەی بەخششدا: ئایائەم زەوییەی لەسەری دەژین وەهامان لێنـەکردووە بـەکێش بێـت بۆتـان، بەڕادەیـەك کـە هـەموو هۆکارەکـانی ئـارامی و دڵنیـایی و جێگیربوونتانی لەسەر دەبیننەوە؟ بۆئەوەی کەس وەها خەیاڵ نەکات ئـەم کێشکردن و گردکردنەوەیە تەنها بۆ ئەوکاتەیە کە مرۆڤ لەدوای مردنی لەنێو زەویدا دەنێژرێت، ئەو ڕستەیەی لە ئایەتەکەدا هاتووە ﴿أَحْيَآءً وَأَمْوَٰتًا﴾ واتە بەجۆرێکمان لێکـردووە کێشـتان بکـات، جـا بـە زینـدوویی بەسـەریدا بـڕۆن یاخود بە مردوویی تیایدا بنێژرێن.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا﴾النمـل/٦١، واتـە: (ئایا تەنها ئەو زاتە نییە) کە زەوی دامەزراندووە؟

ئەم ئایەتە ئاماژە بـە کێشـکردنی زەوی دەدات کـە بەهۆیـەوە شـتەکان لەسەر زەوی جێگیر و چەسپاون و بەوەش ژیان ئیمکانیەتی هەیە، گەر ئەو سیفەتی کێشکردنەی زەوی نەبوایە ژیان ئەستەم دەبوو.

ئیســحاق نیــوتن (١٦٤٢ز–١٧٢٧ز) یاســای کێشــکردنی گشــتی دانــا: (هەموو دوو تەنێك لە گەردووندا بە هێزێك یەکتری کێش دەکەن، بڕی ئەو هێــزە زیاددەکــات بــە زیــادبوونی لێکــدانی بارســتایی دوو تەنەکــە و کەمبوونەوەی دووریی نێوانیان (بە دووجا)).

ئەم بیردۆزە بووە زانستێکی هەستپێکراو کە بەهۆیەوە هەسارەکان دەخولێنەوە. لەوانەش خولانەوەی زەوی بەدەوری خۆردا کە تیایدا خۆر هێزی کێشکردنی بۆ سەر زەوی هەیە و هەر بەهۆی ئەو هێزەوە (لەگەڵ بەردەوامیی جوڵەی زەوی) ئەو کارە بەئاکام دەگات.

هەر زانست دەڵێت: ئەگەر ئەو هێزی کێشکردنە نەبێت، مرۆڤ لەسەر ڕووی زەوی بەرزدەبێتەوە (دەفڕێت)، هەروەك سەر هەندێك لە هەسارەکانی تر کە هێزی کێشکردن کەمترە.

ئایا ئەو بەدیهێنانە مەزن و وردەکارییە سەرنجڕاکێشە شوێنەواری ڕێکەوتە؟!

پشتێنەی موگناتیسی

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ﴾الأنبياء/٣٢، واتـە: ئێمـە ئاسمانمـان کـردووە بـە سـەقفێکی پارێزراو، کەچی ئەوانە ڕوویان وەرگێڕاوە لەو هەموو نیشـانە و بەڵگانـە (ی بەسەریانەوەیە).

لەسـاڵی (١٩٥٨ز) دا بـەهۆی مـانگی دەسـتکردی (Explorer 1) ـەوە زانسـت دۆزییـەوە کـە بەرگەهـەوای زەوی بـە هـەر پێـنج بـەش و حـەوت چـینەکەیەوە، لـە تیشـکی گـەردوونی و بـای خـۆریی کوشـندە پـارێزراوە بەهۆی پشتێنەی (ڤان ئەلن)ەوە کە (١٠٠–١٥٠ هەزار کیلۆمەتر) لە ئاسـتی ڕووی دەریاوە بەرزە و بـۆ مـاوەی پـانی (٧٥٠٠ کیلۆمـەتر) درێژدەبێتـەوە. ئەم پشتێنەیە قەڵغانێکی پارێزەر دروستدەکات کە زەوی و بەرگەهەواکـەی دەپارێزێت.

کـاری ئـەم قەڵغانـە لـە بـواری موگناتیسـی زەوییـەوە هـاتووە کـە پارێزگاریکردنە لە زەوی و بەرگەهەواکەی لە تیشـکی گـەردوونی هـاتوو لـە ئەستێرەکان و بەتایبەتیش لە تیشکی بـا خۆرییـەکان کـە خێراییەکـەی بـە نزیکەیی دەگاتە تێکڕایـی (١,٥ ملیـۆن کیلۆمـەتر) لـە هـەر کاتژمێرێکدا... خۆئەگەر ئەم بوارە موگناتیسیەی زەوی نەبوایە کە زەوی و بەرگەهەواکەی دەپارێزێت، تیشکی گاما و تیشکی ئێکس و تیشکی ئەلفا و بەشـێکی زۆری

تیشکی ژێرسوور زیندەوەرانی سەر زەوی تووشی لەناوچوون دەکرد و ژیان لەسەر زەوی نەدەما.

ئەگەر مانـای وشـەی (السـماء) کورتبکەینـەوە لـەوەدا کـە بەرگەهـەوای زەوییە، ئەمەی باسـکرا دەبێتـە ڕووی زانسـتی ئـەو ئایەتـەی دەفـەرموێت: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًاۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴾الأنبيـــــاء/٣٢... بەڵام ئەگەر لـە مانـای وشـەی (السـماء) وەهـا تێگەیشـتین کە بریتییـە لـە هەموو ئەوەی لە سـەروومانەوەیە، واتـە گـەردوون و ئـەوەی تێیدایـە، ئـەوا هەموو شتێك لە گەردووندا پارێزراوە بەهۆی ئەو یاسا وردانەی پـەروەردگار بـۆی دانـاون کـە گەلەسـتێرە و ئەسـتێرە و هەسـارەکانی بـە بەرزییـەوە ڕاگرتووە و ڕێگای گرتووە لەوەی ئاسمان بکەوێتە خوارەوە و ئاسمانـەکان و زەوی تێبکچـن و لەیـەك بترازێـن، تـەنها بـە فـەرمانی زاتـی پـەروەردگار نەبێت.

لەلایەکی ترەوە دەبێت ئەوەش بوترێت کە ئایەتەکە مانایەکی فراوانتری تێدایـە لـە (پشـتێنەی موگناتیسـی زەوی)، دەشـێت سـەرجەم چینەکانی بەرگەهەوا بگرێتەوە لە چینی ئایۆنی و چینی ئۆزۆن و... جگـە لەوانـەش، کە هەریەکەیان جۆرە قەڵغانێکی پارێزەرن بۆ زەوی.

قۆناغەکانی دەرکەوتنی مانگ

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿ وَٱلْقَمَرَ قَدَّرْنَٰهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَٱلْعُرْجُونِ ٱلْقَدِيمِ ﴾یس/٣٩، واتە: کات و شوێنی هەڵهاتنی مانگمان دیاریکردووە، هـەتا سەرەنجام وەك چیلکەیەکی وشکی باریك دەنوێنێت.

ڕاڤـەکارانی قورئـانی پـیرۆز دەڵـێن: "خـوای گـەورە کـات و شـوێنی هـەڵهاتنی مـانگی دیـاریکردووە، لـە شـەوی یەکـەمی مانگـدا بـە کـزی و ڕووناکییەکی کەمەوە هەڵـدێت، پاشـان لـە شـەوی دووەمـدا ڕووناکییەکـەی زیاددەکات و شوێنەکەشی بەرزتر دەبێتـەوە، چـەند بەرزبێتـەوە هێنـدەش ڕووناکییەکـەی زیاددەکـات تـاکو لـە شـەوی چـواردەدا دەگاتـە ئەوپـەڕی ڕووناکی خۆی. لـەدوای ئـەم حاڵەتەشـەوە دەسـتدەکات بـە کـەمکردن تـا کۆتاهەمین شەوی مانگ کە تیایدا وەك چیلکەیەکی وشکی باریکی لێدێت".

زانست دەڵێت: "شێوازە جیاواز و قۆناغبەندییـەکانی مـانگ کـە لەسـەر زەوییەوە دەبینرێت، دەگەڕێتەوە بۆ ئـەوەی خـۆر بـە بـەردەوامی نیـوەی مـانگ ڕوونـاك دەکاتـەوە و نیوەکـەی تـری تاریکـە. ڕووە ڕووناکەکـەی بەردەوام ڕووی لە خۆرە و لە کۆتایی مانگیشدا مانگ لەنێوان ئێمە و خۆردا دەبێـت، ڕووە ڕووناکەکـەی بەرامبـەر بـە خـۆرە و ڕووە تاریکەکـەی بـەرەو ئێمەیە، بۆیە نایبینین. لەدواییدا دەستدەکات بە بەرزبوونەوە و ئیتر کەمێك لە بەشە ڕووناکەکە دەبینین، واتە یەك شـەوە (هـیلال) دەبینرێـت. پاشـان

که مانگ زیاتر بـەرزبووەوە ئەوکاتـە بەشـە نیـوە ڕووناکەکـەی دەبینرێت، کاتێکیش مانگ به (چوارده شەوە) ی دەبینین ئەوکاته زەوی لەنێوان خۆر و مانگدایـە. ڕووە ڕووناکەکـەی بەرامبەرمانـە و تاریکەکەشـی لـە پشـتەوە، بەمجۆرە ڕووە تاریکەکە پێچەوانەی ئێمەیە.

ڕووناکیدانەوەی مانگ و تیشکی خۆر

زانایانی گەردووننـاسی دەڵێن مانگ لە سەرەتای بـەدیهێنانی گەردوونـدا وەك خـــۆر ڕووناکیـــدەر بـــووە و لەبەرئـــەوەی کـــە بەرگەهـــەوای زەوی بەمشێوەیەی ئێستای نەبووە، بۆیە زۆر بـە ئاسـانی ڕێـداوە بـە گەیشـتنی ڕووناکی خۆر و ڕووناکی مانگ و ئەستێرەکان بۆ سەر ڕووی زەوی بـە شـەو و بە ڕۆژ. هەر لەبەرئەوەیە زەوی تەنها ڕۆژی هەبووە و شەوی نەبووە. هەر لەو سەرەتایەوە ڕووناکی چەندان ملیۆن لە شوهب و نەیزەکەکان بەر ڕووی زەوی دەکـــەوتن تـــاکو ویســـتی خـــوا وابـــوو ڕوونـــاکی مـــانگ کوژایـــەوە و ئەستێرەکانیش تاریك بوون بەهۆی بڵاوبوونەوەی تۆزی گەردوونییـەوە کـە تائێسـتاش بـە دەوری ئەسـتێرەکاندا هـەن. هـەروەها ویسـتی خـوایی بـوو بەرگێکی هەوایی بـۆ زەوی بـەدیبێهێنێت کـە ڕۆژانـە زەوی لـە پێداکـەوتنی چەندین ملیۆن شوهب دەپارێزێت، بە ڕۆژ و بە شەویش.

ئـەوەی زیـاتر کڵپەسـەندوبوونی مـانگ دەسـەلمێنێت، ئـەو شـوێنەوارە کۆنانەن کـە لەسـەر ڕووی مـانگ بینـراون، شـوێنەواری ئـەو گڕکانانـەی لـە ڕووەکەیەوە بەهۆی گەرمییـە زۆرەکەیـەوە دەرچـوون، ئـەو گەرمییـە تـاکو

ئێستاش لە ناواخنی مانگدا شاردراوەتەوە تاکو وەك شاهیدێك بێت لەسەر بەزەیی خوایی بەرامبەر بە مرۆڤ.

لـە "ئـیبن عـەباس"ەوە گێڕراوەتـەوە کـە فەرموویـەتی: "مـانگ کلّپەسەندوو بووە و خوا ڕووناکیەکەیی کوژاندووەتـەوە". "ئیبن عـەباس" ئەم وتەیەی لە ڕاڤەی ئایەتی ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾دا وتووە. لەو ئایەتەی کە دەقەکـــەی بەمشـــێوەیەیە: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا﴾الإسراء/١٢، واتـە: ئێمـە دیاردەی شـەو و ڕۆژمان کردووە بە دوو بەڵگە و نیشانە، ئێمـە تاریکیمـان بەسـەر دیـاردەی شەودا هێناوە و دیاردەی ڕۆژیشمان بە ئاشکرا و دیار و بینـراو سـازاندووە، تا لە ناز و نیعمـەتی پـەروەردگارتان بـەهرەوەر بن، تـا ژمـارەی سـاڵەکان بـزانن و حسـاب ڕابگـرن، بەڕاسـتی ئێمـە هـەموو شـتێکمان بـە فراوانـی و بەربلاّوی ڕوونکردووەتەوە.

نیشـانە و ئایـەتی شـەو (دیـاردەی شـەو) مانگـە، خـوای گـەورە ڕووناکیدانەوەی کوژاندووەتەوە و تاریکی کردووە. ئایەتی ڕۆژیش بریتییـە لە خۆر کە خوای گەورە وای بۆ داناوە ڕووناکیدەر و چرایەکی ڕۆشـن بێـت کە کۆمەڵە سوودێکی لە ژمارە نەهاتووی هەیە.

مانگ لەدوای کوژانەوەی بەشێوەیەکی لێهـات کـە ئیتر خۆی ڕووناکی بەرهەم نەهێنێت، بەڵکو ڕووناکی خۆری دەکەوێتە سەر و پاشان بەشێوەی نـوور دەیداتـەوە... نـوور ئـەو ڕووناکیەیـە کـە لـە تەنێکـەوە پێچـەوانە دەبێتـەوە و لـە خـودی ئـەو تەنـەدا دروسـت نابێـت، بـەلاّم تیشـکدان

(ڕووناکیـدان) ئەوەیـە کـە لـە خـودی تەنەکـەوە دروسـت دەبێـت و بـۆ دەوروبەری بڵاودەکاتەوە (وەك لە خۆردا).

لەپێشدا باوەڕ وابوو کە مـانگ لـە حـاڵی ئێسـتایدا هـەر خـۆی ڕووناکی دەدات، بەڵام بە پلەیەکی کەمتر لە خۆر. بە بیری کەس لەوانـەدا نـەهاتووە ڕووناکی مانگ کوژێنراوەتەوە و نوورەکەی لە خۆرەوە پێچەوانە دەکاتەوە. ئەمە و مەسەلەی باسکردنی نووری مـانگ و ڕووناکیـدانی خـۆر یەکێکـە لـە ئیعجازەکـانی قورئـانی پـیرۆز... لـە سـەرجەمی ئـەو باسـانەی دەربـارەی بابەتی ڕووناککردنەوەن هەواڵی ئـەوە دراوە کـە مـانگ نووربەخشـە، بـەڵام خۆر ڕووناکیدەرە. هەندێك لەو دەقانەش ئەمانەن:

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾

الفرقـان/٦١، واتە: زۆر گەورە و مەزنە ئەو زاتەی لـە ئاسمانەکانـدا هەسـارە و ئەسـتێرەی گـەورە گـەورەی بـەدیهێناوە، هـەروەها چـرایەکی پرشـنگدار و مانگێکی ڕووناکیش (کە نووربەخشە).

﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا ﴾یونس/٥، واتە: خوا هـەر ئـەو زاتەیە کە خۆری کردووە بە سەرچاوەی پرشنگدار و مانگیشـی کـردووە بـە سەرچاوەی نوور.

﴿ أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴾نوح/١٥-١٦، واتە: ئایا ئەوە نابینن کە چۆن خـوا حـەوت چـین ئاسمـانی دروسـتکردووە؟ مانگیشـی کردووەتـە هـۆی ڕووناکی و نـوور و خۆریشی داگیرساندووە.

سوڕانەوەی زەوی

قورئانی پیرۆز هەواڵیداوە کە زەوی بە دەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە و شێوەکەیشی نیمچە گۆییە، لە وەسفێکی جوان و وێناکردنێکی سەرنجڕاکێشدا، ئەویش بە باسکردنی بەرەنجامی ئەم سوڕانەوەیە، وەك دەفەرموێت: ﴿يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَ يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾الأعراف/٥٤، واتە: شەو ڕۆژ دادەپۆشێت و بەخێرایی عەودالە بەدوایدا. یان دەفەرموێت: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيۡلِ﴾الحج/٦١، واتە: خوای گەورە زاتێکە کە شەو تێهەڵکێشی ڕۆژ دەکات و ڕۆژ تێهەڵکێشی شەو دەکات. هەروەها دەفەرموێت: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۖ يُكَوِّرُ ٱلَّيۡلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيۡلِۖ﴾الزمر/٥، واتە: ئاسمانەکان و زەوی لەسەر بنچینەی هەق و ڕاستی دامەزراندووە، بەشێوەی کەوانەیی شەو بەسەر ڕۆژدا دێنێت و بەهەمان شێوەی کەوانەیی ڕۆژیش بەسەر شەودا دێنێت.

ئەو سێ ئایەتە پیرۆزەی پێشوو سوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆیدا دووپاتدەکەنەوە کە لە ئەنجامیدا شەو وڕۆژ پەیدا دەبن، چونکە لە ئەنجامی سوڕانەوەیدا نیوەی گۆی زەوی جارێك ڕووبەڕووی خۆر دەبێت و جارێکیش ڕووبەڕووی تاریکی گەردوون، کاتێك نیوەی ڕووبەڕووی خۆر دەبێت ڕووناکی بەردەکەوێت و ئەمەش واتە لە ڕۆژدایە. هەر لەمکاتەدا

نیوەکەی تـری گۆی زەوی لـە تاریکیدایـە واتـە لـە شـەودایە. بەمشێوەیە حاڵەتەکـە دووبـارە دەبێتـەوە، ئەمـەش بـە سـوڕانەوەی زەوی دەبێـت بـە دەوری خۆیـدا کـە ڕووی زەوی تـاریکی و ڕووناکی بەدواییەکداهاتووی بـە بەردەوامی و بەخێراییەکی زۆر دەبێت، وەك لە ئایەتەکەدا هاتووە: ﴿يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾ واتە: هەریەکەیان ئەوی تر دادەپۆشێت، ڕۆژ شـەو دادەپۆشـێت و شـەویش ڕۆژ دادەپۆشـێت، ئەمـەش مانـای وایـە تـاریکی شوێنی ڕۆژ دەگرێتەوە و دەبێتە شەو، هەروەك چۆن ڕووناکی شوێنی شەو دەگرێتەوە و دەبێت بە ڕۆژ.

پـــــەروەردگار دەفـــــــەرموێت: ﴿يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ﴾الحدید/٦... مانای (یولج) واتە چـوونی شـتێك بـەناو شـتێکی تـردا یـان تێهـەڵکێش کـردن، بۆیـە پـەروەردگار شـەو تێهەڵکێشـی ڕۆژ دەکـات و ڕۆژ تێهەڵکێشـی شـەو دەکـات. تـاریکی دەچێتە شـوێنی ڕووناکی وەك چۆن ڕووناکی دەچێتە شوێنی تاریکی، هەردووکیان (تاریکی و ڕووناکی) بـەهۆی سوڕانەوەی خێرای (زەوی) بەدەوری خۆیدا شوێنیان دەگۆڕن.

هەروەها یەکێکی تر لەو ئایەتە پیرۆزانەی ئاماژە بـە سـوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆیدا دەکات، ئـەو ئایەتەیـە کـە دەفـەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾الفرقـــان/٤٥، واتــە: ئایـا نابینیـت چـۆن پـەروەردگارت سـێبەر درێژدەکاتـەوە، خـۆری کردووە بەهۆی گۆڕانکاری لە سێبەردا؟

خوای مەزن ڕووناکی خۆری وەك بەڵگەیـەك دانـاوە لەسـەر سـوڕانەوەی زەوی، بۆیـە دەبیـنین سـێبەر (تـاریکی) لـە خۆرهەڵاتـەوە بـۆ خۆرئـاوا

درێژدەبێتەوە، پاشان لە خۆرئـاواوە بـۆ خۆرهـەڵات، درێـژدەبێت و پاشـان کـورت دەبێتــەوە و دواتــر درێــژ دەبێــت، چــونکە زەوی دەســوڕێتەوە. خۆئەگـەر زەوی لـە سـوڕانەوەی بـەدەوری تەوەرەکەیـدا ڕاوەسـتا، ئـەوا سێبەریش لە درێژبوونـەوە دەوەسـتێت و جـێگیر دەبێـت، چـونکە جوڵـەی سێبەر تەنها بەهۆی جوڵەی زەوییەوە دەبێت. خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾النمـل/٨٨، واتــە: تــۆ کێوەکــان دەبینیــت وادەزانیــت وەستاون و بێ جوڵەن، لەکاتێکدا ئەوانیش وەکو هەور لە جوڵەدان، ئەمەیە دەستکردی ئەو خوایەی هەموو شتێکی بەوپەڕی ڕێکوپێکی دروستکردووە، ئەو زاتە زۆر ئاگایە بەو کار و کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

"حەنەفی ئەحمەد" دەڵێت: "(جامدة) بە مانای وەستاو و جێگیر دێت، (مرّ)یش بـە مانـای ڕۆیشـتن و دوورکەوتنـەوە دێـت، بۆیـە مانـای ئایەتەکـە بـەمجۆرەی لێـدێت: دەڕوانیتـە شـاخەکان و تـۆیش کـە لەسـەر زەویـت وا هەسـت دەکـەیت وەسـتاوە و ناجوڵێـت، بـەڵام لـە ڕاسـتیدا شـاخ و هەورەکانیش پێکەوە دەڕۆن و لەجوڵەدان و دووردەکەونـەوە، بـەوەش کـە شـاخەکان بەشـێکن لـە زەوی و جـێگیرن لەسـەری، بۆیـە ئایەتەکـە بـە ڕاشـکاوی بـاس لـەوە دەکـات زەوی و ئـەوەش لەسـەریەتی لـە شـاخەکان لەگەڵ هەورەکان و هەوای سەریدا دەجوڵێن و دووردەکەونەوە، واتـە زەوی لە بۆشاییدا بە خێرایی دەگوێزرێتەوە".

ئەم ئایەتـە پـیرۆزە دڵنیـایی ئـەوەمان دەداتـێ کـە زەوی دەڕوات و لـە شوێنی خۆی دەگوێزرێتەوە، ئەم جوڵە و ڕۆیشتن و گوێزانەوەیەی زەویـش لە خولگەی تایبەتیدایە بەدەوری خۆردا.

بەوپێیەی ئێمە هەست بە جوڵەی زەوی ناکەین وا دادەنێین شاخەکان وەستاو و جێگیرن، هەروەك چۆن ئەو زەوییەش کە لەژێر پێیەکانماندایە و لەسەری دەژین وا دادەنێین ئەویش جێگیر و وەستاوە، کەچی لە ڕاستیدا بەخێراییەکی زۆر بەدەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە. هەروەها هەرگیز ئەو جوڵەیەش هەست پێناکەین کە زەوی بەدەوری خۆردا بەخێراییەکی گەورە دەسوڕێتەوە، هەرچەندە ئێمەی مرۆڤ لەسەریشی دەژین.

پەستانی هەوا

خــوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهۡدِيَهُۥ يَشۡرَحۡ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِۖ وَمَن يُرِدۡ أَن يُضِلَّهُۥ يَجۡعَلۡ صَدۡرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ الأنعام/١٢٥، واتە: ئەوەی خوا بیەوێت هیدایەتی بدات سینەی ساف و پاك و ئامادە دەکات بۆ ئاینی ئیسلام، ئەوەش کە بیەوێت گومڕای بکات، دڵی دەگوشێت و سنگی توند دەکات و هەناسەی سوار دەکات، هەروەك ئەوەی بەرەو ئاسمان بەرزبێتەوە.

لەم ئایەتەدا بەڕوونی و ئاشکرایی تەواوەوە ئاماژە بە دوو ڕاستی دەدات کە زانستیش لەوەودوا دۆزییەوە و دانی پێدانا:

یەکەم: گۆڕانی گەورە لە پەستانی هەوادا لەکاتی بەرزبوونەوەی خێرا لە ئاسماندا ڕوودەدات، بۆ مرۆڤیش دەبێتەهۆی سنگ تەنگبوون و ناڕەحەتی لە هەناسەداندا.

دووەم: چەند لە ئاسماندا بەرزبینەوە پەستانی هەوا دادەبەزێت و بڕی ئۆکسجین کەم دەکات.

لەسـالّی (١٦٤٨ز) زانـای نـاودار "بلیـز باسـکالّ" سـەلماندی بـە بەرزبوونـەوە لـە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە پەسـتانی هـەوا کەمـدەکات. لـە ئینسایکلۆپیدیای جیهانیشدا هاتووە: بارستەی مـەزنی هـەوا بەشـێوەیەکی یەکسـان بـە ئاڕاسـتەی سـتوونی دابـەش نـەبووە. بەڕادەیـەك کـە (٥٠٪)ی بارسـتایی هـەوای کـەش لـەنێوان ڕووی زەوی و بـەرزی (٢٠ هـەزار پـێ) لەسەروو ڕووی دەریادایە. (٩٠٪)ی لەنێوان ڕووی زەوی و بەرزی (٥٠ هەزار پێ)یە لەڕووی زەوییەوە. بەمجۆرە چڕیی هەوا بـەپێی بەرزبوونـەوەمان بـە ستوونی بۆ سەرەوە بەخێرایی کەمدەکات، تاکو دەگەینـە بەرزییـەکی زۆر، ئیتر چڕیی هەوا دەگاتە بڕێکی زۆر کەم.

هەر لەهەمان سەرچـاوەدا هـاتووە: سـەرجەم بـەدیهێنراوە زینـدووەکان پێویستیان بە ئۆکسجین هەیە، جگە لە زینـدەوەرە پێکهاتـە سـادەکان کـە تەنها لە یەك خانە پێکهـاتوون... بۆنموونـە مـرۆڤ پێویسـتی بـە وەرگرتنـی ئۆکسجینی هـەوا هەیـە لـە هەناسـەدانیدا تـاکو بـە زینـدوویی بمێنێتـەوە و پارێزگـاری لـە ئاسـتی دیـاریکراوی پەسـتان بکـات. بۆیـە بـوونی مـرۆڤ لـە بەرزایی کەمتر لـە (١٠ هـەزار پـێ) لەسـەروو ئاسـتی دەریـاوە نابێتـە هـۆی دروستبوونی گرفتێکی ئەوتۆ بـۆ هەناسـەدان، لـە بـەرزایی (١٠ هـەزار– ٢٥ هەزار پێ) شدا، هەناسەدان هەر شیاو دەبێت، بەشـێوەیەك کـە کۆئەنـدامی هەناسـەدانی مـرۆڤ دەتوانێـت خـۆی لەگەڵـدا ڕابهێنێـت، بـەڵام زۆر بـە نارەحەتی و ئەستەم... لـە بـەرزایی (٢٥ هـەزار پـێ) ئـیتر مـرۆڤ ناتوانێـت بەهیچ شێوەیەك هەناسە بدات، ئەوەش دەبێتـەهۆی مـردن بـەهۆی کـەمیی ئۆکسجینەوە.

لـە ئینسـایکلۆپیدیای ئەمریکیـدا هـاتووە: پێویسـتە فرۆکـە، ئەگـەر لـە بەرزاییەکی زۆردا بوو، پارێزگاری لە ئاستی دیاریکراوی پەستانی نـاوەوەی بکات بۆ پارێزگاری سەرنشینەکانی، چونکە پەستانی هەوا لەو بەرزاییانـەدا زۆر کەمتر دەبێت لە بڕی گونجاوی دەستەبەرکردنی ئۆکسـجینی پێویسـت بۆ مانەوەی سەرنشینەکان لە ژیاندا. هـەروەها گـۆڕانی خێـرا لـە پەسـتانی هەوادا کە لەئەنجامی گۆڕانی بەرزاییـەوە ڕوودەدات دەبێتـەهۆی وەڕسـی و هەراسانکردنی توندی جەستەیی.

هەموان دڵنیاین لەسەردەمی پێغەمبەری ئازیزدا (ﷺ) هـیچ زانیارییـەك نـەبووە دەربـارەی گـۆڕانی پەسـتان و کەمبوونـەوەی ئاسـتی پەسـتان بـە بەرزبوونەوە لە ئاسماندا، ئەمەش دەبێتەهۆی ناڕەحـەتی لـە هەناسـەداندا، بەڵکو زیاد لەوەش تـەقینی خوێنبـەرەکان لـە بەرزاییـە زۆرەکانـدا، لەگـەڵ ئەوەشدا ئایەتـە پیرۆزەکـە بەڕوونی ئامـاژە بـەوە دەدات کاتێـك مـرۆڤ لـە ئاسمانـدا بەرزدەبێتــەوە ســنگی تــەنگ دەبێتــەوە و بــە بەرزبوونــەوەی زیاتریش حاڵەتەکە سەختتر دەبێت تاکو دەگاتە زۆرترین بڕی ناڕەحـەتی و بێتاقەت بوون.

شێوەی زەوی گۆیی تەواو نییە

مـرۆڤ تـاکو سـەدەکانی ناوەڕاسـتیش گومـانی دەبـرد کـە زەوی وەك ڕووتەختێك وایە، بڕوای وابوو کاتێك کەسێك بەسەر زەویدا بڕوات تا کۆتایی ئەو ڕووتەختە ئەوا لە کەنارێکیەوە بۆ شوێنێکی نادیار دەکەوێتە خوارەوە. ئەم بیرۆکەیە تاکو سەدەی بیستەم بەردەوام لە ئارادا بـوو، تـا ئەودەمـەی لەڕێی لێکۆڵینەوە و بەراوردەکانـەوە مـرۆڤ گەیشـتە ئـەو بڕوایـەی شـێوەی زەوی گۆییە، ئەم بڕوایەش گۆڕانکاری بەسەردا هات.

لەپاش گەیشتنی مرۆڤ بە نێوەندی بۆشایی ئاسمان و وێنـەگرتنی زەوی (هەموو زەوی لە دوورەوە) دەرکەوت شێوەی ڕاستەقینەی زەوی شێلمییە. بینرا زەوی لەملا و ئەولایەوە (جەمسەری باکور و باشور) کەمی کردووە تـا وەك شـێلم یـان لالەنگییـەکی گـەورەی لێهـاتووە، چـەمانەوەکەی وەك گـۆ لەهەموو لایەکانیەوە وەك یەك نیین، بەڵکو لە هـەردوو جەمسـەری بـاکور و باشورییەوە کەمیکردووە. ئەوە بووەتە ڕاستییەکی سـەلمێنراو کـە تـیرەی زەوی لە هێڵی کەمەرەییدا بچوکترە لە تیرەکەی لە جەمسەرەکانیدا.

قورئـانی پـیرۆز باســی ئـەو کەمکردنـەی دوو لای زەوی دەکـات و دەفـــــەرموێت: ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ﴾الأنبياء/٤٤، واتە: ئایا ئەوانە نابینن ویستی ئێمە لەسەر زەویدا

دەوری هەیە؟ لابەلاکانی کەم دەکەینەوە و دەسەلاتیان لێ زەوت دەکەین. ئایا مەگەر ئەو (بێباوەڕانە) سەرکەوتوون؟

پاشـان ئەگـەر بـە وردی بڕوانینـە ئیعجـازی قورئـان دەبیـنین چـۆن ڕەوانبێژی و ڕاستی زانستی کۆکردووەتەوە، کاتێك دەفەرموێت: ﴿وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلۡحَجِّ يَأۡتُوكَ رِجَالٗا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٖ يَأۡتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٖ﴾ الحج/٢٧، واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بانگی خەڵکی بکە بـا بێن بـۆ حـەج بـە پیادە یا بە سواری (ئەو وشترانەی کە دووری ماوەکە) لاوازی کردوون، و لە هەموو ڕێگایەکی قووڵەوە (عمیق) با بێن.

لێرەدا پێویستە بپرسین: بۆچـی قورئـانی پـیرۆز فـەرمووی (مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٖ) و نەیفەرموو (من کل فج بعید)؟

لەوکاتـەدا وشـەی (بعیـد) (واتـە دوور) بـەکاردەهێنێت ئەگـەر شـێوەی زەوی تـەخت بێـت، بـەڵام لەبەرئـەوەی شـێوەی زەوی تـەخت نییـە، بۆیـە دەستەواژەکە بە (عمیق) واتە قووڵ هاتووە.

ئێستا ئەگەر کۆمەڵە هێڵێکی ڕاست لـەنێوان کەعبـە و ئـەو دەوڵەتانـەی تردا بکێشین کە دەکەونە ڕووەکـانی تـری زەوی، دەبیـنین ئـەو هێڵانـە بـە قولاییـەکانی زەویـدا تێپـەڕدەبن نـەك بەسـەر زەویـدا... بەڕاسـتی لـە وردەکاریی ماناکانی قورئانە کاتێك دەستەواژەکە بـەوجۆرە هـاتووە: ﴿مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٖ﴾.

لەرینەوەکانی دەنکۆڵە خۆڵییەکان

لەساڵی (١٨٢٨ن)دا زانایەکی بەریتانی "Brown" ئاشکرایکرد کە ئاوی باران لەکاتی دابەزینیدا دەبێتەهۆی لەرینـەوەی خـاك، واتـە لەراندنـەوەی دەنکۆڵــە خۆڵییــەکانی خــاك کــە دەنکۆڵــەی زۆر وردن، بەشــێوەیەك گەورەترینی ئەو دەنکۆلانە تیرەیان نزیکی (٣٠٠ مایکرۆمەتر)ـە.

ئەم دەنکۆلانە بریتین لە چەند چینێکی کـانزایی جیـاوازی لەسـەر یـەك، ئەو چینانە پێش باران بارین پێکەوە نووساون و لەسەر یەکن، بەلأم کاتێـك باران دەبارێتە سەریان، بەهۆی جیاوازی کانزاکانەوە لەنێوان دەنکۆڵەکانـدا بارگـەی کارەبـایی جیـاواز دروسـتدەبێت و بـە ئـایۆنبوون ڕوودەدات (واتـە دەگۆڕێت بۆ ئایۆن، ئایۆنیش ئەتۆمێکە بارگـەی کارەبـایی هەیـە... ئەگـەر یەکێك یان زیاتر لە بارگە کارەباییەکانی ئەتۆمەکە کـەمیکرد ئـەوا دەبێتـە ئایۆنێکی موجەب، خۆئەگەر زیادیکرد دەبێتە ئایۆنی سالب و پێیاندەوترێت چالاك). دەنکۆڵە خۆڵییەکان بەهۆی ئەم بەئایۆنبوونـەوە دەلەرێنـەوە و بـە چــوونە ژوورەوەی ئــاو بــۆ نێوەنــدی ئــەو دەنکۆلانــە لەرینەوەکــە دەستپێدەکات.

ئەم لەرینەوەیـە سـوودێکی زۆری هەیـە، چونکە چینەکان یـەك لەگـەڵ یەکدا پێکەوەنووساون و بەهۆی لەرینەوەکانەوە بوارێك بۆ چوونە ژوورەوەی ئاو لەنێوان چینەکانەوە دروسـت دەبێـت... کـاتێکیش ئـاو دەچـێتە نێـوان چینەکانەوە دەنکۆڵەکان زیاددەبن و دەخلیسکێن.

که دەنکۆڵە خۆڵییەکان تێربوون به ئاو، وەك کۆگایەکی بچوکیان لێدێت که ئاو لەنێوان چینەکانیاندا دەپارێزن. لەم حاڵەتـەدا وەك ئەوەیـە مامەڵـە لەگەڵ کۆمەڵێك کۆگای وردی کانزایی نێو خاك بکەین، ڕووەك ماوەی (٢-٣ مانگ) لەو کۆگا وردانەوە ئاو وەردەگرێت. خۆئەگـەر بـەو شـێوەیە نـەبێت (واتــە لەرینــەوەی دەنکۆڵــەکان و خــەزنبوونی بڕێــك ئــاو لــەنێوان چــینە دەنکۆڵەییەکانـدا نـەبێت) ئاوەکـە بـەنێو گڵەکـەدا ڕۆدەچـێتە خـوارەوە و لەماوەی هەفتەیەکدا ڕووەکەکە دەمرێت، بەڵام کۆگا گەورەکانی ئاو درێـژە بە ژیانی ڕووەکەکە دەدەن.

"براون" لەساڵی (١٨٨٢ز) دا دۆزییـەوە کاتێـك بـاران دەبارێـت، خـۆڵ توشی لەرینەوە دەبێت، دیاردەکەش بە (لەرینەوەی براون) ناسراوە، بەڵام لەڕاسـتیدا پـێش لـەدایکبوونی "بـراون" زانیارییەکـە هـەبووە، پێویسـتە ئەوانەی مێژووی زانست دەنووسنەوە هەرگیز نەڵێن "براون" یەکـەم کەسـە باسـی ئـەم دیاردەیـەی کـردووە، گـەر ئینسـافیان هـەبێت، پێویسـتە بڵـێن یەکەم باسکردنی ئەم دیاردەیە لە قورئانی پیرۆزدایە.

خــوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ﴾الحج/٥، واتــە: تــۆ زەوی دەبینیت (لە وەرزی زستاندا) خامۆشە، بەڵام کاتێك ئـاوی بـارانی بەسـەردا دەبارێنین دادەچڵەکێت و دەلەرزێت و (تۆوەکان) چەکەرە دەکەن و ڕەگ و چڵ دەردەکەن و دەڕوێن و سەر دەردێنن، ئەوسا لە هەموو گژوگیا و گـوڵ و گوڵزارێکی جوان پەیدا دەبێت.

گەردەلول و ئاگر

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾البقرة/٢٦٦، واتە: ئایا هیچ کەس لەئێوە ئاوات دەخوازێت باخێکی دارخورما و ڕەزی هەبێت و جۆگە و ڕووبار بەژێر درەختەکانیدا بڕوات و هەموو جۆرە بەروبومێکی تێدابێت؟ ئینجا خۆی پیر ببێت و نەوەیەکی منداڵ و لاوازی هەبێت، کەچی لەناکاو گێژەڵوکەیەکی ئاگراوی هەڵبکاتە سەری و بیسوتێنێت، ئا بەوشێوەیە خوا ئایەت و بەڵگە و نیشانەکان دەخاتە بەرچاوتان تا تێفکرن و بیربکەنەوە.

بەو پرسیارە دەست پێدەکەین کە ئایا گێژەڵوکە و گەردەلول لە پێکهاتە فیزیاییەکەیاندا ئاگر هەیە؟

نوێترین لێکۆڵینەوەکانی تایبەت بە گێژەڵوکە و گەردەلول تائێستا نەگەیشتونەتە ئەوەی بیسەلمێنن ئاگر لە پێکهاتەی گەردەلولدا هەیە... دەکرێت ئەم پرسیارە لە زانایانی تێڕوانین بکەین: ئایا گەردەلول ئاگر دروست دەکات؟ ئایا گەردەلول ئەم ئاگرە لەخۆیدا هەڵدەگرێت؟ ئەگەر وەڵام بە "بەڵێ" بوو (کە واقیعیش دڵنیایی ئەوە دەدات) لەم ئایەتەدا پێشینە و ئیعجازێکی زانستی ورد و جوان هەیە.

مانای زمانەوانی گێژەڵوکە (إعصار):

لـە (مصـباح المـنیر)دا هــاتووە (إعصــار) ئـەو بایەیـە کـە خـۆڵ بەرزدەکاتـەوە لـەنێوان ئاسمـان و زەویـدا و خـول و گێـژی دەدات، وەك ستوونێك بەرزدەبێتەوە.

لە (مختار الصحاح)دا هاتووە: (إعصار) بایەکە کاردەکاتـە سـەر تـۆز و بـەرەو ئاسمـان بەرزیدەکاتـەوە، بەشـێوەی سـتوونێك، وەك پـەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَأَصَابَهَآ إِعۡصَارٌ﴾. هەروەها وتـراوە گـەردەلول کاریگـەری لەسەر ئەو هەورانە هەیە کە هەورەگرمە و بروسکەیان هەیە.

لە زانستی جوگرافیای نوێدا (إعصار) ناوچەیەکی پەستانە کە (با) ڕووە و سـەنتەرەکەی کێشـدەکات بـە ئاڕاسـتەی پێچـەوانەی میلـی کاتـژمێر لەنێوەگۆی باکوردا و بەپێچەوانەشەوە لەنیوەگۆی باشوردا.

زانایان گەردەلولیان پۆلێن کردووە بـۆ گـەردەلولی قـەمعی و گـەردەلولی خولگەیی... لەو گێژەڵوکە و گەردەلولانەی لە بەڕێوەبەرێتی نەتـەوەیی بـۆ زەریاکـان و بەرگەهــەوا (NOAA) تۆمــارکراوە، گـــەردەلولی ئەنـــدرۆ (Andrew) یـە کـە لەسـاڵی (١٩٩٢ز) دا پـانزە کەسـی کوشـت و مـاڵ و سـامانێکی زۆری (بـە بـەهای ٢٥ بلیـۆن دۆلار) لـە باشـوری فلۆریـدا لـە ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا تێکشـکاند و وێرانکـرد. هــەروەها گـەردەلولی ئۆپـاڵ (Opal) لەسـەر کەنـداوی مەکسـیك لـە سـاڵی (١٩٩٥ز) بووەهۆی وێرانکارییەکی گەورە و زیاتر لە (٢٨) کەسی کوشت. گـەردەلولی بۆننی (Bonnie) بەسەر کەنـداوی مەکسـیکدا لەسـاڵی (١٩٩٨ز) تێپـەڕی،

هــەروەها گــەردەلولی برێــت (Bret) لەســەر ناوچــەیەکی کشــتوکاڵی لــە تەکساس هەڵیکرد و ئەو کێڵگانەی وێرانکرد.

لێکۆڵەران هێزی گەردەلولەکان لە دابەشکردنێکی پلەییانەدا دادەنێن، بەوپێیــەی گــەردەلولی (ئۆپــاڵ) هێزەکــەی گەیشــتە پــۆلی چــوار، هێــزی گەردەلولی هوگۆ (Hugo)ش پۆلی پێنج بوو کە توندترە.

ئەمانەو چــەندین نموونــەی گــەردەلولی تــر بــە هێــز و تونــدیی جیاجیــا و لەجێگاکانی تری جیهاندا... جێگای سەرنجە هەرکاتێك گەردەلول ڕێکەوتی ناوچــە دارســتانەکانی کردبێــت، واتــە ئــەو ژینگەیــەی کــە ئامادەباشــی ئاگرکەوتنــەوەی هەیــە، ئاگریــان تێــدا کەوتووەتــەوە. چــەندین حاڵــەتی ئاگرکەوتنەوە تۆمارکراوە کـە لەڕاسـتیدا بـەهۆی مرۆڤـەوە نـەبووە، بـەڵکو ئاگرکەوتنەوەکە سروشت دروستیکردووە، واتە خۆی خۆی داگیرساندووە، ئەمەش بەهۆی کاریگەرییـەکی دەرەکیـەوە، بەڕادەیـەك کـە بپرسـین: ئایـا دەگونجێت سەرچاوەی ئاگرە کڵپەسەندووەکە دابەزینی گەردەلول بووبێـت بۆی؟

دەکرێــت لــەنێوان گــەردەلول و ئاگرکەوتنــەوە لــەو شــوێنانەی ڕووەك داپۆشـیون و دارسـتانەکان پەیوەندییـەك هـەبێت، بـەڵام ئـەو پرسـیارەی ڕووبـەڕووی زانایـانی تایبەتمەنـدی سروشـت دەکرێتـەوە: ئایـا دەگونجێـت گــەردەلول مانــای وشــەی ئــاگری تێــدابێت؟ یــان بەلایــەنی کەمــەوە میکانیزمێکی ڕووناککەرەوەی تێدا بێت بۆ ئاگرکەوتنەوە؟

گەر یەکێك لەو دوو گریمانەیە دروست بێت، ئایەتە پیرۆزەکـە ﴿إِعۡصَارٞ فِيهِ نَارٞ﴾ ئایەتێکە جێگای لێکۆڵینەوەی ئیعجازی زانستییە.

جۆرەکانی (با) لە قورئانی پیرۆزدا

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَـٰحَ لَوَٰقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَـٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَـٰزِنِينَ ﴾الحجر/٢٢، واتــە: ئێمــە (بــا)مــان کردووە بـەهۆکاری پیتانـدنی ڕووەك و دارو درەخـت، و هـەر بـەهۆی بـاوە، باران لە ئاسمانەوە دەبارێنین و ئێوەی پێ تێراو دەکـەین، بێئـەوەی ئێـوە ئەو ئاوانەتان خەزن کردبێت.

لە زانستی نوێدا ئەم ئایەتە ڕاڤە کراوە، (بـا) پیتێنـەری ڕووەکەکانـە... دوای ئەوەی سەلمێنراوە کە زۆرێك لە ڕووەکەکان پێویستیان بە (با) هەیـە وەك یەکێك لە گرنگترین هۆکارەکانی پیتاندن.

بـا پیتێنــەری ئـەو هەورانەشـە کـە بارانیـان لێـوە دەبارێـت. بـا هــەڵم بەرزدەکاتەوە، هەورەکان دروستدەکات، باران پێکدێنێت.

جۆرەکـانی (بــا) وەك لــە قورئــانی پــیرۆزدا ئاماژەیــان پێــداوە، لــەم ئایەتانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

﴿ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴾الشورى/٣٣، واتە: خۆئەگەر بیەوێت با دەوەستێنێت و لەسـەر پشـتی دەریاکە دەوەستن و لەکاردەکـەون، بەڕاسـتی ئـا لـەم توانـا و دەسـەڵاتەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ هەر کەسێك کە خۆگر و سوپاسگوزارە.

خـوای گـەورە دەفــەرموێت: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ

أَنجَيۡتَنَا مِنۡ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴾یونس/٢٢، واتە: (ئەی هاوەڵگەران) خوا ئەو زاتەیە کە لە وشکانی و دەریادا هاتوچۆتان پێدەکات، هەتا ئەو کاتەی کە لە کەشتییەکاندا دەبن و دەیانگوێزنەوە بەهۆی با و شەماڵێکی پاك و ئارامەوە و هەموان پێی دڵخۆشن، ئەوە بایەکی توند و بەهێز و سەخت بەرەو کەشتییەکە بێت و هەڵبکات، لە هەموو لایەکەوە شەپۆل بۆیان بێت، ئیتر وا بزانن کە دەورە دراون و (ڕزگاربوونیان ئەستەمە، ئا لەوکاتەدا خەڵکەکە بەسۆزەوە) هانا و هاوار بۆ خوا دەبەن، دڵنیان خوا نەبێت کەس ناتوانێت فریایان بکەوێت، لەکاتێکدا بیروباوەڕ و ئاینیان بەتەواویی پاك و پوخت و یەکلایی دەکەنەوە بۆ خوا، بۆیە بەسۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵایە، لەم تەنگانەیە، ڕزگارمان بکەیت، ئەوە بەڕاستی دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانتەوە.

هەروەها خوای مەزن دەفەرموێت: ﴿ أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴾الإسراء/٦٩، واتە: ئایا دڵنیان و ناترسن لەوەی جارێکی تر لە کەشتیدا ڕێتان بکەوێتە ناو دەریاوە، ئەوسا بایەکی بەهێزی سەخت هەڵبکاتە سەرتان، ئینجا بەهۆی کافربوون و یاخیبوونتانەوە نوقمی دەریاتان بکات؟! لەوەودوا کەسیشتان دەستنەکەوێت بتوانێت داکۆکیتان لێبکات لای ئێمە!!

یان دەفەرموێت: ﴿سَخَّرَهَا عَلَيۡهِمۡ سَبۡعَ لَيَالٖ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومٗا فَتَرَى ٱلۡقَوۡمَ فِيهَا صَرۡعَىٰ كَأَنَّهُمۡ أَعۡجَازُ نَخۡلٍ خَاوِيَةٖ ﴾الحاقة/٧، واتە: حەوت شەو و هەشت ڕۆژ هەڵیکردە سەریان، بەردەوام و بەهێز دەتبینی (ئەگەر لەوێ بوویتایە)

ئـەو خەڵکـە هـەموو لاڵ و پـاڵ لێـی دەکـەوتن هـەروەك قـەدی دارخورمـای لەڕیشە هەڵکەنراو، چۆن بەئاسانی دەکەوێت و شەق دەبات.

پــــەروەردگار دەفــــەرموێت: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ﴾ فصلت/١٦، واتـە: ئەوسـا ئـیتر ئێمـە بایـەکی تونـد و زۆر سـاردمان هـەڵکردە سـەریان لـە چـەند ڕۆژێکـی شـومدا، تـا هـەر لـە ژیـانی دونیـادا بـە سـزای سەرشۆڕیان بگەیەنین و تاڵاو بکەین بە گەروویاندا، بێگومان سزای قیامـەت زیاتر سەرشۆڕکەر و تاڵترە و ئەوانە سەرفراز و ڕزگار نابن.

زانایـانی ئـەم سـەردەمە (بـا) دابـەش دەکـەن بۆ بەشـگەلی جیـاواز بـۆ سـوودی فڕۆکـەوانی و کەشـتیەوانی بەگشـتی، هـەر بەشـێکیش نـاوێکی نێودەوڵەتی بۆ دانراوە.

داماڵینی ڕووناکی ڕۆژ

زانستی نوێ سەلماندوویەتی شـەو لـە هەموجێگایەکـەوە دەوری زەوی داوە، ئـەو بەشـەی حاڵـەتی ڕۆژی تێـدا دروسـت دەبێـت هـەوای دەوری زەوییە، کە توێکڵێکی تەنك دەنوێنێت (بەگوێرەی گەردوونـەوە) وێکچووی پێستە. گـەر زەوی سـوڕایەوە حاڵـەتی ڕۆژ (کـە بـەهۆی دانـەوەی تیشـکی هـاتووی خـۆر لـە گەردیلـەکانی هـەواوە دەبێتـەهۆی ڕووناکی ڕۆژ) دادەماڵرێت، بەو سوڕانەوەیەی ڕۆژیش لە شەو دادەماڵرێت.

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلَّيۡلُ نَسۡلَخُ مِنۡهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظۡلِمُونَ ﴾يس/٣٧، واتە: بەڵگە و نیشانەیەکی ئاشکرا بۆیان، شەوە، کـە پۆشـاکی ڕوونـاکی ڕۆژی لەبـەر دادەمـاڵین، بەوهۆیـەوە دونیایـان لێ تاریـك دەبێت.

بیردۆزی ڕێژەیی

بـیردۆزی ڕێـژەیی لـە قورئانـدا لـەو ئایەتـەوە هەڵـدەهێنجرێت کـە دەفـەرموێت: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾الحـج/٤٧، واتــە: خوانەناســان پەلــەت لێدەکەن ئەو سزایە زوو یەخەیان پێبگرێت، بێگومان هەرگیز خوا لە بەڵێنی خۆی لانادات، بەڕاستی ڕۆژێك لەلای ئەو پەروەردگارەت وەکو هـەزار ساڵ وایە لەوەی دەیژمێرن.

﴿ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴾السجدة/٥، واتە: ئـەو خوایـە لـەژوور ئاسمانـەوە کاروبـاری زەوی ڕێکدەخات و سەرپەرشتی دەکات، لەوەودوا ڕووداوەکـان و بەسـەرهاتەکان و کـاروکردەوەی بەنـدەکان دەگەڕێتـەوە بـۆ لای، لەڕۆژێکـدا کـە بەرامبـەر هەزار ساڵە بەو حسابەی ئێوە دەیکەن.

خەڵك بە سەرسامیەوە دەیپرسی: ئـاخۆ چـۆن دەبێـت یـەك ڕۆژی ئێـرە (سەر زەوی) بەرامبەر هەزار ساڵی جیهانەکانی تر بێت؟

زانسـت ئـەو سەرسـامیەی ڕەوانـدەوە ئەودەمـەی وتـی: ئـەوە ڕاسـت و دروستە... ئەگەر خێرایی تەن زیادبکات کاتەکەی هێواش (خاو) دەبێتەوە، بەڕادەیەك ئەگەر هاتوو تەنێك بە خێرایی ڕووناکی ڕۆیشت، کات (بە نزیکی) دەوەستێت.

هەر ئەوەش زانا "ئەنیشتاین" لە بیردۆزی ڕێژەییەکەیدا سەلماندی، کاتێك وتی: "خاڵی نزیك لە سەنتەری زەوییەوە هێواش دەجولێت، بەلام خاڵی دوور لە سەنتەری زەوی بە خێراتر دەجولێت، چونکە ئەو کەوانەیەی خاڵی یەکەم دەیبڕێت بچوکترە لەو کەوانەیەی خاڵی دووەم لە هەمانکاتدا دەیبڕێت".

لە هەواڵە زانستییەکانی هەفتەی یەکەمی مانگی حەوتەمی ساڵی (١٩٧٦ز)دا هات، دەیوت: "زانایانی زانکۆی (میریلاند)ی ئەمریکی دروستیی بیردۆزی ئەنیشتاینیان بۆ سەلما دەربارەی ئەو کاتەی خێراتر دەگوزەرێت لە لوتکەی چیادا بە بەراورد لەگەڵ دۆڵ... بۆ ئەوەش کاتژمێری ئەتۆمیان لەسەر زەوی و لەنێو فڕۆکەیەکدا دانا کە لە بەرزایی (١٠ هەزار مەتر)دا دەفڕی، بینیان کاتژمێری نێو فڕۆکەکە لە کاتژمێرەکەی سەر زەوی پێشکەوت.

هەموو ئەوانە ئاکامێکی سروشتی ترمان دەدەنێ: گەر زەمەن (کات) وەستا کە بریتیە لەو هزرەی لە بەدوایەکداهاتنی ڕووداوەکانی جیهانەوە وێنای دەکەین، ئیتر لەوکاتەدا لازەمەن (نەمانی کات) دەخولقێت.

ئەوەش دەمانگەیەنێتە سەلماندنی زانستیانەی نەمریی (تا ئەبەد ژیان)، لەژێر ڕۆشنایی زانستیانەی بیردۆزی ڕێژەیی پێشکەشی کردووە، هەروەك لە ئایەتی (١٠٨)ی سورەتی (هود)دا هاتووە:

﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ سُعِدُواْ فَفِي ٱلۡجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلۡأَرۡضُ إِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَۖ عَطَآءً غَيۡرَ مَجۡذُوذٖ﴾، واتە: ئەوانەش کە کامەران و بەختیار کراون ئەوە لە بەهەشتدان، بۆ هەتاهەتایی تیایدا دەمێننەوە هەتا ئاسمانەکان و زەوی هەبێت، (کە ئەویش بۆ هەتاهەتایی دروستکراوە لە قیامەتدا) و

مەگەر پەروەردگارت ویستی (گۆڕانکاری) هەبێت، ئەمە بەخششێکە هەرگیز کۆتایی نایەت.

لەدوای هەموو ئەوە ئایا هەست ناکەیت قورئانی پیرۆز هەمیشە (نویَ)ی تێدایـە، لەگـەڵ ئیعجـازی زانسـتی بـۆ هـەموو سـەردەمەکان، دروسـت وەك ئەوەی لە ئەمڕۆماندا دابەزیبێت؟!

نەبینینی ئەو تەنانەی بەخێرایی زیاد لەخێرایی رووناکی دەجوڵێن

مـادام بیـنین تـەنها بـەهۆی دانـەوەی تیشـکی ڕووناکیـەوە لـە تەنـە جوڵاوەکانەوە بۆ چاو جێبـەجیَ دەبێـت، کەواتـە ئەسـتەمە چـاودێری ئـەو تەنانە بکرێت کـە بەخێراییـەکی گـەورەتر لـە خێرایـی ڕووناکی دەجـوڵێن، چونکە لەو حاڵەتەدا ڕووناکی ناتوانێت لە تەنەکانەوە بۆ چاوی چـاودێرەکە بدرێتەوە و چاودێرەکە هەستی پێبکات.

ئـەم ڕاسـتییە زانایـەکی بـەیروتی دۆزییـەوە، لـە لێکۆڵینەوەکەیـدا لەبیرۆکـەی (سـەرژمێری شـوێنەکان). ئـەو دەڵێـت: بـۆ بیـنین زانـینی ئـەو شـوێنەمان بەسـە کـە تیشـکەکە پێیـدەگات و پێویسـتمان بـەوە نییـە کـە نایگاتیَ، چونکە ئەو شوێنە یان ئەوز شتەی تیشك پێیناگات هەسـتەکانیش دەرکی پێناکەن.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿لَّا تُدۡرِكُهُ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَهُوَ يُدۡرِكُ ٱلۡأَبۡصَٰرَۖ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلۡخَبِيرُ﴾الأنعام/١٠٣، واتە: دەزگای بینایی و (بۆچـوونی مـرۆڤ) ناتوانێت ئەو زاتە ببینێت، زانیاری ئەو خوایە هەموو شتێکی گرتووەتـەوە، ئاگاداریشە بەهەموو دەزگاکانی بینایی، هەر ئەوە وردبین و ئاگایە.

یان دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمۡ تَرَوۡهَا﴾التوبة/٢٦، واتە: (لە جـەنگی بەدردا) سەربازانێکی دابەزاند کە نەتاندیوە.

ئەندازەگیری لە بەدیهێنانی زەویدا

بێگومـان خـوای گـەورە، هـەموو شـتێکی بـە ئەنـدازەی دیـاریکراو بــەدیهێناوە، وەك دەفــەرموێت: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَٰهُ بِقَدَرٖ ﴿٤٩﴾ وَمَآ أَمۡرُنَآ إِلَّا وَٰحِدَةٞ كَلَمۡحِۭ بِٱلۡبَصَرِ﴾القمر/٤٩-٥٠، واتە: بێگومان ئێمە هەموو شتێکمان بە ئەندازە و نەخشەی دیاریکراو بەدیهێناوە، فەرمانی ئێمە تەنها یـەك وشـەیە دەڵێین ببە دەستبەجێ دەبێت، وەك چاوتروکاندنێك.

گەر تەماشای پێگە و شوێنی جوگرافی هەسارەی زەویمان کـرد، بۆمـان ڕوون دەبێتـەوە هـەموو شـتێك لـەم گەردوونـەدا بـە ئەنـدازەگیری تـەواو و تائەوپەڕی وردیی و بە کارزانییەوە بەدیهێنراوە.

ئەم گەردوونە موعجیزەیە لە پێکهاتەیدا، سەرسامکارە لە فراوانیدا، کـە زەویش لەخۆدەگرێت، بەپێی کۆمەڵێك ڕێسای چەسپاو دەڕوات، گەر نەنگی و کەموکوڕییەکی تێدا دەرکەوت، ئێمە کە لەسەر زەوی دەژین، تیادەچین!

بـارودۆخ و ئـەو ڕێسـایانەی دەسـتی بەسـەردا دەگـرن، دەتـوانین لـەم خالآنەدا ڕوونی بکەینەوە:

١. گـەر زەوی دوو ئەوەنـدەی ئێسـتای لـە خـۆر دوورتـر بوایـە، بـڕی ئـەو گەرمییەی دەمانگەیشتێ دەبووە چارەکێکی ئـەوەی ئێستا دەمانگـاتێ.. زەویش بە ماوەیەکی درێژتر خولی خۆیی تەواو دەکرد، دوابـەدوای ئـەوەش وەرزی زستان درێژتر دەبوو و بەوەش هـەموو زینـدەوەرەکانی سـەر زەوی ڕەق دەبوونەوە و دەیانبەست.

٢. گەر زەوی لە خۆر نزیك ببێتەوە بە ئەنـدازەی نیـوەی دووریـی ئێسـتای نێوانیان، ئەوکاتە ئەو بڕی گەرمییەی زەوی لە خۆری وەردەگرێت دەبێتـە چوار هێندی ئەوەی ئێستا وەریـدەگرێت، خێرایـی سوڕانەوەشـی بـەدەوری خۆردا خێراتر دەبێت و ئیتر ژیان ئەستەم دەبێت.

٣. بەرگەهەوای دەوری زەوی دەبێتەهۆی پاراستنی زەوی لە ملیۆنان تـەن لە شوهب کە لەفەزای دەرەوە دادەبەزن، هەروەها لە تیشکی گـەردوونیش دەیپارێزێت کە ئەگەر بڕێکی لێ بگاتە زەوی ژیان خاپوور دەکات.

٤. ئەگەر بڕی ئۆکسجین بەڕێژەی (٥٠٪) یان پتر لە هەوادا هەبێت (زیاتر لە بـڕی ٢١٪)، ئەوکاتـە هـەموو ئـەو ماددانـەی توانـای گڕگرتنیـان هەیـە لـە جیهاندا ئەگەری کڵپەسەندنیان دەبێـت، بەڕادەیـەك کـە یەکـەمین پریشـکی درەختێك دەبێتەهۆی سوتاندنی تەواوەتی دارستانێك.

خۆئەگەر ڕێژەی ئۆکسجین (١٠٪) بێت، دیسانەوە ژیان لەسـەر ڕووی زەوی نامێنێت.

٥. گەر بڕی ئاوی بەسـتووی سـەر جەمسـەرەکان بتوێتـەوە و ببێتـە ئـاوی سـەر زەوی، ئـەو ساتە ئاسـتی ئـاوی دەریـا و زەریاکـان بەرزدەبێتـەوە و

زۆربەی زۆری ڕووبەری کیشوەرەکان و چی دیمەنی ژیانی لەسـەرە، نقـومی ئاو دەبن.

٦. گەر ئاوی زەریاکان شیرین بوونایە، بۆگەنیان دەکـرد و ژیـانیش لەسـەر زەوی توشی گەورەترین کارەسات دەبووەوە، بەلاّم ئێسـتا سـوێریی ئـاوی دەریا و زەریاکان ڕێی لە خراپبوون و بۆگەن کردن گرتووە. خۆئەگەر کلۆر لەگەڵ سۆدیۆم یەکیان نەگرتایە، خوێ بوونی نەدەبوو.

٧. ئەگەر یاساکانی کێشکردن نەبوونایە، لەکوێ گەردیلـەکان گـەردەکانیان دەگرت و گەردیش گەردیلەکان، لەکوێ خۆر خۆر دەبووو زەویش زەوی؟

٨. ئەگەر شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی نەبوونایە، زەوی پەرتپەرت دەبـوو و ئەم توێکڵە شیاوەی بۆ ژیان نەدەبوو.

لێرەدا ئیعجازی قورئانی پیرۆز لەو وتەیەی پەروەردگاردا دەردەکـەوێت کـە دەفـــــەرموێت: ﴿ أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴾الأعـراف/١٨٥ واتە: ئایا بۆ سەرنجیان نـەداوە لـەو هـەموو دەسـەلاّتە گەورەیـەی خـوا لـە ئاسمانـەکان و زەویـدا و ئـەو هـەموو شـتانەی کـە خـوا بـەدیهێناون؟ (بـۆ ئەوەنـدە بێئاگـان؟) خـۆ بەڕاسـتی ئاکامیـان نزیـك بووەتـەوە، جـا بـە چ گوفتارێکی تر لەدوای قورئان باوەڕ دەهێنن؟

یاخود دەفەرموێت: ﴿ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴾الذاریات/٢٠، واتـە: بێگومـان لەسەر گۆی زەویدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە (لەسەر دەسەلاّت و زانیـاری خوا) بۆ کەسانێك کە بەشوێن دڵنیاییدا دەگەڕێن.

مێژووی شەو و ڕۆژ

زانا پسـپۆڕەکانی بـواری مێـژووی دەسـتپێکردنی بـوون لەسـەر زەویـدا دەڵێن: زەوی دوای جیابوونەوەی لە گەردوون لە سـەرەتادا باوردۆخـەکانی جێگیر نەبوون، لەکاتێکدا خێرایـی سـوڕانەوەی بـەدەوری خۆیـدا زۆر زیـاتر بووە لەخێرایی ئێستای. بوونی ئەو خێراییـە زۆرەش بێگومـان دەبێتـەهۆی کورتبوونەوەی شەو و ڕۆژ و لەمەشەوە زەوی توشی لاسەنگی و لەرینەوەی مەترسیدار دەبێت.

زاناکـان ئـەم حاڵـەتی خێراییـە زۆرەی جوڵـەی زەوی دەگێڕنـەوە بـۆ کۆمەڵێك هۆکار، لەوانە: جێگیر نەبوونی ڕووبار و دەریا و زەریاکـان لەسـەر ڕووی زەوی بەهۆی گەرمی ڕووەکەیەوە (کە لەوکاتـەدا پلـەی گەرمییەکـەی زۆر بەرز بووە)... هەروەها ئەو گەرمییەی لە خۆر و مانگ و ئەسـتێرەکانی ترەوە کۆبوونەتـەوە سـەرجەمیان کاریگـەربوون لەسـەر زەوی، لەئـەنجامی ئەمانەشەوە ڕووبارەکان (بەهەڵم)بوون و بەرگەهەوای زەوییان دادەپۆشـی. سەرەڕای ئەوەی شاخەکانیش تا ئەوکاتە دروست نەببوون.

ئەو هۆیەی پاڵی بە زەوییەوە دەنا بۆ سوڕانەوەی بەدەوری خۆیـدا بـەو خێراییــە زۆرە و دروســتکردنی شــەو و ڕۆژ بەوشــێوەیە (وەك زاناکـــان پێیگەیشـتون)، نـاجێگیری زەوی بـوو بـەم بارودۆخـە کۆتاییـە کـە ئێسـتا وەریگرتووە... تا ئەو کاتەی دەریـا فرپیوەکـان کـە لەشـێوەی هەڵمدابوون دابەزینــە ســەر زەوی و لەئاکامــدا (٣/٤)ی ڕووی زەوییــان داپۆشــی و

بـەهۆی ئەمەشـەوە پەسـتانێکی گـەورە لەسـەر ڕووی زەوی دروسـت بـوو، هەروەها پێکهاتنی شاخەکان و تەشـەنەکردن و بڵاوبوونـەوەی دەریاکـان و لـە بـوونی ئـاوی دەریاکانیشـەوە ژیـان و باخچـەکان دروسـتبوون و ئیـدی لێرەوە ژیان دەستپێکرد.

خوای گەورە لەبارەی دەستپێکردنی بەدیهێنانی زەوی و بارودۆخـەکانی چـەندین ملیـۆن سـاڵ پێشـتری، دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتٍۭ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾الأعـراف/٥٤، واتـــە: بێگومـــان پـــەروەردگارتان (الله) یـــە کـــە دروستکاری ئاسمانـەکان و زەوییـە لـەماوەی شـەش ڕۆژدا، پاشـان لەسـەر چووە سەر عەرشی فەرمانڕەوایی (بـەو شـێوەیەی کـە لایـەق بەخۆیـەتی). شـەو، ڕۆژ دادەپۆشـێت و بـەخێرایی (عەودالّـە) بەدوایـدا. خـۆر و مـانگ و ئەستێرەکان (هەر هەموویان) بە فەرمانی ئەو کەوتونەتە گەڕ و لە فەرمانی دەرناچن، ئاگادارین وبـزانن و تێفکـرن کـە هەرچـی دروسـتکراوە سـەر بـەو زاتەیە و ئەو بەدیهێناوە (کەواتە دەبا) هەموانیش فەرمانبەرداری ئەو بـن و لەفەرمانی دەرنەچن، موبارەك و پیرۆز و گەورەیە زاتی (الله) پـەروەردگاری هەموو جیهانەکان.

کاتێك بە وردی لەم ئایەتە ڕادەمێنین، تێبینی ئەم خاڵانە دەکەین:

یەکـەم: ئـەم ئایەتانـە دەربـارەی کـاتی دەسـتپێکردنی بـەدیهێنانی گەردوون دەدوێن (لە گەردوونیشدا زەوی). پێش بەدیهێنانی ئاسمانـەکان و زەوی، خـوای گـەورە لەسـەر عەرشـەکەی وەسـتا و پاشـان شـەو و ڕۆژ دروستبوون.

دووەم: لە وتەی خوای گەورە ﴿يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَ يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾، ﴿يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾ واتە بەخێرایی داوای دەکات و عەودالّیەتی. ئەمە بەڵگەی جوڵەی زۆرخێرای زەوییە لەوکاتەدا. خاوەنی تەفسیری (زبدة التفسير من فتح القدير) لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەڵێت: ﴿يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾ حاڵی شەوە کە زۆر بەخێرایی داوای ڕۆژ دەکات.

لەئایەتی (٣)ی سورەتی (الرعد)دا دەستەواژەکە دەگۆڕێت، چونکە ئاماژە بە تێپەڕبوونی ماوەیەکی زەمەنی دیکە دەکرێت بەسەر بەدیهێناندا: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي مَدَّ ٱلۡأَرۡضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِيَ وَأَنۡهَٰرٗاۖ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ جَعَلَ فِيهَا زَوۡجَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِۖ يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ﴾الرعـــــد/٣، واتە: هەر ئەو زاتە زەوی پان و بەرین کردووەتەوە، کەژ و چیا و ڕووباری زۆری تێدا دابینکردووە، لە هەموو بەروبومێك جووتی فەراهەم هێناوە، شەوی والێکردووە ڕۆژ دابپۆشێت، بەڕاستی ئا لەوشتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك بیربکەنەوە.

لێرەدا سەرنج دەدەین ئایەتەکە باس لەو ماوە زەمەنییە دەکات کە زەوی تیایدا پان و بەرین بووە و خوای گەورە بەهۆی شاخەکانەوە جێگیری کردووە و ڕوبارەکان بڵاوبوونەوە و بەروبوومیش پێگەیشت و پەرەیسەند. هەربۆیە لەمکاتەدا دەستەواژەی شەو و ڕۆژ لە ئایەتەکەدا هاتووە، بەڵام وشەی (حثيثا- زۆر بەخێرایی) نە لەپێش و نە لەدوایشیانەوە نەهاتووە، چونکە لەوکاتەدا زەوی جێگیر بووە و لە جوڵەکەیدا پێویست بەو خێراییە زۆرەی ناکات. ئیتر لەوکاتەدا زەوی خێرایی کەم بووەتەوە...

ئایەتەکـە بـە ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ تـەواوکراوە، چـونکە بەڕاستی تەنها ئەو کەسانە لە ئایەتەکە تێدەگەن کە بیردەکەنەوە.

سوودەکانی شەو و ڕۆژ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبۡصِرًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَسۡمَعُونَ﴾ یـونس/٦٧، واتـە: هەر زاتی خوایە کە شەوی بۆ بەدیهێناون تاکو تیایدا بحەوێنـەوە، ڕۆژیشـی کردووە بە ڕووناککەرەوە (تا کار و کاسپی تێدا ئەنجام بدەن) بەڕاستـی ئـا لەو دیاردانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك ببیستن و تێبگەن.

زانسـتی نـویێ ئاشـکرایکردوە کـە کـارکردنی ڕۆژ کۆمـەڵێك سـوودی تەندروستی هەیە. بەتایبەت گەر کارکردنەکە لە سەرەتای ڕۆژەکانـدا بێـت، چونکە کرێکار لە بەیانی زوودا تیشـکی خـۆری بەردەکـەوێت کـە لەوکاتـەدا دەوڵەمەنـدە بـە تیشـکی سەرووەنەوشـەیی، ئـەم تیشـکە ڤیتـامین (D) دروستدەکات و زیندویەتی و چالاکی بە جەسـتە دەبەخشـێت و ئێسـکەکان پتەو دەکات.

زانستی نویێ سەلماندوویەتی، بەرزترین ڕێژەی گازی ئۆزۆن لە کەشدا لە دەمی بەرەبەیاندا دەبێت، لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا ڕێژەی ئۆزۆن کەم دەکات و بـەرەو نـەمان دەچـێت. ئـەم گـازە کاریگەرییـەکی بەسـوودی هەیـە بـۆ

کۆئەنـدامی دەمـار و چـالاککردنی کـرداره هـزری و ماسـولکەییەکان لـە بەرەبەیاندا.

سـەلمێنراوە بـەرزترین ڕێـژەی کـۆرتیزۆن لـە خوێنـدا لـەکاتی بەرەبەیاندایە... ئەم ماددەیە کاردەکاتە سەر زیادکردنی چالاکییەکانی جەستە و پترکردنی ڕێژەی شەکر لە خوێندا، دیسانەوە ئەمیش وزە بە جەستە دەدات... هەر لەبەرئەمەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) کە نوێـژی بەیانی ئەنجام دەدا لە شوێنی نوێژەکەیدا تاکو خۆرهەڵاتن دادەنیشت.

ئەمە و لەلایەکی ترەوە، زانایانی بواری پزیشکی جەختیان لەسەر ئەوە کردووەتەوە کە سوودەکانی خەوتن لە شەودا بە چەندین هێند زیاترە لە سوودەکانی خەو لە ڕۆژدا.

ڕژێنی سنەوبەری لـە مێشـکدا ماددەی میلاتـۆنین دەردەدات، دەردانـی ئەم ماددەیە لەتاریکیدا زیاددەکات و لە ڕووناکیشدا زۆر کـەم دەبێتـەوە... بینراویشە ماددەی میلاتۆنین کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر خەوتن هەیە.

﴿وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾الروم/٢٣، واتـە: یـەکێك لـە نیشـانە و بەڵگـەکانی خـوای گـەورە خەوتنتانـە لـە شـەو و ڕۆژدا، لـەکاتی بێداریشـدا هـەوڵ و کۆششتانە بۆ بەهرەوەرگرتن لە بەخششەکانی خـوا، جا بەڕاستی ئا لـەو دیاردەیەشـدا بەڵگـە و نیشـانەی زۆر هـەن بـۆ کەسـانێك کـە دەبیسـتن و تێدەگەن.

ڕژێنی سنەوبەری کە لە تاریکیدا چالاك دەبێت، پەستانی خوێن بە بـڕی (١٥–٢٠ملم) دادەبەزێنێت و هەندێك لە قورسـی و ماندوویەتییـەکان لەسـەر دڵ کەم دەکاتەوە.

زینـدەوەران بـە شـەو دەخـەون، گـەڵاکان بەشـەو دەخـەون، گـەڵاکانی ڕووەکی (الترمس) بە ڕۆژ ئاسۆیین و بە شەو بەرەو خوارەوە شۆڕدەبنەوە و پاشـانیش لـە بەیانیانـدا دەگەڕێنـەوە حاڵـەتی پێشـوویان... هـەروەها پێگەیشتنی گوڵ کە بەرهەم دەدات دیسانەوە لە شەودا دەبێت، لەوکاتـەدا ئەندازەیەك پشوو دەدات.

لە وڵاتی یابان خاوەنی کێڵگەیەکی بـرنج (مـەرەزە) سـکاڵانامەیەکی لـە دژی یـەکێك لـە کۆمپانیاکـان پێشکەشـکرد، بەرامبـەر بـەوەی کۆمپانیاکـە تابلۆیەکی پڕوپاگەندەی ڕووناکی لە ناوەڕاستی کێڵگەکـەی ئەمـدا دانـابوو. باخەوانەکـە تێبینـی کردبـوو کـە برنجەکـەی وشـك دەبێـت و دەمرێـت و بەروبوومەکەشی زۆر کەمترە لەوەی پێشتر هەیبووە. بۆیە داوای قەرەبووی لە کۆمپانیاکـە کـرد. کاتێـك بـۆ سـەلماندنی ڕاسـتی داواکـاریی باخەوانەکـە لێکۆڵینـەوە کـرا، بینـرا داواکارییەکـەی لـەجێی خۆیدایـە و ئـەو ڕاسـتیەش سـەلمێنرا کـە تـابلۆ ڕووناکەکـە لـە شـەودا (کـە مـاوەی پشـووە) پشـووی ڕووەکەکانی تێکداوە.

بەرەبەیان هەناسە دەدات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلۡخُنَّسِ ﴿١٥﴾ ٱلۡجَوَارِ ٱلۡكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَٱلَّيۡلِ إِذَا عَسۡعَسَ ﴿١٧﴾ وَٱلصُّبۡحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ﴾التكـــوير/١٥-١٩، واتـــــە: سوێند بەو ئەستێرانەی پەنهان دەبن و لەچاو ون دەبن، بـەو هەسـارانەی پـەنا دەگـرن و دیارنـامێنن، بـەو شـەوەی دادێـت و تاریکاییەکـەی ڕوومـان تێدەکات، بـە بەرەبـەیان کـە پشـووی تێـدێت، وەکـو زینـدەوەرێك ئـاهی تێدێتـــەوە و دەســـتدەکات بـــە هەناســـەدان و ژیـــان و ڕووناکیەکـــەی دەردەکەوێت.

خـــوای گـــەورە ســـوێند دەخـــوات ﴿وَٱلصُّبۡحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾، لێـــرەدا (وَ) بـــۆ سـوێندە، ئـەوەش دەزانـین زاتـی مـەزن تـەنها سـوێند بـە شـتە مەزنـەکان دەخوات، بۆیە پەروەردگار لەم ئایەتەدا سوێند بە (بەرەبەیان) دەخوات کە (هەناســـەدەدات)... لـــەم دەســـتەواژەیەدا خـــوای گـــەورە کـــرداری دەستپێکردنی دەرکەوتنی خۆر لە بەرەبەیانـدا بـە مرۆڤێـك دەچـوێنێت کـە دەست بەهەناسەدان دەکات، واتە وەرگرتنـەوەی هـەوا لـەدوای پشـوویەك، وەستانێکی کاتی لەدوای هەناسەدانەوە.

هەروەك دەشزانین کرداری هەناسەدان لە گرنگترین کـرداره ژیانییەکانـە کە زیندەوەران پێیهەڵدەستن بەشێوەیەك کـە مـرۆڤ لـەڕێی ئـەم کـردارەوە هەوای دەوڵەمەند بە ئۆکسجین بۆ سـییەکان دەنێرێـت (هەناسـەوەرگرتن)،

سییەکانیش ئۆکسجین وەردەگرن و دووەم ئۆکسیدی کاربۆن دردەکەنە دەرەوە... ئەم کردارە بۆ لەشی مرۆڤ کردارێکی زۆر گرنگ و بەبایەخە و هەرگیز هیچ مرۆڤێك ناتوانێت لە چەند خولەکێك پتر هەناسەنەدات. وەستانی کرداری هەناسەدان هێنانی مەرگێکی حەتمیە... لەش سوود لە ئۆکسجین وەردەگرێت بۆ سوتاندنی خۆراك و بەرهەمهێنانی ئەو وزەیەی ژیان لە خانە و شانەکانی لەشدا نوێدەکاتەوە.

لە بەرەبەیاندا و لەسەرەتای دەرکەوتنی خۆر (بەیانی)دا، کردارێکی بایەخدار و ئاڵۆز ڕوودەدات ئەویش کرداری ڕۆشنەپێکهاتنە، تیایدا ڕووەکە سەوزەکان گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆنی هەوا وەردەگرن (ئەو گازەی بۆ مرۆڤ زیانبەخشە و لە کرداری هەناسەداندا دەریدەکاتە دەرەوی لەشی خۆی)... ڕووەك لەجیاتی گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆن کە وەریدەگرێت، گازی ئۆکسجین دەکاتە هەواوە.... واتە ئۆکسجین کە بەهۆیەوە هەناسە دەدەین و سەرچاوەی سەرەکی ژیانە، بەرهەمێکی سەرەکی کرداری ڕۆشنەپێکهاتنە.

ڕێژەی (٣٠٪)ی ئەو ئۆکسجینەی لە هەوادایە ڕووەکەکانی سەر زەوی بەرهەمی دێنن، (٧٠٪)کەی تریشی ئەو ڕووەك و زیندەوەرە تاك خانانە بەرهەمی دێنن کە لە دەریا و زەریاکاندا هەن... ئەم کردارە تەنها بە چاوی ئاسایی نابینرێت، چونکە لەم میکانیزمەدا ئەلیکترۆن و گەرد و گەردیلەکان بەکاردەهێنرێن، بەلاّم دەتوانین بەرهەمەکانی کرداری ڕۆشنەپێکهاتن ببینین لەڕێی ئەو ئۆکسجینەوە کە وامان لێدەکات توانای هەناسەدان و سوود وەرگرتن لەخۆراکمان هەبێت کە پارێزگاری لە ژیانمان دەکەن.

ڕۆشنەپێکهاتن سیستمێکی ئاڵۆزە و ماددەی کیمیایی و یەکەی کێش بەکاردەهێنێت، ئامادەباشی ورد و هەستیاری لەخۆدەگرێت، ملیۆنان

ملیۆن تاقیگەی کیمیایی هەن لە هـەموو ڕووەکـە سـەوزەکاندا بـەم کـرداره هەڵدەستن... ڕووەکەکان ئەو ئۆکسجینە بەرهەم دەهێنن کە هەڵیدەمژین و ئەو خۆراکانەی دەیانخۆین و وزەیـان لێـوەردەگرین، ئـەم کـرداره ملیۆنـان ساڵە بەردەوامە.

دەســـتەواژەی ﴿إِذَا تَنَفَّسَ﴾ بەڵگەیـــەکی ڕوونـــە لەســـەر کـــرداری ڕۆشنەپێکهاتن کەخوای گەورە بەرەبەیانی (کە سەرەتای هەڵاتنی خۆرە لە ئاســۆوە) چــواندوویەتی بــە مرۆڤێــك کاتێــك هەناســە دەدات، ئــەوەش ئامارەیـەکی ڕوونـە بـۆ پێویسـتی پێکـەوەبوونی بەرهـەمهێنانی ئۆکسـجین لەگـەڵ هـەڵاتنی خـۆردا، دەسـتپێکردنی ئـەم کـرداری هەناسـەدانە ژیانیـە یاخود ڕۆشنەپێکهاتنە، لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا دەستپێدەکات.

گرنگـی ئـەو دیاردەیـە بـەو شـێوەیە دەردەکـەوێت کـە خـوای گـەورە سوێندی پێدەخوات و ئەو ڕێگایەی خوای گەورە بۆ کرداری ڕۆشـنەپێکهاتن دیاریکردووە.

ئامـاژەدان بـەم دیاردەیـە (ڕۆشـنەپێکهاتن) و چـواندنی بـە هەناسـەدان بەڵگەیە لەسەر گرنگی و بایەخی ئەو کـرداره وەك بایـەخی هەناسـەدان بـۆ مرۆڤ، زەوی ناتوانێت واز لەم کرداره بێنێت، چـونکە بـەبێ ڕۆشـنەپێکهاتن زەوی دەگۆڕێت بۆ خەرابات و ژیانی تێدا نابێت (وەك مانگ).

هـەوەرها بـەکارهێنانی (إِذَا) لـە ئایەتەکـەدا بەڵگەیـە لەسـەر پێویسـتی دەسـتپێکردنی کـرداری ڕۆشـنەپێکهاتن لەگـەڵ هـەڵاتنی خـۆر، ڕیزبەنـدی وشـەکانی ئایەتەکـەش کـە خـوای گـەورە هـەڵاتنی خـۆری باسـکردووە لـە سـەرەتادا پاشـان دەسـتپێکردنی کـرداری هەناسـەدان بەشـێوەیەکی ڕێکوپێك، ئەوەش هاوتایە لەگـەڵ کـرداری ڕۆشـنەپێکهاتن و بەرهـەمهێنانی ڕووناکی، بەبێ ئەم ڕیزبەندیە ناکرێت کرداری هەناسـەدانی زینـدویی ڕووەك

یاخود کرداری ڕۆشـنـەپێکهاتن و پاشـان بەرهـەمهێنانی ئۆکسـجین ئـەنجام بدرێت.

سـەرنجێکی نایـاب لەمبارەیـەوە هەیـە، کاتێـک منـدالّ لـەدایك دەبێـت لەکاتی گریانیدا دەست بە هەناسەوەرگرتن دەکات، هەناسـەدان سـەرەتای ژیانیەتی، هەروەها بەرەبەیانیش لـەدایك دەبێـت و دەسـت بـە هەناسـەدان دەکات.

کرداری ڕۆشنەپێکهاتن کـە ڕووەکـەکان پێـی هەڵدەسـتن، هەنـدێجاریش بـەکتریا و زینـدەوە تـاك خانـەکانیش پێـی هەڵدەسـتن، تیشـکی خـۆر بـەکاردێنێت بۆئـەوەی شـەکر بەهـەم بێنێـت (کاربۆهێـدرات) لـە دووەم ئۆکسیدی کاربۆن و ئاو و وەك بەرەنجامێکی ئەم هاوکێشەیە وزەی تیشکی خۆر لەنێو شەکری بەرهەمهاتوودا زەخیرە دەبێت...

نزمترین ناوچە لەسەر ڕوی زەوی

خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ فِىٓ أَدْنَى ٱلْأَرْضِ وَهُم مِّنۢ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِى بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ ٱلْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِنۢ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ ٱللَّهِ ۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾ الروم/١-٥، واتە: ألم (خوای گەورە زانـاترە بـە ماناکانیـان)، ڕۆمەکان شکستیان خـوارد (بەدەسـتی فارسـەکان)، لەشـوێنێکی نزیکـەوە (یـان نزمـەوە)، ئەوانـە (ڕۆمـەکان) دوای شکسـتیان سـەردەکەون (بەسـەر فارسەکاندا)، لەچەند ساڵێکدا، هەموو کار و فرمانێك تەنها بەدەست خوایە، لـەوەوپێش و لـەوەودواش، جـا ئـەو ڕۆژە ئیمانـداران خۆشـحاڵ دەبـن بـە سـەرکەوتنی خـوا (کـە بـە ڕۆمـەکانی بەخشـی)، هەرکەسـێك ئـەو بیـەوێت، سـەری دەخـات و ئـەو (خوایـە) خـاوەن دەسـەلاتی بێسـنوورە و زۆریـش دلۆڤان و میهرەبانە.

هۆی دابەزینی ئەم ئایەتانە ڕووداني جەنگە لـەنێوان هـەردوو شانشـینی فـارس و ڕۆم لـە ناوچـەی نزیـك دەریـای مـردوودا کـە فارسـەکان تیایـدا سەرکەوتن. ئەمەش لەساڵی ٦١٩ی زاینیدا بووە.

موسڵمانان بـەهۆی تێکشـکاندنی ڕۆمەکانـەوە توشـی خـەم و بێتاقـەتی بوون، چـونکە ڕۆمـەکان ئـەهلی کیتـاب و خـاوەنی ئـاینی ئاسمـانی بـوون، لەکاتێکـدا فارسـەکان ئاگرپەرسـت بـوون، بۆیـە خـوای گـەورە پـەیمان بـە موسڵمانان دەدات فارسەکان لەجەنگی دووەمدا و لەدوای تێپەڕبوونی چەند

ساڵێك شکست دێنن لە بەرامبەر ڕۆمەکاندا و سەرکەوتنی ڕۆمەکانیش هاوکاتی سەرکەوتنی موسڵمانان دەبێت بەسەر بێباوەڕەکاندا.

(بضع سنين) یش (لەئایەتەکەدا) وەك شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: ژمارەیەکە لەنێوان پێنج و حەوت یان یەك و نۆ.

لەدوای حەوت ساڵەوە واتە لەو ماوەیەی پێشتر قورئانی پیرۆز دیاری کردبوو، پەیمانەکە هاتەجێ. لەساڵی ٦٢٦ی زاینیدا جەنگێکی تر لەنێوان فارس و ڕۆمەکاندا ڕوویدا و تێیدا ڕۆمەکان سەرکەوتن و ئەم سەرکەوتنەش هاوکاتی سەرکەوتنی موسڵمانان بوو بەسەر بێباوەڕەکانی قوڕەیشدا لەجەنگی بەدری گەورەدا.

ئایەتەکە وەسفی مەیدانی جەنگی یەکەمی نێوان فارسەکان و ڕۆمەکانی کردووە، بەوەی ئەو جێگەیە (أدنى الأرض)ـە، واتە نزمترن ناوچەی سەر زەوی:

جێگای ئەو جەنگە (ناوچەی نزیك دەریای مردوو) نزمترە لەئاستی ڕووی دەریا بە (٣٩٢ مەتر)، ئەمەش نزمترین خاڵە لەسەر وشکانی کە مانگە دەستکردەکان تۆماریان کردووە.

لە ئینسایکلۆپیدیای بەرتانیدا هاتووە: "دەریای مردوو، پارچەیەکی ئاویی خوێدارە و لەنێوان ئیسرائیل و ئەردەندایە، نزمترین پێکهاتەی ئاوییە لەسەر زەوی و نزمیەکەشی دەگاتە نزیکەی (١٣١٢ پێ) (واتە دەوروبەری ٤٠٠ مەتر) لەئاستی ڕووی دەریاوە. بەشی باکوری دەکەوێتە ئەردەنەوە و بەشی باشوریش دابەشبووە لەنێوان ئەردەن و ئیسرائیلدا".

ئەم زانیارییەش زیاتر ڕاستێتی ئایەتە پیرۆزەکە دەسەلمێنێت... پاك و بێگەردی بۆ ئەو خوایەی دەفەرموێت: ﴿وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعْرِفُونَهَا﴾.

درز و کەلێنی زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلْأَرْضِ ذَاتِ ٱلصَّدْعِ﴾الطارق/١٢، واتە: سوێند بە زەوی کە درزی تێدایە.

زانایان ئاشکرایان کرد ئەم زەوییەی لەسەری دەژین بەرگێکی بەردینی دەرەکی هەیە، ئەم بەرگەش بە تۆڕێکی گەورەی درز و کەلێن پەرتبووە بە درێژایی سەدان کیلۆمەتری درێژی و پانی. بەقولایی (٦٥-١٥٠کم) ی درێژی و پانی.

جێی باسە ئەو درز و کەلێنانە پێکەوە پەیوەستن، بەشێوەیەك کە وەك ئەوە دەردەکەون تەنها یەك درزی درێژبووەوە بن.

ئەم درز و کەلێنە لە پێویستییەکانی شیاوێتی زەوییە بۆ ئاوەدانی، درز و کەلێنی بەرگی بەردینی زەوی، درزێکی ئاسایی نییە، بەڵکو پیایدا جوڵەیەکی ستونی یان ئاسۆیی بەشێك لە بەرگی بەردین دروست دەبێت. لەلایەکی تریشەوە زەوی ژمارەیەك تـوخمی تیشکدەری تێدایە کە خودکاریانە بەتێکڕایی دیاریکراو شیدەبنەوە، ئەم شیبوونەوەیەش دەبێتەهۆی بەرهەمهێنانی بڕێکی زۆرگەرمی. خۆئەگەر ئەم بڕە گەرمییەی زەوی خاڵی نەبێتەوە، ئەودەمە زەوی هەر لە یەکەمین ساتی ڕەقبوونی توێکڵەکەیدا وەك بۆمبێکی ئەتۆمی دەتەقیەوە.

خۆرهەلاَت و خۆرئاواکان

دیاردەیەکی ڕۆژانە هەیە لەودەمـەی خـۆر و زەوی دروسـتبوون ئـەویش بەردەوامە، دیاردەی خۆرهەلاَتن و خۆرئاوابوون... لە قورئـانی پـیرۆزدا بـە سێ وێنە و دەستەواژەی جیاواز هاتووە. خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿رَّبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَٱتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾المزمل/٩، واتە: ئەو زاتەی تـۆی ڕەوانە کردووە: خاوەن و پەروەردگاری خۆرهەلاَت و خۆرئاوایە، جگـە لـەو هیچ خوایەکی تر نییە فەرمانی بەدەست بێت، کەواتـە هـەر ئـەو بکـە بـە پشتیوانی خۆت و داوای یارمەتی هەر لەو بکە.

هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾الرحمن/١٧، واتـە: خـوا خاوەنی هەر دوو خۆرهەلاَت و هەر دوو خۆرئاوایە.

یاخود دەفـەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰٓ أَن نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ﴾المعـارج/٤٠-٤١، واتـە: جـا سـوێند بـە پـەروەردگاری خۆرهەلاَتـەکان و خۆرئاواکـان، بەڕاسـتی ئێمـە هەمیشـە بەدەسەلاَتین لەسەر ئەمانە و لەناوبەرین و کەسانی چاکتر بهێنینە کایـەوە، ئێمە بۆ ئەو مەبەستە بێتوانا نیین.

لە ئایەتی یەکەمدا باس لە خۆرهەلاَت و خۆرئـاوا بـە دەسـتەواژەی تـاك کراوە، لە دووەمدا بە جووت و لە سێیەمیشدا بە کۆ، ئـاخۆ دەبێـت هـۆی ئـەم جیـاوازی دەربڕینانـە چـی بێـت؟ ئایـا ئـەو خۆرهـەلاَت و خۆرئاوایانـە

لەکوێن؟

گران نییە لە دەربڕینی خۆرهەڵات و خۆرئاوا بە دەربڕینی تاك تێبگەین، لەکوێ بێن و چۆن بوەستێن هەر خۆرهەڵاتێك و خۆرئاوایەك دەبینین.

دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوا... ڕاڤەکارانی قورئان بە دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوای داناوە لە زستان و هاویندا. وەك زانراوە زەوی سوڕی خۆی بە دەوری زەویدا بە (٣٦٥ ڕۆژ) تەواو دەکات، هەروەها لاریی تەوەرەی خولانەوەی لە تەوەرەی ستونی دەبێتەهۆی جیاوازی وەرزەکان و جیاوازی شوێن و کاتی خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون لەسەر زەوی بە درێژایی ساڵ.

لەڕاستیدا خۆرهەڵات و خۆرئاوای سەر زەوی –واتە شوێنی خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون– هەموو ڕۆژێك کەمێك دەگۆڕێن، واتە خۆر هەموو ڕۆژێك لە شوێنێکی جیاوازەوە هەڵدێت و ئاوا دەبێت (بە درێژایی ساڵ)، ئەوەش بەپێی خۆی واتە بوونی ژمارەیەك خۆرهەڵات و خۆرئاوابوون بە ئەندازەی ڕۆژەکانی ساڵ و نەك تەنها دوو خۆرهەڵاتن و دوو خۆرئاوابوون... گەرچی جیاوازی نێوان خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوونی لە زستان و هاویندا جیاوازییەکی ئاشکرا و ڕشوون هەیە.

کەواتە دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوا لە زستان و هاویندا مەبەستی ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾... ئەو خۆرهەڵات و خۆرئاوابوونە زەوەندانەش بە درێژایی ساڵ دەیانبینین مەبەستی ئایەتی سێیەم دەبێت ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ﴾، هەروەها مەبەستی خۆرهەڵات و خۆرئاوابوونی ناوچە جیاوازەکانیش دەگرێتەوە بەوپێیەی خۆرهەڵات و ئاوابوونی کردارێکی یەکبینە و بەردەوامە، لەهەر ساتێکدا خۆر لە ناوچەیەکدا هەڵدێت و بەگوێرەی ناوچەیەکی ترەوە خۆرئاوابوون دەبێت.

جیاوازیساڵی هەتاوی و ساڵی مانگی

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَلَبِثُوا۟ فِى كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِا۟ئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا﴾الكهف/٢٥، واتە: یارانی ئەشکەوت سێ سەد ساڵی تـەواوی (هـەتاوی) لە ئەشکەوتەکەدا مانەوە (ئەگەر بە ساڵی مانگی حسابی بکەین) نـۆ ساڵی تریشیان خستە سەر (واتە دەکاتە سێ سەد و نۆ ساڵ خەویان لێکەوت).

ئەم ئایەتە پیرۆزە ئاماژەی تێدایە کە (٣٠٠ ساڵی هەتاوی) بەرامبەرە بە (٣٠٩ ساڵی مـانگی) بـەگوێرەی دانیشتوانی زەوییـەوە، بـەوەش ئایەتەکـە پێشـڕەفتی هەیـە لـە زانسـتی گەردووناسـی و حسـابە فەلەکییەکانـدا، لەبەرئەوەش کە حسابکردنەکە ڕێژەییە و ئایەتەکـە دەفـەرموێت: ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا۟﴾الكهف/٢٦، واتە: (پێیان بڵێ): خوا خـۆی دەزانێـت بـەماوەی مانەوەیان لـە ئەشـکەوتەکەدا. ئەمـەش مانـای وایـە ژمـارەی سـاڵەکان لـە شوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی تـری ئـەم گەردوونـە پـڕ لـە جوڵەیـە دەگۆڕێـت. بـەپێی جیـاوازی شـوێن و چـاودێر و چـاودێریکراو، کـات دەگۆڕێـت، کـەس نایزانێت تەنها خوای مەزن و بەدەسەڵات نەبێت.

بـیردۆزی ڕێـژەیی ئەنیشـتاین ڕوونیکردووەتـەوە کـە کـات بـەبێ شـوێن بوونی نییە، شوێنیش بەبێ کات بوونی نییـە. بەوپێیە ڕابـردوو و ئێسـتا و داهاتووە تـەنها لـەو چوارچێوەیەدا دەچەسپێت کـە تێیـدا دەژیـین، واتـە لەسـەر زەوی. ڕووداوە گەردوونییـەکان کـە لـەم سـاتەدا لـە ئاسمانـدا

دەيانبينين، ماناى وەها نييە هەر ئێستا ڕوودەدەن، بەڵكو لە ڕابردوويەكی دووردا ڕوويان داوە.

كە ئەستێرەيەك لە ئاسماندا دەمرێت يان دەتەقێتەوە، مرۆڤ لەسەر زەوی نايزانێت تەنها لەڕێی پەيامێكی ڕووناكييەوە نەبێت كە ڕەنگە هەزاران ياخود مليۆنان بەڵكو بليۆنان ساڵ دواتر پێيبگات (بە حسابی ساڵەكانی سەر زەوی)، ئەم پەيامە ڕووناكييە ئەوكاتە درێژە دەخايەنێت، گەرچی خێراييەكی زۆريشی هەيە.

زەوی زەليل و ملكەچە

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ ذَلُولًا فَٱمْشُوا۟ فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا۟ مِن رِّزْقِهِۦ ۖ وَإِلَيْهِ ٱلنُّشُورُ﴾الملك/١٥، واتە: هەر ئەو زاتەيە زەوی بۆ زەليل و ملكەچ كردوون، بگەڕێن بە هەموو گۆشە و كەناريدا، لەو ڕزق و ڕۆزييەش بخۆن كە پێشكەشتانی دەكات، دڵنياش بن سەرئەنجام گەڕانەوەتان بۆ لای ئەو زاتەيە.

ئەم زەوييەی بەجێگيری و چەسپاوی دەبينرێت وێكچووی ئاژەڵێكی جوڵاوی ملكەچە كە ئەوانەی سەرپشتی فڕێ ناداتە خوارەوە، وێڕای ئەوەش كە بەدەوری خۆيدا دەخولێتەوە بەخێرايی (١٠٠٠ ميل) لەكاتژمێرێكدا. بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە بەخێرايی (٦٥٠٠ميل) لە

کاتژمێرێکــدا، پاشــان زەوی و کۆمەڵــەی خــۆر بــەتێکڕایی (٢٠ میــل) لەکاتژمێرێکدا لەجوڵەدان.

لـە دیـاردە زانسـتیەکانی زەلیلبـوونی زەوی بـۆ مـرۆڤ، بـوونی هێـزی کێشکردنی زەوییە لەسەر ڕووەکەی کە مـرۆڤ و بـەدیهێنراوانی تـری سـەری بۆخـۆی کێشـدەکات. گـەر هێـزی کێشـکردنی نەبوایـە، ئەوکاتـە شـتگەلێك لەسەر ڕووی زەوی ڕوویاندەدا، لەوانە:

١. تـەنەکان لەسەر ڕووی زەوی کێشیان نەدەبوو، ئەوەش دەبـوە هـۆی فڕینـی ئـەو شـتانە لەســەر ڕووی زەوییــەوە بـەرەو ئاسمــان و هــەرگیز نەدەگەڕانەوە.

٢. هەوا و بەرگەهەوای پارێزەر نەدەمان، باران و هەور و دەریا و ڕووبار و ئاژەڵان دەڕۆیشتن، ژیان لەسەر زەوی کۆتایی پێدەهات.

خوای گەورە زەویی زەلیل کردووە بەوەی شـاخی تێـدا بونیاتنـاوە، بـۆ هەموو شـاخێکیش ڕەگێکـی دروسـتکردووە کـە بـەقوڵایی زەویـدا ڕۆچـووە تاکو کیشوەرەکان جێگیر و چەسپاو بکات و لە جوڵە و لەرینـەوەی بخـات، ئەو کێشکردنەش وەهای لە زەوی کردووە بەدەوری خۆردا بسوڕێتەوە.

شاخەکان و باران بارین

خوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا﴾المرسلات/٢٧، واتە: هەروەها لەسـەر گۆی زەوی کێـوی لوتکـە بڵنـدمان دامەزراندووە و ئای سازگارمان پێشکەش کردوون بۆ خواردنەوە...

پەروەردگار ئامارە بە بوونی پەیوەندی دەکات لـەنێوان شـاخی بـەرز و دروسـتبوونی هـەورەکان و دابـارینی ئـاوی شـیرین لێیانـەوە. ئـەوەش بـە باسکردنی شاخ هاوڕێ لەگەڵ ئەو ئاوەی لە هەورەکانەوە دادەبارێت.

زانستی نوێ دەڵێت: "گرنگترین فاکتەرە سروشتیەکانی ساردکردنەوەی هەوای کەش بریتییە لـە بـا و شـاخەکان. شـاخە لوتکـە بەرزەکان لـەکاتی بەرەنگاربوونـەوەی (بـا)ی ئاسـۆیی پەسـتان نـزم، ناچـاری دەکـات بـۆ سـەرەوەی کـەش بەرزبێتـەوە، بـەوەش هـەڵمی ئاوەکـەی کـە تێیـدا سـاردەبێت و چـڕدەبێتەوە بـۆ دروسـتبوونی هـەور، لوتکـەی شـاخە بەرزەکانیش هەورەکان ساردەکەنەوە و کاردەکەنـە سـەر چڕکردنەوەی و دابارینی باران لێیەوە.

لە ئایەتە پیرۆزەکەدا هەردوو باسی (شاخی دامەزراو) و (ئاوی سـازگار) بەدوایيەکدا هاتوون، وەك ئامارەیەك بەوەی لەنێوانیاندا پەیوەندی هەیە... لوتکەی بەرزی چیاکان ڕۆڵی گەورەیان هەیە لە دابـارینی ئـاوی سـازگار بـۆ

مـرۆڤ، کشـتوکاڵ و ئـاژەڵان، ئـەوەش زانایـانی جوگرافیـای سروشـتی و چاودێریی قەناعەتی تەواویان پێیەتی.

لـە زانیارییـە گشـتییەکان ئەوەیـە کـە سەرچـاوەی ڕووبارەکـان لـە شاخەکانەوەیە و ئاوی سازگار -واتە شیرین- سەرەتا بەڵگەی ئاوی بارانە، بەڵام ئەوەی لە ئایەتەکەدا بە نەناسراو (نکرة) هـاتووە، مانـای گشـتیبوون دەگەیـەنێت، ئـەوەش هـەموو ئـاوی شـیرینی زەوی دەگرێتـەوە، جا ئـای ڕووبار بێت یان بیر یاخود باران... لەڕاستیدا باران لە ئـاوی ڕووبـار و ئـاوی شـیرینی سەرچـاوەکانەوە دروسـتبووە، ئـاوی دەریـا و زەریاکـان بـە بەردەوامی دەبنە هەڵم، پێبەپێی سوننەتی خودایی لە بەهەڵمبوونی ئاو لـە بارودۆخـە جیاوازەکانـەوە، لـە سـوڕێکدا کـە ژیـانی سـەر زەوی لەسـەر دەوەستێت بێئەوەی کەمێکیش لەئاوی شیرین لەناوبچێت.

وەسفی شاخەکان بە لوتکەبەرز (شـامخات) لـە ئایەتەکانـدا ڕاستییەکی تـر و دیاردەیـەکی سـەرنجڕاکێش دەردەخـات، ئـەویش دیـاردەی بـەفری هەمیشەییە بە لوتکەی هەموو شاخەکانەوە، کە پلەی گەرمی لە لوتکەکاندا هەمیشە لـەژێر سفرەوە دەبێـت (ئەگـەر بەرزییەکـەی لەسـەروو ڕادەیـەکی دیـاریکراوەوە بێـت) ئـەوەش بەنـدە لەسـەر شـوێنەکەی لەسـەر هێڵـی یەکسـانی، زۆرتـرین بـەرزی دەسـتپێکردنی ناوچـەی بـەفر، یـاخود (هێڵـی بەفری هەمیشەیی) وەك ناسراوە.

جێی ئامـاژەپێدانـە کـە خـودی شـاخەکان خۆیـان بـەهۆی ئـەمبارکردنی ئاوی بەفر و بارانەوە دەبنە سەرچاوە بۆ ئاوی ژێر زەوی و کانیاوەکان.

کرداری داماڵین شاخەکانی بۆ تەختانی و دەشت گۆڕیوە

خــوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا﴾البقـرة/٢٢، واتــە: ئەو زاتــە (الله) زەوی کـردووە بـە فـەرش و جێگـای نیشـتەجێبوون و ژیان بۆتان.

یـان دەفـەرموێت: ﴿وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ﴾الذاريات/٤٨، واتــە: زەویشــمان ڕاخســتووە (ژیانمــان لەســەری ئاســانکردووە) بەڕاســتی خــوا زاتێکی کارساز و کاربەجێیە.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِّتَسْلُكُوا۟ مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا﴾نوح/١٩-٢٠، واتە: هەر خوا زەوی بـۆ ڕاخسـتوون، تـا (بـە ئـارەزووی خۆتان) پیایدا بگەڕێن لە ڕێگا فراوانەکاندا.

ئایەتـە پیرۆزەکـان ئامـاژە بـەوە دەدەن کـە بەشـێکی تـەنکی تـوێکڵی زەوی خوای گەورە سازاندوویەتی تاکو دروست و شیاو بێت بۆ ژیانی ئاژەڵ و ڕووەك و ئامادەییـەك بـۆ پێشـوازی لـە مـرۆڤ... لەڕاسـتیدا لێکۆڵینـەوە زانستیەکان بەتەواوی هاوتای ئایەتە پیرۆزەکانن.

زانایان دەڵێن: توێکڵی زەوی لەدوای ئەوەی بارستەیەکی ئاگرین بـووە، لەدوای تێپەڕبوونی ملیۆنان ساڵ گـۆڕاوە بـۆ چـینێکی ڕەقبـوو کـە بـەرز و نزمــی قــووڵی هــەبووە، پاشــان فاکتــەرەکانی دامــاڵین (تعريــة) هــات و شاخەکانی گۆڕی بۆ گرد و بۆ دەشت و ڕێڕەو و جۆرگـەلی جیـاوازی خـاك و شیاو و گونجاو بۆ مانەوەی مرۆڤ و ئاژەڵان لەسەری.

پێشبینی قورئانی پیرۆز بە هۆکارەکانی گەیاندن

قورئـانی پـیرۆز پێشـبینی ئـامێری تەلـەفۆن و ئـامێری نـاردن (کـە پێیـدەوترێت ڕادیـۆ) کـردووە.. هـەروەها پێشـبینی تەلـەگراف و تلفـاز کـە پێیـدەوترێت تەلـەفزیۆن... ئـەم داهێنانـە زانسـتیانە کاریگـەری گـەورە و بەرچاویان هەیە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، بـەڵکو بوونەتـە بەشـێکی سـەرەکی لـە چالاکی و جوڵەی ڕۆژانەی ژیانی مرۆڤ.

خوای گەورە لە قورئانی پـیرۆزدا دەفـەرموێت: ﴿وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾سبأ/٥٣، واتە: هەر لـە دوورەوە باسـی نهـێنی و شـاراوەکانیان دەکرد و دەمیان لێدەدا.

ئایەتەکــە مانــای نامــەکانی فاکســیش لــە خۆدەگرێــت، کــە لــە چاوتروکاندنێکدا بۆ دوورترین وڵات دەگوێزرێتەوە.

پێشبینیکردنی قورئانی پیرۆز بەهۆکارە نوێیەکانی گواستنەوە

زۆرێك لە ئیعجازە قورئانییەکان لای کەسە پێشینەکان نادیار و نـەزانراو بـووە، لەگـەڵ ئـەوەش بـاوەڕی تـەواویان پێیـان هـەبووە و لێکدانـەوە و شیکردنەوە و تێگەیشتنیان لە ماناکانیـان بـۆ پـەروەردگار بەجێهێشـتووە. هەرچەند هەوڵی تەواویان داوە تاکو تەواو لە ماناکانیان تێبگەن، توانیویانە هەندێك لە ئایەتە ئیعجازییەکان بە گومانی زیاتر قبوڵکراو، لێکبدەنەوە، کە هێشتا نەگەیشتووەتە پلەی دڵنیایی تەواو (یەقین)، چونکە دڵنیـایی تـەواو پێویستی بە یەکلاکردنەوە و بڕینەوە هەیە کە هیچ نکوڵیەکی تێنەکەوێت.

یەکێك لەو غەیبیانەی قورئانی پیرۆز هـەواڵی لـەبارەوە دەدات، هۆکـارە نوێیـەکانی گواسـتنەوەیە، وەك لـە ئایەتێکـدا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَءَايَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ﴾ یس/٤١-٤٢، واتـە: بەڵگـە و نیشـانەیەك (لـە هێـز و دەسـەڵاتمان) ئەوەیە کە ئێمە نەوەکانیانمان لە کەشتییەکدا هەڵگرت هـەروەها کەشـتی و هۆکاری تری هاتوچۆی لە وێنەی ئەو بۆ سازاندوون.

مەبەست لە ﴿مَا يَرْكَبُونَ﴾ لە ئایەتەکەدا، ئەو هۆکارانەیە کە بەهۆیەوە لە وشکانیدا پێی دەگوێزرێنەوە ئەوەی وەك کەشتی وەهایـە، وەك ئوتۆمبێلـە

گوێزەرەوە گەورەکان کە ژمارەیەکی زۆر زۆر لەخەڵکی و پێداویستیەکانیان هەڵدەگرن.

هـەروەها ئـەو ئایەتـەی دەفـەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلْعِشَارُ عُطِّلَتْ﴾التکویر/٤، واتە: کاتێك وشترانی ئاوس کە تەمەنی بارداریان دەمانگە گوێیان پێنەدرا.

مانای ئایەتەکە بەمجۆرەیـە، ڕۆژێـك دێـت (عِشـار) گرنگـی نامێنێـت بـۆ گواستنەوە و سوود وەردەگیرێت لـە فڕۆکـە و شـەمەندەفەر و ئوتۆمبێـل و دۆزینەوەکانی سەردەم و جگەلەوانەش لە هۆکارەکانی گواستنەوە..

گەشەکردنی هۆیەکانی گواستنەوە

قورئانی پیرۆز لە سەردەمێکدا هاتووەتە خـوارەوە کـە تیایـدا مـرۆڤ بـۆ گواسـتنەوە و پەیوەنـدیکردن پشـتی بەسـتووە بـە هۆکـارە سـەرەتایی و سادەکان بەشێوەیەك کە زیاتر نەبووە لە بەکارهێنانی ئاژەڵ، لەکاتێکدا بۆ پەیوەندیکردن پشت دەبەسترا بە کۆتری نامەبـەر یـاخود نـاردنی هـەواڵ و نامـە بـە کەسـێکدا، ئـەو کەسـەش بۆگەشـتەکەی دیسـانەوە ئـاژەڵی بـەکاردەهێنا... هـەروەها ناوەنـدەکانی گواسـتنەوەی دەریـایی کـە زیـاتر بەهۆی بەکارهێنانی چـارۆکەوە دەبـوو (بـا) پـاڵی پێـوە دەنێـت و بـەوەش دەجوڵێت.

لـەو سـەردەمەدا قورئـان دابـەزی و پێغەمبـەر (ﷺ) هـات تـا بـاس لـە داهاتوویەك بکات گۆڕانکاری لەو هۆکارانەی گواستنەوەدا ڕوودەدات کـە تـا ئەو کاتە ناسـرابوون، وەك پێغەمبـەر (ﷺ) دەفـەرموێت (لَتَـركَبُن القُـلاصَ

فلایسعی علیها) ئێوە واز لە (قُلاص) دەهێنن کە ناتوانرێت هـەوڵی لەسـەر بدرێت... لێرەدا مەبەست لە (قُلاص) وشترە.

لـە سـەردەمێکدا کـە وشـتر هۆکـاری گواسـتنەوە بـوو، قورئـانی پـیرۆز دابەزی تا بەخەڵکی ڕابگەیەنێت ئەو هۆکارانەی گواستنەوە کە هەیانە، تەنها چـەند هۆکـارێکی زۆر سـەرەتایی و سـادەن، لـە داهـاتوودا سـەردەمێك دێتەپێشـەوە چـەند هۆکـارێکی تێـدا دروسـتدەکرێت کـە نـەیانزانیوە، وەك ئەوەی خـوای گـەورە هەواڵـدەدات: ﴿ وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾النحـل/٨، واتـە: ئەسـپ و مـاین و هێسـتر و گوێدرێـژی (بـەدیهێنان تـا بـۆ) سـواری و گواسـتنەوە بـەکاری بهێـنن (سەرەڕای) دیمەنی قەشەنگیان، و شـتی تـریش دروسـتدەکات (کـە ئێسـتا ئێوە) نایزانن.

بە بیری هیچ یەکێك لە پێشینەکاندا نەهاتووە وتەی خـوایی ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ واتە: ئۆتۆمبێل و شەمەندەفەر و فڕۆکـە و ژێردەریـایی و لـەو بابەتانە، بەڵام خوای گـەورە لـە ئایـەتێکی تـردا باسـی ئـەم گەشـەکردنەی کـردووە و دەفــەرموێت: ﴿وَءَايَةٞ لَّهُمۡ أَنَّا حَمَلۡنَا ذُرِّيَّتَهُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ ٱلۡمَشۡحُونِ ٤١ وَخَلَقۡنَا لَهُم مِّن مِّثۡلِهِۦ مَا يَرۡكَبُونَ ﴾یس/٤١-٤٢، واتە: بەڵگەو نیشـانەیەکی تـر (لـە هێـز و دەسـەڵاتمان) ئەوەیـە کـە ئێمـە نـەوەکانیانمان لـە کەشـتییەکەدا هەڵگرت، هەروەها کەشتی و هۆکاری تری لە وێنەی ئەوەمان بۆ سازاندون.

ئەم ئایەتە باس لە (فُلك) دەکات، ئـەویش ئـەو کەشـتییەیە کـە خـەڵکی هەڵدەگرێت و دەگوێزێتەوە لە دەریاکاندا.

هەروەها بەرامبەر ئەم وتەیەی خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿وَخَلَقۡنَا لَهُم مِّن مِّثۡلِهِۦ مَا يَرۡكَبُونَ﴾ هیچ کەسێك لەو سەردەمەدا زانیارییان دەربارەی ﴿مِّثۡلِهِۦ﴾ هاوشێوەیی نەبووە هەرچەند ڕۆچوبێت لە بیرکردنەوەشیدا، هەرگیز بیری لەوە نەکردووەتەوە (شتێك) هەبێت بگاتە مانگ یان مەریخ و خێراییەکەی لەخێرایی دەنگ زیاتربێت. نەخێر، بەڵکو قورئانە ئاستی ژیری بەرامبەر (مخاطب) بەرزدەکاتەوە تاکو دەربارەی زەمەنی فەزایی لەگەڵی بدوێت، کە تیایدا هۆکارەکانی فڕین بەکاردەهێنرێت و لەچینێك بۆ چینێکی تر مرۆڤ بەرزدەکاتەوە، لە هەسارەیەك بۆ هەسارەیەکی تر.. ئەمەیە قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێدەکات کاتێك بە سوێند دەستپێدەکات و دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَٱلَّيۡلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَٱلۡقَمَرِ إِذَا ٱتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرۡكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٖ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقُرۡءَانُ لَا يَسۡجُدُونَ﴾الإنشقاق/١٦-٢١، واتە: واتە سوێند بە ئاسۆ کە سوور هەڵدەگەڕێت و بەشەو و ئەوەی کۆی دەکاتەوە، و بەمانگی چواردە کاتێك کە تێر و تەواو و گەورە و درەخشانە ئێوە گۆڕانکاری و حاڵەتی زۆرتان بەسەر دێت، باشە ئەوە چیانە و بۆچی ئیمان ناهێنن؟ کاتێك کە قورئانیش بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە سوژدەنابەن و ملکەچ نابن؟

ئەم بابەتە لەبەر زۆر نامۆبوونی بە دەروونی مرۆڤەکان پێویستی بە سوێند هەبووە، تاکو دڵنیایی زیاتر لەسەری بدرێت، بەلام کاتێك مرۆڤ گەیشتە ئەم پلە لەگەشەکردندا و دەبینێت قورئان بۆی باسکردووە، ئیتر بۆچی باوەڕناهێنێت.

سەرەڕای ئاشکرایی ئایەتەکە (وەك دەبینین)، هیچ یەکێك لـە ڕاڤـەکارە پێشینەکان باسیان لە بابەتی گەشتکردن بۆ فەزا نەکردووە وەك مانایەك لە ماناکـانی ئـەم ئایەتـە... لەبەرئـەوەی ڕاڤـەکاری قورئـان لـەو سـەردەمەدا وایداناوە ئەگەر ئەوە باس بکات ڕووبەڕووی ڕەخنـە و دژایـەتی دەبێتـەوە، چـونکە ئەگـەر وابێـت ئـەوا قسـەی لـە شـتێك کـردووە لــە دەرەوەی سوننەتەکانی سەردەم، بەڵام دەبێت ئـەوە لەبەرچـاو بگیرێـت کـە دەبێـت خوای گەورە شەوڕەوی بە محمد (ﷺ) کردووە لە مزگەوتی حەرامـەوە بـۆ مزگەوتی ئەقسا، پاشان میعراجی کردووە، ئەمەش لەو سـەردەمەدا بـووە. هەربۆیـــە بیســـتنی ئـــەو ڕووداوە لەلایـــەن بێباوەڕەکانـــەوە جێگـــای سەرسـوڕمانێکی زۆر بـووە تـاکو مەسـەلەکە گەیشـتووەتە گاڵتـەپێکردن، بەڵکو هەندێك لە باوەڕدارانیش نزیك بووە گومانیان بۆ دروستببێت.

هـەر لـەم میانەیـەدا خوێندنەوەیـەکی تـر لـە خوێندنـەوە دروسـتەکانی قورئـان هەیـە بەمشـێوەیە: ﴿لَتَرۡكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ﴾ بـەوەی پـیتی (ب)ی وشەی (لَتَرۡكَبَنَّ) فەتحەی هەبێت، بەم شێوەیە خیتابەکـە بـۆ محمـدە (ﷺ) پەیمانی دەداتێ بە گەشـتکردن پێـی چـین بەچـین، ئەمـەش بەشـێوەیەکی کرداری بە پێغەمبەر (ﷺ) کـرا لـە ڕووداوی شـەوڕەوی و میعراجـدا، بـەڵام بەوەی پیتی (ب)ی وشەی(لَتَرۡكَبُنَّ) زەممەی هەبێت... نازانیـت... لەوانەیـە گەشتکردن بۆمان (بۆ سەرجەم مرۆڤایەتی) هێشـتا لـە سـەرەتایدا بێـت، و لەوانەیە چەندین هۆکاری تر هەبن کە تا ئێستا نەدۆزراوەتەوە بـۆ هـەڵگرتن و گواستنەوەی مرۆڤ بۆ دوورتر لەو شـوێنانەی تـا ئێسـتا توانیویـەتی پێـی بکات.. نازانییت..

قورئانی پیرۆز باس لە هۆکارێکی تری گواستنەوە دەکات (کە تا ئێستا نەزانراوە) شتەکان هەڵدەگرێت و دەگوێزێتەوە بەلایەنی کەمەوە بە خێرایی ڕووناکی ئەگەر خێراتر نەبێت... ئەوەش مرۆڤە کە تائێستا تەنها توانیویەتی دەنگ و وێنەی بە خێرایی ڕووناکی بگوێزێتەوە لە ڕێگای مانگە دەستکردەکان و تەلەفزیۆن و ئینتەرنێتەوە، بەڵام نەگەیشتووەتە ئەوەی تەنەکان بەشێوەی ماددی ڕاستەقینەی خۆیانەوە بە خێرایی ڕووناکی بگوێزێتەوە. گەیشتووە بەوەی بیانگوێزێتەوە، بەڵام بە خێرایی کەمێك زیاتر لە خێرایی دەنگ. هەتاکو ئێستا (بەم ساتەشەوە) مرۆڤ خەون بەو ڕۆژەوە دەبینێت کە تیایدا بتوانێت تەنەکان بە ڕاستەقینە و بە خێرایی ڕووناکی بگوێزێتەوە.

ئەو ئایەتەی دەربارەی ئەم بابەتە دەدوێت ئەوەیە کە خوای گەورە لەسەر زمانی سولەیمان پێغەمبەر (سەلامی خوای لێبێت) دەگێڕێتەوە، کاتێك داوای لە سەربازەکانی کرد (لە پەری ئەوانی تریش) پێشبڕکێ بکەن لەسەر گواستنەوەی عەرشەکەی بەڵقیس لە یەمەنەوە بۆلای ئەم لە وڵاتی شام، کە دووریەکەی بە هەزاران کیلۆمەتر مەزەندە دەکرێت (وەك پێشتر باسمانکرد).

وەك تێبینی دەکەین ئەم قورئانە پڕیەتی لە پەند و بەرچاوڕوونی و وانە و زانست... ئایا ئەو ڕۆژە دێت کە موسڵمانان گەنجینە شاراوەکانی دەربهێنن؟

ئایا مرۆڤ دەتوانێت بگاتە هۆکارێك خێرایی ڕووناکی هەبێت بۆ گواستنەوەی شتەکان بە جەستە ڕاستەقینەکانی خۆیانەوە؟ واز لە ڕۆژگار دەهێنین وەڵام بداتەوە...

كانزا و ناكانزاكان

كانزا و ناكانزاكان له قورئانى پيرۆزدا

خـــواى پـــه‌روه‌ردگار ده‌فـــه‌رموێت: ﴿أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةُۢ بِقَدَرِهَا فَٱحْتَمَلَ ٱلسَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى ٱلنَّارِ ٱبْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَـٰعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ وَٱلْبَـٰطِلَ ۚ فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ﴾الرعد/١٧، واته: هه‌ر ئـه‌و زاته‌يـه لـه ئاسمانه‌وه بارانى باراندووه، بـه ئه‌نـدازه‌ى ئـه‌و دۆڵ و نشـێوه بـه‌هۆى ئـه‌و بارانه پڕده‌بن (ئينجا لافاوێك دروست ده‌بێت)، ئه‌و لافـاوه كـه‌فوكوڵى بـه‌رز هه‌ڵگرتووه، هه‌روه‌ها له‌سـه‌ر ڕووى ئـه‌و كانزايانـه‌ى ئـاگرى تێبـه‌رده‌ده‌ن و ده‌يتوێيننه‌وه به ئاگر بۆ دروستكردنى خشڵ (وه‌كو ئاڵتون و زيـو و پلاتـين) يـاخود بـۆ پێويسـتى تـر (وه‌كـو ئاسـن و مـس و قورقوشـم) كـه‌فوكوڵ دروسـتده‌بێت وه‌ك كـه‌فوكوڵى سـه‌ر ئاوه‌كـه، ئـا به‌وشـێوه‌يه خـوا نموونـه ده‌هێنێته‌وه بۆ هه‌ق و ناهه‌ق، بۆ ڕاست و ناڕاست، جا ئـه‌وه‌ى كه‌فوكوڵـه و بێسـوود و بێكه‌ڵكـه ده‌ڕوات و ده‌پوكێتـه‌وه، بـه‌ڵام ئـه‌وه‌ى سـوودبه‌خش و به‌كه‌ڵكه بۆ خه‌ڵكى له‌سه‌ر زه‌ويدا هـه‌ر ئـه‌وه ده‌مێنێتـه‌وه، ئـا به‌وشـێوه‌يه خوا نموونه جۆراوجۆره‌كان ده‌هێنێته‌وه.

قورئانى پيرۆز ئاماژه‌ى داوه به پوخته‌كردنى كانزاكان له ناكانزاكانه‌وه، ئه‌وه‌ش به تواندنه‌وه‌يان له فڕنى تايبه‌تيدا كه پله‌ى گه‌رمى تيايـدا بـۆ ئـه‌و پله‌يـــه به‌رزده‌كرێتـــه‌وه كـــه مـــادده‌ى خـــاو، ئـــه‌و ناكـــانزا و خڵتـــه و نه‌خواستراوانه‌ى تێدايه، بتوێته‌وه. ئه‌وه‌ش بـه خڵتـه و پيسـى ناوده‌برێـت.

ئەو خلّتـە و پیسـیە دەکەونـە سـەرەوەی مـاددە تواوەکـە و کانزاکـەش لـە بەشی بنکەوەی کۆدەبێتەوە و دەکرێت جارجارە ڕابکێشرێت و لە شـێوە و قالّبی ڕێکوپێـك و خواسـتراودا ڕەق بکرێنـەوە، تـاکو ئـەو شـێوە و دیمەنـە جیاوازانەیان لێ دروستبکرێت کە مرۆڤ لە کاروباری ژیانیدا بتوانێت بەکاریان بهێنێت.

قورئانی پیرۆز باسی لە بەکارهێنانی ئاگر کردووە لەلایـەن مرۆڤـەوە بـۆ تواندنـەوەی مـاددە ناکانزاکـان کـە لەپیشەسـازی خشـلّ و ئامێرەکـان و پێداویستییەکاندا بەکاردەهێنرێت، ئەوەش لە ئایەتەکەی پێشـوودا، خـوای مـــەزن دەفـــەرموێت: ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ﴾ واتـــە: لەسەر ئەو کانزایانـەی ئـاگری تـێ بـەردەدەن و دەیتوێننـەوە بـە ئـاگر بـۆ خشلّ یاخود بۆ پێویستی تر.

جێی باسە قورئانی پیرۆز ئامارەی بە چوار لە کانزاکـان (Metal) داوە، ئەوانیش: ئاسن، مس، زێڕش و زیو.

دارشته کانزاییه پته‌وه‌کان

خــوای پــه‌روه‌ردگار ده‌فـــه‌رموێت: ﴿ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلۡحَدِيدِۖ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيۡنَ ٱلصَّدَفَيۡنِ قَالَ ٱنفُخُواْۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارٗا قَالَ ءَاتُونِيٓ أُفۡرِغۡ عَلَيۡهِ قِطۡرٗا﴾الكهــف/٩٦-٩٧، واته: (ذوالقرنین وتی): پارچه ئاسنم بۆ بهێنن و (که‌ڵه‌که‌ی بکه‌ن) هه‌تا ئه‌مبه‌ر و ئه‌وبه‌ری کێوه‌که‌ی پڕکرد، ئه‌وسا فه‌رمانیدا، تا به (موشه‌ده‌مه) فووبکه‌ن له‌و ئاگره‌ی له‌ژێریدا کرابووه‌وه، هه‌تا کاتێك هه‌مووی کرد به ئاگر، ئینجا (ذوالقرنین) وتی: ئاده‌ی مسی تواوه‌م بۆ بهێنن تا بیکه‌م به‌سه‌ریدا (مس له‌گه‌ڵ ئاسندا تێکه‌ڵ بکرێت پێکهاته‌یه‌کی به‌هێزی لێ دروستده‌بێت)، ئه‌وسا ئیتر (یه‌ئجوج ومه‌ئجوج) نه توانیان سه‌ربکه‌ون، نه توانیان کوناوده‌ری بکه‌ن.

دارشته‌ی پته‌و ئاوێته‌ی ئاسنه له‌گه‌ڵ توخمێك یان زیاتردا، ئه‌و توخمه سه‌ربارکراوانه سیفه‌ته ناوه‌کیه‌کانی ده‌گۆڕێت و زیاتر پته‌وی ده‌کات و وایلێده‌کات به‌رگری ژه‌نگ و خۆرکه بگرێت، له‌گه‌ڵ چه‌ندین سیفه‌تی به‌سوودی خواستراوی تر.

قورئانی پیرۆز له چیرۆکی (ذي القرنین)دا به‌ڕوونی ئاماژه به‌و هونه‌ره ده‌کات، کاتێك خوای گه‌وره ڕێنموونی کردووه تاکو مسی تواوه (القطر) بۆ ئاسنه‌که سه‌ربار بکات و به‌وه‌ش زۆر پته‌و و سه‌خت بووه.

لەم دواییانەدا ئەم ڕێگایە بەکارهێنرا لە بەهێزکردنی ئاسندا، بینرا سەرباركردنی برێك مس بۆی، بەرگری و پتەویی چەند هێند دەکات.

جێی باسە ئاسنی پوخت وەك هەندێك لە دارِشتەکانی پتەو و بەهێز نییە، جۆرەکانی پۆڵا هەموویان دارِشتەی ئاسنن لەگەڵ کەمێك کاربۆن یان مەنگەنیز...

لەدەستدانی نەرمونیانی کانزاکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قَالَ فَٱذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي ٱلْحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُۥ وَٱنظُرْ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ ٱلَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلْيَمِّ نَسْفًا ﴾طـه/٩٧، واتە: (موسا بە سامیری) وت: دەبڕۆ تا ماویت لە ژیاندا (هەرکەسێك نزیکت کەوتەوە دەبێت) بڵێت: بەهیچ شێوەیەك بەریەککەوتن نییە (دیارە کە دەستی هەر کەسی بەرکەوتبێت تووشی ئازارێکی زۆر بووە)، دڵنیاشبە کاتێکی تریشت بۆ دیاریکراوە، کە هەرگیز ناتوانیت لێی دەرباز ببیت، سەرنجی خواکەشت بدە کە بەدەوریدا دەسوڕایتەوە و دەتپەرست، دەبێت بیسوتێنین و هەلاهەلای بکەین و بیخەینە ناو دەریاوە.

کانزاکان بە نەرمونیانی (مرونەت) جیا دەکرێنەوە (واتە توانابییان بۆ پێکهێنانیان لە پلەی گەرمی ئاساییدا یان بە کەمێك گەرمکردن)، بەڵام ئەگەر زۆر گەرم کرا و کتوپڕ سارد کرایەوە، ئەوا نەرمونیانییەکەی

لەدەســتدەدات و هــەر نوشــتێنرایەوە یەکســـەر دەشــکێت و بــەهۆی ساردکردنەوەکەوە لەتوپەت دەبێت و هەلاهەلا دەبێت.

لە چیرۆکی (سامیری)دا کە پەیکەری گوێرەکەیەکی بۆ نەوەی ئیسرائیل لـە زێـڕ دروسـتکرد، موسـا پێغەمبـەر (سـەلامی خـوای لێبێـت) فەرمانیـدا پەیکەرەکە زۆر گەرم بکرێـت (بسـوتێنرێت) پاشـان بـە ساردکردنەوەیەکی کتوپڕ لە ئاودا هەلاهەلا بکرێت، لەبەرئەمەیە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلۡيَمِّ نَسۡفًا﴾.

نیشتمانی خامی توخمەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٖ مُّخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهَاۚ وَمِنَ ٱلۡجِبَالِ جُدَدُۢ بِيضٞ وَحُمۡرٞ مُّخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٞ﴾فاطر/٢٧، واتە: ئایا سەرنجت نەداوە کە بەڕاستی خوا لـە ئاسمانـەوە بـارانی بارانـدووە و جـا ئێمـە بـەو بارانـە جۆرەهـا بـەروبوومی جیاوازمـان دەرهێنا کە ڕەنگیان جیاوازە. هەروەها هەندێك لـە کـەژ و کێوەکانمـان بـە زنجیرە کێشاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سـوورە و ئـەوانیش ڕەنگیان جیاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە.

ئـەم ئایەتـە لـەڕێی باسـکردنی ڕەنگـی شـاخەکانەوە کـە بەشـێوەیەکی گشتی ڕەنگی بـەردەکانی پێکهاتـەی شـاخەکان پەیوەنـدی سـەرەکیان بـە پێکهاتـەی کـانزایی و کیمیاییانـەوە هەیـە، ئامـاژە بەشـوێنگەی دەرهێنـانی

ماددەی خـامی توخمـەکان دەدات، بـە ڕەنگـەکانیان باسیان دەکات، کـە ڕەشـی و سـووریی زیـاتر هـەن لـە گـرنگترین ئـەو توخمانـەی دەچـنە نێـو داهێنانەکانەوە وەك ئاسن و مس و مەنگەنیز.

سـپیش خـامی توخمـە گرنگـەکانی وەك ئەلـەمنیۆم و مەگنسـیۆم و خارسین دەگرێتەوە، ڕەنگەکانی تریش بەڵگـەی توخمـەکانی تـرن، بـەوەی لەم سێ ڕەنگە (بەڕێـژەی جیـاوان) کۆمەڵێکـە تـر پێکدێن، لـە قورئانیشـدا ئامارە بەمە کراوە کە دەفەرموێت: ﴿مُخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهَا﴾.

قورئان ئامارەی بەو توخمانە داوە کە بوونیان لـە هـەموو داهێنانەکانـدا گرنگە لەڕووی جیاوازی نێوانیانەوە لە پێکهاتنیان لە هەر سـێ تەنۆلکەکـە، کە خوای گەورە سەرجەم توخمەکانی لێ پێکهێناون (ئـەلیکرتۆن و پرۆتـۆن و نیوترۆن). هەروەها ئامارەیداوە بەو توخمانە لـەڕووی چـوونی شـوێنگە و ڕەنگی خامەکانیانەوە لە شاخەکاندا. گـرنگترین ئـەو توخمانـەش لـە ڕووی چوونیەوە بـۆ نێـو داهێنانـەکان بریتییـە لـە ئاسـن، قورئـانی پـیرۆز باسـی لێکـردووە و لەبـەر بایـەخی گـەورەی ئاسـن لـە ژیـانی مرۆڤـدا یـەکێك لـە سورەتەکانی بەناوی (الحدید) ناوناوە.

ئەوەی لەژێر خاکدا هەیە

سەرەتا پێویستە ئەوەمان لەیادبێت، زانیاریی دەربارەی ئەو گەوهەرانەی لەژێر خۆڵدا هەن پێش چوارده سەدە هەرگیز یەکسان نییە بە زانیاریمان لەکاتی ئێستادا... زانیارییەکان دەربارەی ئەو ماددانەی لەژێر خاکدا هەن لە ڕابردوودا تەنها کورت بووەتەوە لە زانین و ناسینی هەندێك کانزای نزیك لە ڕووی زەوی و بە بڕێکی زۆر کەمیش، بەلاّم ئەوەی ئێستا دەیزانین زۆر زیاترە لەوەی پێشوو.

ئەمڕۆ ئەو ماددە و کانزایانەی لەژێر خۆڵدا هەن، دەبنەهۆی بەرزکردنەوە یاخود نزمکردنەوەی دەوڵەتێك چ لە ڕووی ئابوری و کۆمەلاّیەتییەوە بێت یان هەر ڕوویەکی تر. لەو ماددە و کانزایانە وەك زێڕ و زیو و خەڵوزی بەردین و فۆسفات و ئەلەمنیۆم.

جێی باسە یەکێك لەو پێکهاتە هەرە گرنگانەی لە زەویدا هەیە (ئەگەرچی کانزا نییە)، بریتییە لە نەوت، لەڕووی ئابورییەوە نەوت بایەخێکی گەورەی هەیە.

سەدان کانزا هەن دەچنە نێو پیشەسازی هاوچەرخەوە و هەرگیز لە پێشوودا نەزانراون (وەك یۆرانیۆم) کە هەمووشیان لەژێر خاکی زەویدان. هەروەها ئەو ئاوەی زەوی لەژێر توێکڵەکەیدا بە بڕێکی زۆر کۆی کردووەتەوە و بەشێوەیەکی سەیر لە خراپبوون و بۆنکردن پارێزراوە... ئەمە هەرگیز لەکاتی دابەزینی قورئاندا نەزانراوە، بەلاّم قورئانی پیرۆز لەو

سەردەمەدا ئاماژە بەو گەنجینانە دەدات کە نە محمد (ﷺ) و نە هیچ کەسێکی تر نەیاندەزانی. وەك دەفەرموێت: ﴿الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ ۝٥ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ﴾طـــه/٥-٦، واتە: خوای میهرەبان چووە سەر تەختی فەرمانڕەوایەتی بەو شێوەیەی کە لایەق بەخۆیەتی و هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا و هەرچی لە نێوانیاندا هەیەو هەرچی لەژێر خاکدایە خوا خاوەنیانە.

دەرچوونی قورساییەکانی زەوی

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ۝٣ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾الإنشقاق/٣-٤، واتـە: کاتێـك دێـت زەوی پـان و بـەرین دەبێتـەوە، هەرچی لەناویدا هەیە فڕێی دەداتە سەر ڕووکاری و خۆی خاڵی دەکات.

هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝١ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾الزلزلة/١-٢، واتە: کاتێك زەوی دەهێنرێتە لەرزە و بومەلەرزە زۆر بەهێزەکەی بۆ پێشهات، هەرچی لە زەویدا هەبوو لە ماددە سەنگینەکانی ناوی دەریپەڕاند و هێنایە دەرەوە.

زانستی نوێ ئاشکرایکرد کە ناواخنی زەوی زۆر قورسە، چەندە قورستر بێت کێشکردنیشی زیاتر دەبێت. هەرچەند قوڵی ناواخنی زەوی پتر بێت هێندەش زەوی قورستر دەبێت تادەگەینە کرۆکی زەوی، لەوێدا ماددەیەکی

شـــلى قـــورس هەيـــە بـــەدەورى نـــاوكى زەويـــدا دەســـوڕێتەوە و لـــە سوڕانەوەكەشيەوە هێڵە موگناتيسييەكانى كێشكردن دروستدەبێت.

كەى قورساييەكانى زەوى دەردەچن؟

قورئـانى پـيرۆز هەواڵيـداوە لـەبارەى دەركردنـى قورسـايى زەوييـەوە لەكاتێكدا كـە زەوى دەهێنرێتـە لـەرزە و زەمينلـەرزين ڕوودەدات، واتـە لـە ڕۆژى قيامەتدا، بەڵام هێشتا ئەو قورساييانە دەرنەچوون، ئـاخۆ لەوكاتـەدا هێزى كێشكردن لەكوێ بێت؟

"د.سـتيفلز"ى ئـەمريكى لەگـەڵ ژمارەيـەك لـە موسـڵمانانەدا بەشـدارى كۆنگرەيەكى كرد دەربارەى ڕاڤـەكردنى ئايـەتى: ﴿إِذَا زُلۡزِلَتِ ٱلۡأَرۡضُ زِلۡزَالَهَا ۝١ وَأَخۡرَجَتِ ٱلۡأَرۡضُ أَثۡقَالَهَا﴾، ئـــەو وتويـــەتى: قورســـاييەكانى زەوى لەنێويدايە، لەپاشان ئەو قورساييانە دەردەچـن و دێنـە دەرەوە. (دروسـت وەك ئەوەى ئايەتەكە ئاماژەى پێدەدات).

لەئايەتەكـەى تـردا خـواى گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلۡأَرۡضُ مُدَّتۡ ۝٣ وَأَلۡقَتۡ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتۡ﴾ لـە وشـەى (تخلـت- خـۆى خـاڵى دەكـات) ڕابمێنـە... كەواتە زەوى قورساييەكانى گرتووە... ئاخۆ ئەو كارە چۆنە؟

ئايا شتێك هەيە ئەو قورساييانەى نـاخى زەوى كـێش بكـات و بگرێـت.. بەڵێ... ئەويش هێزى كێشكردنى زەوييە. قورئانى پيرۆز ئاماژەى پێداوە و زانست تازەبەتازە دۆزيويەتيەوە. بەڵام ئايا هۆكارى ئەو كێشكردنە چييە؟ لەڕاسـتيدا هۆكـارى ئـەو كێشـكردنە بـوونى قورسـاييەكانى زەوييـە لـە ناواخنيدا.

خواى گەورە ڕاستى فەرمووە: ﴿وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ﴾الذاريات/٢٠.

کانزای ئاسن

کاتێك زانایان دیراسەی بنەڕەتی ئاسنیان کرد، بۆیان دەرکەوت کە بەگشتی ئاسن لەسەرجەم کانزاکانی تری سەر زەوی جیاوازە، بینیان پێکهاتەی ئاسن لە ئەتۆمەکانی خۆڵی زەوی پێکنەهاتووە، بەڵکو لە ئەنجامی هاتنی نەیزەك و شوهبەوە پەیدابووە کە لە ئاسمانەوە ساڵانە هەزاران هەزاریان لێ دەکەوێتەخوارەوە بۆ سەرزەوی، کێشی هەندێکیان دەگاتە نزیکەی هەزاران تەن.

لەساڵی (١٩٠٢) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نەیزەکێکیان دۆزییەوە کێشەکەی (٦٢ تەن) بوو و لە داڕشتەی ئاسن و نیکل بوو، هەروەها نەیزەکێکی تر بەکێشی (١٢ تەن) لە پۆڵەندا دۆزرایەوە. هەموو زانایانی فەلەکیش لەو بڕوایەدان کە شوهب و نەیزەکە قەبارە جیاوازەکان هاوێژراوی گەردوونین کە لە ئەتۆمەکانی ئاسن و چەند کانزایەکی تر پێکهاتوون، بەڵام ئەتۆمەکانی ئاسن زۆرترین پێکهاتەکانیان پێکدێنن.

"ئارسەر بیرز" لەکتێبی (زەوی) دا نەیزەکی بۆ سێ بەشی گشتی پۆلێن کردووە:

١. نەیزەکە ئاسنیەکان: ئەمجۆرە زیاتر لە ٩٨٪ی پێکهاتەکەیان ئاسن و نیکلە.

٢. نەیزەکە ئاسنیە بەردییەکان: نیوەی پێکهاتەکەیان لە ئاسن و نیکلە و نیوەکەی تریان لە جۆری ئەو بەردەیە کە بە (ئۆلیفین) ناسراوە.

٣. نەیزەکە بەردییەکان: تەنها لە بەرد پێکدێن و بەردەکانیش چەند جۆرێکن.

زانایەکی ئاژانسی فەزایی ئەمریکی (ناسا) لە یەکێك لە کۆنگرەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئاندا دەڵێت: "لێکۆڵینەوەیەکی زۆرمان لەسەر کانزاکانی زەوی کرد، ئەو تاکە کانزایەی زانایانی سەرسام کردووە ئاسنە... تواناکانی ئاسن پێکهاتەیەکی جیاکراوەی هەیە... ئەلیکترۆن و نیوترۆنەکان لە گەردی ئاسندا بۆئەوەی یەکبگرن پێویستیان بە وزەیەکی زۆر گەورە هەیە دەگاتە چوار ئەوەندەی کۆی ئەو وزەیەی لە کۆمەڵەی خۆردا هەیە، لەبەرئەوە ناگونجێت ئاسن لە زەویدا دروستبووبێت، بەڵکو توخمێکی سەیر و نامۆیە و بۆ زەوی نێردراوە، تەنانەت ناکرێت ئاسن لەناو کۆمەڵەی خۆریشدا دروست ببێت، چونکە خۆر ئەستێرەیەکە وزە و گەرمیی پێویستی نییە بۆ یەکبوونی توخمی ئاسن.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾الحدید/٢٥، واتە: ئاسنمان دابەزاندووە کە ماددەیەکی سەخت و ڕەقە و سوودبەخشیشە بۆ خەڵکی.

زانایانی کیمیا ئاشکرایان کرد ئاسن لە سەختترین و ڕەقترین کانزاکانە. زانست تائێستا کانزایەکی نەدۆزیوەتەوە لە سەختی و هێز و مرونەت و بەهێزی بەرگەگرتنی بۆ پەستان وێکچووی ئاسن بێت..

لەڕاستیدا تاکو سەدەی هەژدە مرۆڤ گرنگی و بایەخی ئاسنی نەزانیبوو لە پیشەسازیدا، واتە لەدوای دابەزینی قورئانی پیرۆزەوە بە دوانزە سەدە، لەسەدەی هەژدەوە بەشێوەیەکی کتوپڕ جیهان ڕوویکردە پیشەسازی ئاسن و ئاسانترین هۆکار و ڕێگای دۆزییەوە بۆ دەرهێنانی. ئێستا ئاسن وەك ماددەیەکی سەرەکی چووەتە نێو سەرجەم بوارەکانی پیشەسازیەوە، وەك گونجاوترین کانزا بەکاردەهێنرێت بۆ پیشەسازی دروستکردنی چەك و بنەڕەتێکە بۆ سەرجەم پیشەسازییە قورس و سووکەکانیش.

پێویستە ئەوەش بڵێین کە ئاسن توخمێکی سەرەکیە لە پێکهاتەی زۆربەی بوونەوەرە زیندووەکاندا، لە پێکهاتەی ڕووەکەکاندا بەشێوەیەك کە ئاوێتەکانی ئاسن لە خۆڵەوە دەمژن، هەروەها لە هیمۆگلۆبینی خانەکان خوێنی مرۆڤ و ئاژەڵیشدا بەبڕی دیاریکراو هەن.

هەموو ئەمانە و لەلایەکی ترەوە تەبابوونێکی ژمارەیی قەشەنگیش لەو ئایەتەدا بەرچاودەکەوێت کە باس لە ئاسن دەکات. ژمارەی سورەتی (الحدید) لە قورئانی پیرۆزدا یەکسانە بە گەردیلەژمارەی توخمی ئاسن کە (٢٦)ـە، بارستەژمارەی ئاسنیش (٥٦)ـە کە دیسانەوە یەکسانە بە ژمارەی ئەو ئایەتەی سورەتی (الحدید) کە باس لە توخمی ئاسن دەکات.

پاکوبێگەردی بۆ ئەو خوایەی محمدی (ﷺ) فێری ئەم ڕاستیە زانستییانە کرد، خوای جیهانیان و بەدیهێنەری گەردوون.

پێکهاتەی کیمیایی بەرد و مرۆڤ

خوای پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَـٰمًا وَرُفَـٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُواْ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ ۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ۖ قُلِ ٱلَّذِى فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ۖ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴾الإسـراء/٤٩-٥١، واتـە: ئەوانە بە سەرسامیەوە دەڵێن: باشە ئەگەر بووینە ئێسکی ڕزیو و پرتوکاو، ئەوە سـەرلەنوێ زینـدوو دەکرێینـەوە؟! (ئـەی محمـد (ﷺ)) پێیـان بڵـێ: ببنە بەرد یان ئاسن... یان هـەر شـتێك و دروسـتکراوێك کـە زۆر سـەخت و گـرنگ و گەورەیـە لـە بیر و هۆشـتاندا، ئەوسـا ئەوانـە (بـە سەرسـامیەوە) دەڵێن: دەی باشە، کێ زیندوومان دەکاتەوە؟ سەریان شـۆڕ دەکەنـەوە بـۆ لات و سـەر بـادەدەن و دەڵـێن: ئـەوە کـەی زینـدوو دەکرێینـەوە؟ کـەی قیامەت بەرپا دەبێت؟ پێیان بڵێ: دوور نییە و لەوانەیە بـەم نزیکانـە پـێش بێت.

ئەمـە تەحـەددیی نکوڵیکـارانی زیندووبوونـەوە و گومانکارانـە لـەژیانی ڕۆژی دوایـی، ئایەتەکـە فـەرمان بـە پێغەمبـەر (ﷺ) دەکـات بـەو کەسـانە بڵێت: گەر ئێوە بـەرد یـان ئاسـنیش بوونایـە، کـە پتـەوتر و ڕەقتریشـە لـە بەرد، یـاخود هـەر بـەدیهێنراوێکی تـر، خـوای مـەزن هـەر لـە توانایـدا بـوو بتانگێڕێتەوە وەك بەدیهێنانی یەکەمجار، ئەوەش جێگای سەسامی نییە.

مرۆڤ لە خۆڵ دروستکراوە و خۆڵیش هیچ نییە جگە لە پەرتبووی بەرد و تاوێری پێکهاتەی توێکڵی زەوی، لەبەرئەوە خوای مەزن کە دەفەرموێت: ﴿كُونُواْ حِجَارَةً﴾ سەرجەم ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی خۆڵ (بە ئاسنیشەوە) لەخۆدەگرێت. زانستی نوێ سەلماندوویەتی:

(جەستەی مرۆڤ لە هەمان ڕەگەزە پێکهێنەرەکان خاك پێکهاتووە) دروست هەروەك ئەوەی زانای جیۆلۆجی "فینوگرداف" لە ساڵی (١٩٣٣)دا دانی پێدانا کە پێکهاتەی کیمیایی هەموو زیندەوەران هاوشێوەن، گەر توخمەکانی وەك کاربۆن و هایدرۆجین و ئۆکسجین و نایترۆجین و فۆسفۆر و کبریتت لەبەرچاوگرت".

شـــاخەكان

شاخ لە زانستی زەویناسیدا

لە زانستی زەویناسیدا شاخ بەو بارستەیە لە زەوی پێناسە دەکرێت کە بەشێوەیەکی دیار بەرزترە لە وشکانیەکانی دەوروبەری و لێواری کووڕی هەیە. ئاسایی شاخ بەو بەرزاییانە دەوترێت کە زیاتر لە (٦٠٠مەتر) لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن، هەرچەند ئەم بەرزییە دیاریکراو نییە، چونکە ڕێژەییە و بەندە لەسەر بەرز و نزمی دەوروبەرەکەی، هەر بۆیە لە ناوچەی دەشتاییدا دەگونجێت نیوەی ئەم بەرزاییە بەس بێت بۆ وەسفکردنی شاخ.

ئاشکرایە شاخەکان بەشێوەی پێکەوە بەستراو وەك زنجیرە شاخ هەن یان بە تەنها و بەشێوەی بەرزاییەکی تاك، دابەشبوونیشیان لەسەر زەوی لەسەر پشتێنەکانی درێژی تەریب بە لێواری کیشوەرەکان دەبێت.

ئاماژە جیاوازەکانی قورئانی پیرۆز بە شاخ (الجبل)

لە قورئانی پیرۆزدا وشەی (الجبل) بەشێوەی تاك و كۆ (٣٩)جار هاتووە، لەوانە (٦) جار بەشێوەی تاك و (٣٣) جار بەشێوەی كۆ. هەروەها لە (٩) ئایەتی تردا ئاماژە بە شاخ كراوە بە وشەی (الرواسي).

دەتوانرێت سەرجەم ئاماژەكانی قورئانی پیرۆز بە شاخ كە (٤٨) جارن، بۆ ئەم كۆمەڵانە پۆلێن بكەین:

١. دوو ئایەت ئاماژە دەدەن بە شێوەیەكی بەرزی زەوی، كە بەرزییەكی تێبینی كراوی هەبێت (البقرة:٢٦٠، هود:٤٣).

٢. چەند ئایەتێك بە شێوەیەكی ڕەمزیی ئاماژە بە گەورەیی بارستە چیاییەكان دەدەن یاخود نیشانەن بۆ بەرزیی یان سروشتە زۆر ڕەقەكەیان (الرعد:٣١، إبراهيم:٤٦، الإسراء:٣٧، مريم:٨، الأحزاب:٧٢، الحشر:٢١).

٣. لە دوو ئایەتدا شاخ لەپێگەی لێكچواندندا هاتووە (هود:٤٢، النور:٤٣).

٤. چەند ئایەتێك ئاماژە بە شاخی بەهاداری مێژوویی دەدەن، وەك شاخی (ثمود) (الأعراف:٧٤، الحجر:٨٢، الشعراء:١٤٩).

٥. چەند ئایەتێك ئاماژە دەدەن بە شاخ كە گەواهی موعجیزەن، وەك چیای پێغەمبەران ئیبراهیم و موسا (سەلامی خوایان لەسەربێ) (البقرة:٢٦٠، الأعراف:١٤٣،١٧١).

٦. چەند ئایەتێك ئاماژە دەدەن بە بەکارهێنانی شاخ لەلایەن هەریەك لە مرۆڤ و ئاژەڵ وەك پەناگە (النحل:٨١،٦٨) هەروەها وەك سەرچاوەی ئاوی ڕۆیشتوو (الرعد:٣، النحل:١٥، النمل:٦١، المرسلات:٢٧).

٧. کۆمەڵـە ئایـەتێك ئامـاژە بـە شـاخ دەدەن لـە ڕیزبەنـدی ئـەو بەدیهێنراوانـەی کـە تەسـبیحاتی خـوای گـەورە دەکـەن (الأنبیـاء:٧٩، الحج:١٨، ص:١٨).

٨. چـەند ئایـەتێك وەسـفی سـەرەنجامی شـاخەکان دەکـەن لـە ڕۆژی قیامەتدا (الکهف:٤٧، طه:١٠٥، الطور:١٠، الواقعة:٥، الحاقة:١٤، المعارج:٩، المزمل:١٤، المرسلات:١٠، النبأ:٢٠، التکویر:٣، القارعة:٥).

٩. هەروەها کۆمەڵە ئایەتێکی تر لە قورئاندا لە دەوری چەمکی زانستی شاخەکان دەسوڕێنەوە، لەوانە ئایەتێك کە وەسفی شاخەکان دەکات بە مێخ (أوتاد)، وەك ئاماژە بەوەی بەشێکی زۆری لەژێر زەویدا نێژراوە و کـەمێکی لەسـەر ڕووی زەوییـەوە دیـارە و ئەرکەکەشـی جێگیرکـردن و چەسپاندنە (النبأ)... چەند ئایەتێکی تر ئاماژە بە ڕۆڵـی شاخەکان دەدەن لـە جێگیرکردنـی زەویـدا (الرعـد:٣، الحجـر:١٩، النحـل:١٥، الأنبیـاء:٣١، النمـل:٦١، لقمـان:١٠، فصـلت:١٠، ق:٧، المرسـلات:٢٧، النازعـات:٣٢، الغاشیة:١٩). هەروەها ئایەتێکی تر لـەم کۆمەڵـە ئایەتـە ئامـاژە بـە بـوونی هێڵ و نەخشە (جُدَد)ی ڕەنگ جیاوازی شـاخەکان دەدات (فـاطر:٢٧)، یـان ئەوەی کە شاخەکان شوێنکەوتەی جوڵەی زەوین لە سوڕانەوەی بـەدەوری تەوەرەکەی خۆیدا (النمل:٨٨).

پشت بەخوا لەم باسەماندا بـەکورتی لەسـەر دواهـەمین کۆمەڵـە ئایـەت دەدوێین کە باس لە چەمکی زانستی شاخەکان دەکەن، لە چوار خاڵدا:

یەکەم: خاسیەتی مێخێتی شاخەکان.

دووەم: ڕۆڵی شاخەکان لە جێگیرکردن و چەسپاندنی زەویدا.

سێیەم: بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز (جُدَد) لەسەر شاخەکان.

چـوارەم: جوڵـەی شـاخەکان هاوکـاتی جوڵـەی زەوییـە بـەدەوری تەوەرەکەیدا.

یەکەم:

خاسیەتی مێخێتی شاخەکان

تەفسـیری هـەردوو ئایـەتی: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ ٱلْأَرْضَ مِهَـٰدًا ۝٦ وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾النبأ/٦-٧، لای ڕاڤەکارە پێشینەکان:

"إبن كثير" لـە ڕاڤـەی ئایـەتی ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ ٱلْأَرْضَ مِهَـٰدًا﴾ دەڵێت: "زەوی وەك لانکەیەکـە بـۆ بـەدیهێنراوەکان ، ملکەچـیانە، جـێگیر و چەسـپاوە، هـەروەها ﴿وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ واتـە: مێخـی بـۆ دانـاوە، بەهۆیـەوە لەنگـەری گرتووە و چەسپاوە و جێگیر بووە و ئارامی بۆ هـەموو ئـەوەی لەسـەریەتی فەراهەم هێناوە.

خاوەنانی (تفسیر الجلالین) وتەیەکی لێکچوو دێنن و دەڵێن: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ ٱلْأَرْضَ مِهَـٰدًا﴾ واتـە: ڕاخراوێـك وەك لانکـە گونجـاوە بـۆ ژیـان لەسـەری، ﴿وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ واتە: زەوی پێ جێگیر بـووە، وەك چۆن بـەهۆی مێخـەوە دەوار دەچەسپێت، تاکو پـەرش و بڵاوتان نـەکات، شـێوازی پرسـیاریش بۆ دان پێدانانە.

هاوشێوەی ئەم مانایـەش لـە تەفسـیرە جیاوازەکانـدا هـاتووە، وەك لـە (صـفوة البيـان لمعـاني القـرآن) و (صـفوة التفاسـير) و (المنتخـب في تفسـير القرآن الكريم)...هتد. هەروەها دەربـارەی ﴿وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ "إبـن الجـوزي" دەڵێــت: "واتــە مێخــە بــۆ زەوی تــاکو نەکشــێت و فــراوان نــەبێت". "الزمخشــري" دەڵێـت: "واتـە زەویمـان بـە شـاخەکان جـێگیر و لەنگـەر پێگرتووە، هەروەك چۆن ماڵ بە مێخ جێگیر دەبێت".

پوختەی ماناکان دەبێتە ئـەوەی کـە پـەروەردگار زەوی وەك لانكەیـەك لێکردووە، بەهۆی شاخەکانیشەوە کـە ڕەگـی درێـژبووەوەیان هەیـە بـەنێو زەویدا، زەوی جێگیر و چەسپاو کردووە تاکو لە پەرتبوون و بڵاوبوونـەوەی بەشەکانی پارێزراو بێت و باش و گونجاو بێت بۆ ئاوەدانی و بۆ ژیانی مـرۆڤ و بەدیهێنراوەکانی تری سەر زەوی.

مێژووی دروستبوونی بیرۆکەی بوونی ڕەگی شاخەکان

سەرەتای بیرکردنەوە سـەبارەت بـە بـوونی ڕەگـی شـاخەکان لـە سـاڵی (١٨٨٥)دا بوو، کاتێك تیمی ڕووپێوی بـەریتانی هەسـتان بـە ڕووپێـوکردنی شـاخی هیمالایـا، لـە کارەکەیانـدا جیاوازییـەکی بەرچـاویان بـەدیکرد لـە خوێندنەوەکانی هێـزی کێشـکردندا. یـەکێك لـە زاناکـان لێکۆڵینـەوەی لـەم حاڵەتە کرد تـاکو لەکۆتاییـدا گرفتێکـی پێشـهات و خسـتیە بـەردەم زانـای بــەریتانی "جــەی بــی ئــیری- G.B.AIRY" ئــەم زانایــەش پــاش بەردەوامبوونی لـە لێکۆڵینەوەکەیـدا بۆمـاوەی دوو مـانگ گەیشـتە ڕایـەکی نوێ و وتی: "من لەم خوێندنەوانەی ئامێرەکەوە بۆ دەرکەوتووە کـە لـەژێر هەر شـاخێك لـەم شـاخانەدا ڕەگێـك هەیـە لـە چـینی ژێـرەوەی شـاخەکەدا

ڕۆچووە"، بەڵام زانایەكی تر بەناوی "براك" كە هاوچەرخی "ئیری" بوو ڕاڤەی ئەو حاڵەتەی بەوە كرد كە لە ژێر شاخەكاندا ڕوودانێكی پەستان هەیە كە بارستە قورسەكەی بۆ تەنیشتەكان پاڵ پێوەناوە". دوای ئەمان زانایەكی تر بەناوی "ماینس" هات لەساڵی (١٩٣٠)دا، ئەو وتی: "شاخ پەستان دروستدەكات و ئەو چینەی كە ڕاستەوخۆ لەژێریدایە دەچەمێتەوە، بۆیە شاخ هیچ درێژبوونەوەیەكی نییە وەك "ئیری" باسی لێوە دەكات".

تا ئەوكاتە سێ تێڕوانینی جیاواز لەم بارەیەوە هەبوون: یەكەمیان ڕای "ئیری" كە دەڵێت: شاخ درێژبوونەوەی هەیە بەشێوەی ڕەگ و چینەكەی ژێر خۆی دەبڕێت، دووەمیان ڕای "براك" كە دەڵێت: لەژێر شاخەكاندا لادانێك ڕوویداوە و ماددە قورسەكەش بۆ لاكان جوڵاون، سێیەمیش ڕای "مانس" بوو كە شاخەكە پەستان لەسەر بەشی ژێرەوەی دروستدەكات و بەوەش ئەو چینە بەتەواوی دەچەمێتەوە و شاخەكە هیچ درێژبوونەوەیەكی نییە. ئەم ڕا جیاوازانە خوێندنەوەی جیاواز و تێبینی زۆریان لەسەربوو.

لە گۆڤاری زانستی ئەمریكی یۆلیۆی (١٩٨٦)دا نووسەرێكی زانستی تێیدا وتویەتی: "لێكۆڵینەوە زەمینلەرزەییەكان كە بەدرێژایی دەیان ساڵی ڕابردوو ئەنجام دراون پاڵپشتی بۆچوونەكەی "ئیری" دەكەن و ڕاستیەكەی دەسەلمێنن".

لەكۆتاییدا بەهۆی دۆزینەوەی ئامێرەكانی پێوانەكردنی زەمینلەرزە و وەرگری شەپۆلە زەمینلەرزەییەكانەوە سەلمێنرا هەموو شاخێك ڕەگێكی درێژبووەوەی هەیە تا ئەو چینەی لەژێریدایە دەبڕێت. لەساڵی (١٩٦٠)یشدا گرنگی و كاری ئەم ڕەگە زانرا كە بۆ جێگیركردن و چەسپاندنی توێكڵی زەوییە.

چەمکی زانستی خاسیەتی مێخێتی شاخەکان

وەك ئاشـكرایە ڕووی زەوی بەتـەواوی تـەخت نییـە، ئەمـەش بـەهۆی جیاوازی تیکتۆنی (واتە کۆی چالاکی پلێتـەکانی زەوی کـە بـەریك دەکـەون یـان دووردەکەونـەوە یـان بەسـەر یەکـدا دەخلیسـکێن) و شـوێنی جیۆلۆجیەوە.

لە زنجیرە چیاکاندا لوتکەی بڵند هەیـە و بـەرزایی ئـەم لوتکانـەش کـەم دەکات بۆ گرد و بان و پاشان دەشتاییەکان و ناوچـە نزماییـەکانی زەوی و دەریاکان. بەرزترین لوتکە لەسەر ڕووی زەوی لوتکەی شاخی (ئیڤرێست)ـە لـەزنجیرە شـاخەکانی هیمالایـا کـە بەرزییەکـەی بەنزیکـەیی دەگاتـە (٨٨٤٠مـەتر) لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە. لەلایـەکی تـرەوە نـزمترین ناوچـە لەسـەر ڕووی زەوی بنـی دەریـای مـردووە کـە دەگاتـە دەوروبـەری (٣٩٥مەتر) لەژێر ئاستی ڕووی دەریاوە. تێکڕای ئاسـتی ڕووی وشـکانی بـە (٨٤٠مـەتر) لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە دادەنرێت و ئاسـتی قـوڵترین نزمـایی زەریاکـان دەگاتـە (١٠٨٠٠مـەتر)، لەکاتێکـدا کـە تێکـڕای قـوڵیی زەریاکان دەگاتە (٤ کیلۆمەتر) لەژێر ئاستی ڕووی دەریاوە.

جیاوازی نێوان بەرزترین لوتکەی وشکانی و نزمترین خاڵ لە بنکی دەریا و زەریاکاندا دەگاتە (١٩٦٤٠مەتر). ئەگەر ئەم جیاوازییەش بەراورد بکرێـت بـە نیـوەتیرەی زەوی (٦٣٧١کیلۆمـەتر) ئـەوا ڕێژەیـەکی دیـاریکراو دەردەچـێت، ئـەم ڕێژەیـە ڕۆڵێکـی گـرنگ دەبینێـت لـە یـاوەریکردنی فاکتەرەکانی داماڵین و داڕمانە جیاوازەکان لەسەر وردکردن و بوونـە خـۆڵی پێکهاتەی بەرزاییەکانی زەوی و فڕێدانی ئەو پارچە وردبوانەش کـە لێـوەی دروسـتبوون بـۆ ناوچـە و شـوێنە نزمـەکان، ئەمـەش بـە تێپـەڕبوونی کـات

كاردەكاتە سەر ڕێكخستن و تەختكردنی ڕووی زەوی و دروستبوونی خۆڵ و چڕبوونەوەی كانزا خامەكان و لەكۆتاییشدا ئامادەكردنی زەوی تاكو بۆ ئاوەدانی چاك و گونجاو بێت.

ئەو بەڵگە زانستییانەی لەماوەی هەردوو سەدەی نۆزدە و بیستدا لای زاناكان كەڵەكە بوو، ئاماژە بەوە دەدەن بەرگی بەردینی زەوی لە حاڵەتی هاوسەنگی و ڕێكوپێكیدایە و هەركات ئەم هاوسەنگییە لە هەر خاڵێكی سەر ڕووی زەوی تووشی جۆرێك لە تێكچوون هات، ئەوا ڕاستەوخۆ ڕێكدەبنەوە.

توێكڵی زەوی لەكاتی باركردنی قورسایی زیادەدا بۆ خوارەوە نزم دەبێتەوە (ڕۆدەچێت) لەسەر شێوەی نزمییە تایبەتییەكانی زەوی، لەكاتی لابردنی ئەو بارە زیادانەشدا بۆ سەرەوە لەسەر شێوەی بەرزایی سەر زەوی بەرزدەبێتەوە ·هێزێكی پاڵنەر لەژێرەوە پاڵ بە شاخەكانەوە دەنێت و بەهەمان ڕێژە بەرزیان دەكاتەوە)، هەر یەك لەم حاڵەتانەش بۆ پاراستنی هاوسەنگی زەوییە. لەنموونەی ئەمە ئەو حاڵەتانەیە كە ڕوودەدات لەئەنجامی كۆبوونەوەی سەهۆڵ بە ئەستوورییەكی زۆر لەسەر وشكایی و پاشان لابردنی، یان لەكاتی گلدانەوەی ئاو بەملیۆنان مەترسێجا لەبەردەم بەربەستەكاندا و پاشان بەكارهێنانی، یان كەڵەكەبوونی هەزاران تەن نیشتوو لەبەردەم بەربەستەكاندا و پاشان لابردنیان، یاخود كەوتنەخوارەوەی ماددە گڕكانییەكان لەدەوری ژمارەیەك لە دەرچە گڕكانییەكان و پاشان ڕامالینیان.

لە سەردەمی نوێدا توانەوەی سەهۆڵە كەڵەكەبووەكان دەستی پێكرد كە لەسەر هەندێك ناوچەی وشكانی نیوەگۆی باكوور لەماوەی دوو ملیۆن ساڵەوە كۆبووەتەوە (لەماوەی یەكێك لە گەورەترین چاخە سەهۆڵیەكاندا كە زەوی پێیدا تێپەڕیوە). لەئەنجامی ئەم توانەوەیەشەوە بەرزبوونەوەی

ئاسـتی ڕووی زەوی لــەو ناوچـانەدا بـەهۆی توانــەوەی سـەهۆڵەکەوە بـە پلەبەندی دەستی پێکردووە، ئەمەش بۆ هاتنـەدی هاوسـەنگی لـە پەسـتان کەوتنە سەر ڕووی زەوی، کە یەکێکە لە سوننەتەکانی خوای گەورە تیایدا.

لەبــەردەم زۆرێــك لــەو بەربەســتانەی لەســەر ڕێــڕەوی ڕووبارەکــان دروستکراون ملیۆنان مەترسێجا ئاو و هەزاران تەن لـە مـاددە نیشـتووەکان لەبەردەم ئـەم بەربەسـتانەدا کۆبوونەتـەوە کـە بوونەتـە هـۆی دابەزانـدن و نزمکردنەوەیەکی گشتی لە ئاستەکانی ناوچەکەدا و زیـادبوونێکی بەرچـاوی چالاکی زەمینلەرزەیی، ئەمەش بەوە لێکدەدرێتەوە کـە چینە تەختـەکانی بـەرگی بـەردینی پێکهێنــەری کیشـوەرەکان کـە ئەسـتووری هەریەکـەیان لەنێوان (١٠٠–١٥٠)کیلۆمەتردایـە و پێکهاتەکـەیان بەشـێوەیەکی سـەرەکی بـەردی چـڕیی کەمـە، لەکاتێکـدا کـە پێکهاتــەی چینە تەختـەکانی بـەرگی بەردینی پێکهاتەی بنی دەریا و زەریاکان بەڕێژەیی لـە بـەردی چـڕیی زۆرە (بۆیـە ئەسـتووریی هـەر یـەکێك لەوانـە لـە تـەنها حـەوت کیلۆمـەتر تێپـەڕ ناکات).

هەر یەکە لـە چینە تەختـەکانی بـەرگی بـەردینی کیشـوەر و زەریاکـان دەکەونە سەر پشتێنە یاخود هەرێمی لاوازی زەوی (نطاق الضعف الأرضي) کە پشتێنەیەکی جیڕ و نیمچە تواوە و چڕی و لینجی بەرزە، بـە پەسشـتان کاریگەر دەبێت و وەك وەلاَمێك بۆ پەستانەکەی سەری جوڵەیەك دەکات.

هــەروەها ئــەو بەشــەی تــوێکڵی زەوی کــە بارســتەی کیشــوەرەکانی پێکهێنــاوە ئەســتوورییەکەی بەنزیکــەیی لــەنێوان (٣٠–٤٠) کیلۆمەتردایــە، پێکهاتەکەشی زیاتر بەردی گرانیتیە کـە بـەزۆریی بـە چـەند چینێکی یـەك لەدواییەکی ئەستوریی جیاواز لە بەردە نیشتەنیەکان دادەپۆشرێت (تێکڕای چـڕیی بـەردی گرانیتـی دەکاتـە ٢,٧گـرام بـۆ هـەر سـانتیمەتر سـێجایەك)

لەکاتێکدا کە ئەستوریی توێکڵی زەوی پێکهاتەی بنکی دەریا و زەریاکان لەنێوان (٥–٨) کیلۆمەتردایە و بەزۆریی لە بەردی بازیلتی پێکهاتووە کە هەندێجار لەگەڵ بەردە نیشتەنیەکان دەگۆڕێت یاخود بە چەند چینێك لە بەردە نیشتەنیەکان دادەپۆشرێن (تێکڕای بەردی بازیلتی دەگاتە ٢,٩گرام بۆ هەر سانتیمەتر سێجایەك). لەبەر ئەوەیە بارستەی کیشوەرەکان سەردەکەونە سەر بنکی دەریا و زەریاکان.

دەتوانرێت بەهەمان بۆچوون شرۆڤەی ئەو جیاوازیە بکرێت کە لە ئاستی ڕووی زەوی ناوچە جیاوازەکاندا هەیە، ئەویش لەسەر بنەمای دیاریکردنی چڕیی بەردی پێکهاتەی هەر شێوەیەك لە شێوەکانی ئەو بەرز و نزمیانە، بۆیە بەرزاییەکانی سەر ڕووی وشکانی دەبێت زۆرینەی پێکهاتەکانیان لە بەردی چڕیی کەمتر بن وەك لە بەردی پێکهاتەکانی دەوروبەریان. لەوەش گرنگتر، دەبێت بەردە سووکە کەم چڕەکان درێژبوونەوەیان هەبێت بەنێو بەردە چڕیی زۆرەکانی دەوروبەریان.

لێرەدا بۆچوونەکە بەدەستدێت کە: دەبێت شاخەکان ڕەگی قووڵیان هەبێت بەشێوەیەك کە بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی ببڕێت تاکو سەربکەوێتە سەر پشتێنەی لاوازی زەوی، کە تیایدا یاساکانی سەرئاوکەوتن (یاسای ئەرخەمیدس) تەحەکومی دەکەن وەك چۆن تەحەکومی شاخە سەهۆڵییە سەرکەوتووەکانی ئاوی زەریاکان دەکات.

لەلایەکی ترەوە پێوانەکانی تاودانی زەویش پاڵپشتی ئەم ڕاستییەن، بەوەی لە ناوچە شاخاوییەکاندا کەمتر لە نرخی تیۆری تۆمارکراوە و لە ناوچە نزمەکانی زەوی و بنی دەریا و زەریاکاندا زیاتر لە نرخی پێشبینی کراو بووە.

بە لێکۆڵینەوەی ورد لە شاخەکان و لەم ساڵانەی دواییدا، سەلمێنراوە کە هەر بەرزاییەکی زەوی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریا، درێژکراوەی هەیە بەنێو بەرگی بەردینی زەویدا کە درێژییەکەی لەنێوان (١٠-١٥) ئەوەندەی بەرزییەکەیەتی لەسەروو ڕووی زەوییەوە. هەرچەندیش بەرزییەکەی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە زیاتربێت، درێژی بەشە ڕۆچووەکەی بەنێو زەویدا چەندهێند دەبێت، بەمجۆرە لوتکەیەکی وەك (ئیڤرێست) کە بەرزیەکەی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە ناگاتە (٩کیلۆمەتر)، بەڵام درێژکراوەی ئەم لوتکەیە (واتە ڕەگەکەی) بەنێو زەویدا زیاترە لە (١٣٠کیلۆمەتر)، بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی دەبڕێت تاکو سەربکەوێتە سەر پشتێنەی لاوازی زەوی.

پاکوبێگەردی بۆ ئەو خوایەی وەسفی شاخەکانی بە مێخ (أوتاد) کردووە، کە بەڕاستی تاکە دەستەواژەیە هەریەك لە شێوەی دەرەوەی شاخ و درێژبوونەوەکەی بەنێو زەویدا و فرمانەکەشی لەخۆبگرێت، چونکە مێخ زۆرینەی دەچێتە زەوییەوە و کەمێکی لەسەر ڕووی زەوییەوە دەردەکەوێت و فرمانەکەشی جێگیرکردن و چەسپاندنە.

دووەم:

چەسپاندن و لەنگەرپێگرتنی زەوی
یان شاخەکان لەسەر زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ﴾النازعات/٣٠، وشەی (دحی) لەم ئایەتەدا دوو مانای سەرەکی دەدات: (المدّ) و (الإلقاء) واتە: فراوانبوون و کشان لەگەڵ هەڵدان و فرێدان.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡأَرۡضَ مَدَدۡنَٰهَا وَأَلۡقَيۡنَا فِيهَا رَوَٰسِيَ وَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجِۭ بَهِيجٖ﴾ق/٧، واتە: زەویمان ڕاخستووە و بڵاومان کردووەتەوە و کەژ و کێومان لەسەری دامەزراندووە و لە هەموو جۆرە ڕووەکێکی جوان و بۆنخۆش و تامدارمان تێدا ڕواندووە.

لەم ئایەتەشدا وەسفی (مدّ)ی زەوی کراوە و پەیوەست کراوە بە ئاو و شاخەوە، وشەی (دحی) مانای (إلقاء) و (مدّ) دەدات، مانای ئەو کردارە دەدات کە کیشوەرەکان و زەوی پێ دروستبووە: کرداری دەرپەڕان و دەرچوون لە وێنەی بورکان هەڵدان و هاویشتنی بۆ سەرەوە لە ناوەوەی زەوییەوە، و کرداری کشانی ئاسۆیی زەویش کە کیشوەرەکانی پێکهێناوە، شاخەکان لەسەرەتادا زۆربەیان بورکانی بوون و بەکردای (إلقاء) واتە: فرێدانی گەرمییە بورکانییەکان لە ناواخنی زەوییەوە بۆ سەرەوە و کەڵەکەبوونیان دروستبوون.

لە فەرموودەیەکدا کە زیاتر ڕوونکەرەوەی قورئانی پیرۆزە، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ﴿لَمّا خلقَ اللهُ الأرضَ جعَلَتْ تَميد، فَخلقَ الجبال، فعاد بها عليها فاستقرَّتْ﴾(جزء من حديث رِواه التمذی وأحمد وأبويعلى وهو

حديث حسن)، لە مەفهومی فەرموودەكەدا ئاشكرايە كـە (فَعـاد بِهـا عليهـا): فرێـدان و هاويشـتنەكە لـە زەوييـەوە بـووە و پاشـان بـەهۆی هێـزی كێشكردنەوە بەرەو زەوی گەڕاوەتەوە.

واتە: ماددەی پێكهاتەی شاخ لە سەرەتادا لە ناواخنی زەوييەوە بـەرەو سەرەوە دەرچووە و پاشان بەهۆی هێزی كێشـكردنەوە گەڕاوەتـەوە سـەر زەوی و بە كەڵەكەبوونی، شاخ پێكهاتووە.

بـەهۆی بـەردەوامبوونی كردارەكەشـەوە قورسـايی لەسـەر ڕووی زەوی دروستبووە و ئەمەش پەستانی لەسەر تواوە بەردينيەكان دروسـتكردووە و بوار بۆ درێژبوونـەوەی بەشـی ژێـرەوەی دروسـتبووە تـاكو بـەو تواوەيـەدا ڕۆبچـێت، ئەمـەش بووەتـە هـۆی جێگيركردنـی تـوێكڵی زەوی لەلايـەك و چەسپينی شاخەكە خۆيشی لەلايەكی ترەوە، ئەم ڕاستييەش بـەڕوونی لـە ئايەتی ﴿وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾دا دەردەكەوێت.

ڕاڤـەكارە پێشـينەكان دەربـارەی ئـەم ئايەتـە دەڵـێن: ڕانـاوی (هـا) لـە وشەی (أرسـاها)دا دەگەڕێتـەوە بـۆ (الجبـال)، بـەم پێيـە ئايەتەكـە مانـای چەسپاندنی شاخەكان دەگرێتەوە لە زەويدا، لەلايەكی ترەوە ئايەتەكـە لـە ناوەرۆكيدا مانای جێگيربوون و چەسپينی زەويش لـەخۆدەگرێت بەتايبـەت بەو بەڵگەيەی ڕاناوە ناديارەكە لە دوو ئايەتەكەی پێشووی ئەم ئايەتەدا بۆ زەوی دەگەڕێتـــەوە: ﴿وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴿٣٠﴾ أَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعَىٰهَا ﴿٣١﴾ وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾النازعـات/ ٣٠-٣٢. لـەم ڕەهەنـدەی دواييشـەوە مانـای ئايەتەكە دەبێتە: جێگيركردن و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەكانەوە.

كەواتە دەكرێت دوو خوێندنەوەی مانا بۆ ئايەتە پيرۆزەكە بكرێت:

١. جێگيركردن و چەسپينی شاخەكان لەسەر ڕووی زەوی.

٢. جێگیربوون و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە.

هەردوو ماناکەش بەپێی دەرهاویشتەکانی زانستی زەویناسی نوێ ڕاست و دروستن. شاخەکان لە بەرگی بەردینی زەویدا چەسپاون و زەویش جێگیر و چەسپاو دەکەن.

یەکەم/ ﴿وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾ بەمانای:

جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی

بەڵگەی تەواو بەدەستەوەن کە بەرگی بەردینی زەوی، سەرەڕای بوونی بەرزی و نزمی ئاشکرا لەسەر ڕووەکەی لەحاڵەتی هاوسەنگی تەواودایە، ئەمەش بەو مانایە کە بڕی بارستەی ماددە بەدرێژایی هەموو نیوەتیرەکانی زەوی (درێژبووەوە لە سەنتەری زەوییەوە تا خاڵە جیاجیاکانی سەر ڕووەکەی) یەکسانن، جا ئەو خاڵەی نیوەتیرەکەی تێدا کۆتایی دێت بەرزترین خاڵی چیایەك بێت یان نزمترین خاڵی نێو قوڵایی و بنکی زەریا بێت.

شیکردنەوەی ئەم ڕاستییە زانستییە تەنها بە لێکۆڵینەوەی چڕیی بەردە پێکهێنەرەکانی بەشە جیاوازەکانی بەرگی بەردینی زەوییەوە دەبێت، بۆیە دەبێت زنجیرە چیا بەرزەکان لە بەردی چڕیی کەمتر لە بەردەکانی دەوروبەریان پێکهاتبن، دەبێت ناوچە نزمەکانیش لە بەردی چڕیی زیاتر وەك لە چڕیی بەردەکانی پێکهاتەی ناوچە بەرزەکان پێکهاتبن. ئەم ڕاستییە دڵنیایی ئەوە دەدات کە بەشی سەرەوەی بەرگی بەردینی زەوی (توێکڵی زەوی)، هەریەکە لە ئەستووریی و چڕییەکەی جیاوازە لە کیشوەرەکان لەلایەکەوە و لە بنی دەریا و زەریاکاندا لەلایەکی ترەوە (لە پێشەوە باسکراوە).

توێکڵی زەوی لە کیشوەرەکاندا زۆرینەی پێکهاتەی بەردی گرانیتە کە چڕییەکەی کەمترە لە چڕیی بەردی بازیلتی کە توێکڵی بنی زەریای لێپێکدێت، هەر لەبەر ئەم جیاوازییە لە چڕیدا بارستەی کیشوەرەکان سەردەکەونە سەر بنی دەریا و زەریاکان، هەر دوو جۆری چینی تەختی بەرگی بەردینی زەویش (کیشوەری و زەریایی) سەردەکەونە سەر پشتێنەیەکی چڕیی زیاتری نیمچە تواوەی لینج کە پێیدەوترێت پشتێنەی لاوازی زەوی.

کاتێك شاخ بە بەردە تاڕادەیەك سووکەکانیەوە بە ئاڕاستەی لوتکەکانی بەرزدەبێتەوە، بڕێکی یەکسان لە بارستەکەی دێتە دەرەوە لە ماددە نیمچە تواوەکەدا کە ڕاستەوخۆ لەژێر شاخەکاندا هەیە و یارمەتی بەردی پێکهاتەی شاخەکان دەدات بۆ ڕۆچوون و درێژبوونەوەی قووڵ، بەشێوەیەك کە بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی دەبڕێت، زانراویشە کە بەشی دیاری شاخەکان لەسەر ڕووی زەوییەوە ئەندازەی قوڵیی درێژبوونەوە ناوەکییەکانی بەرگی بەردینی شاخەکە (واتە درێژی بەرگەکە) دیاری دەکات.

بەمجۆرە بەهۆی درێژبوونەوەی بەردەکانی بەنێو بەرگی بەردیدا و سەرکەوتنی لەسەر پشتێنەی لاوازی زەوی، شاخ لەسەر ڕووی زەوی جێگیر دەبێت.

دووەم/ ﴿وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا﴾ بەمانای:

جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە

شاخ یارمەتی جێگیربوون و چەسپاندنی زەوی دەدات وەك هەسارەیەك و کاردەکاتە سەر کەمکردنەوەی جوڵەی نائاسایی زەوی لە سوڕانەوەی

بەدەوری تەوەرەكەیدا، هەروەها شاخ بـەهۆی مێخێتیـەوە (درێژبوونـەوەی بنی شاخەكان بە زەویدا) چینە تەختـەكانی بـەرگی بـەردینی زەوی لەگـەڵ یەكتردا دەچەسپێنێت و كیشوەرەكانیش بە بنـی زەریاكانـەوە دەبەسـتن، هەر بۆیە شـاخەكان دەبنـەهۆی جێگیركـردن و لەنگـەرپێگرتنی زەوی وەك یەك بارستە، ئەم ڕاستیەش لە دوو خاڵدا دەردەكەوێت:

أ- چەسپاندن و جێگیربوونی چینە تەختـەكانی بـەرگی بـەردینی زەوی بەهۆی شاخەكانەوە:

شـاخەكان ڕۆڵێكـی گـەورە دەبیـنن لـە چەسـپاندنی چینە تەختـەكانی بەرگی بەردینی زەوی و جێگیركردنیان.

چـینە تەختــەكانی بـــەرگی بـــەردینی زەوی جولــەیان هەیـــە وەك كاردانەوەیـەك بـۆ ئـەو گـەرمییـەی دەگاتـە ژێـرەوەی ئـەم بەرگـە، یـاخود دەگونجێـت كاردانـــەوە بێـــت بـــۆ خێرایـــی ســـوڕانەوەی زەوی بـــەدەوری تەوەرەكەی لەبەردەم خۆردا، بەتایبەت ئەوەی كە ئەم خێراییە پێشتر لـەم تێكڕاییانەی ئێستای زۆر زیاتر بووە و بەردەوامیش لە كەمبووندایە بـەهۆی بـــەردەوام دروســـتبوونی زنجـــیرە شـــاخەكانەوە، شـــاخی كیشـــوەرەكان لەئـەنجامی بەریەككـەوتنی چـینە تەختـەكانی بـەرگی بەردینـەوە لەگـەڵ یـــەكتردا دروســـتدەبن، جـــا ئـــەو بەریەككەوتنـــە لـــەنێوان دوو چـــیندا بێـــت یەكێكیان دەریایی و ئەوی تر كیشوەری بێـت یـان هـەردووكیان كیشـوەری بن. بەمشێوەیە جوڵەی دروستبوونی شـاخەكان لـەكاتی بەیەككـەوتنی دوو كیشوەردا دەگاتە لوتكە، كە لەئەنجامی ئەمەوە لۆچبوونی تونـدی لێـواری دوو كیشوەرەكە ڕوودەدات و هەموو جـۆرە چـالاكیەكی ئـەو دوو چـینە لـە چینە تەختەكانی بەرگی بەردینی زەوی بە درێژایی هێڵی بەیـەك گەیشـتنی

نێوانیان دەوەستێت، ئیتر پێکەوە دەنوسێن و ڕوویەرەکانیان بە بڕێکی بەرچاو دێنەوەیەك و زیادبوونێکی گەورە لە ئەستوری توێکڵی زەویدا دروستدەبێت لەسەر شێوەی ڕەگی قووڵ کە بەرەو ژێرەوە درێژدەبنەوە بەبڕێك دەگاتە چەندین ئەوەندەی بەرزیی زنجیرە شاخەکان.

لەئاکامدا ئەم زنجیرە شاخانە و ڕەگە قووڵەکانیان کاردەکەنە سەر چالاککردنی بەرگی بەردینی زەوی، بەشێوەیەك کە جوڵەی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بەنزیکی دەوەستێت لەو شوێنانەدا کە ئەم زنجیرە شاخانە دروستدەبن.

ئەگەر بەراوردێك بکەین لەنێوان شاخ و کەشتییدا، زیاتر مەفهومی لەنگەرگرتنی توێکڵی زەویمان بەهۆی شاخەکانەوە بۆ ڕوون دەبێتەوە. ئەگەر بویسترێت کەشتییەك لەئاودا لەنگەر بگرێت، لەنگەرەکەی (مرساة) دادەبەزێنرێتە نێو ئاوی دەریاکەوە، توێکڵی زەوی دەچوێنرێت بە کەشتییەکە و شاخیش بە لەنگەری کەشتییەکە و تواوە بەردینیەکانی ژێر توێکڵی زەویش بە دەریا.

هەر بۆیە شاخەکان لەنگەرن بۆ توێکڵی زەوی و لەنگەر بە توێکڵی زەوی دەگرن، تاوەکو نەجوڵێن و لارنەبنەوە و لەگەڵ جوڵەی بەردەوامی چینە تەختەکانی بەرگی بەردین و تواوەکەی ژێریدا جوڵە بە بەدیهێنراوەکانی سەر زەوی نەکات.

ب- جێگیربوونی هەموو زەوی، وەك هەسارەیەك، بەهۆی شاخەکانەوە:

زاناکان وەلامی ئەو پرسیارەیان بە "بەڵێ" دایەوە کە: ئایا شاخەکان ڕۆڵیان هەیە لە هاوسەنگکردنی جوڵەی زەوی و جێگیرکردنی تاکو گونجاو بێت بۆ ژیان؟

لـــەئاكامی ســـــوڕانەوەی زەوی بـــەدەوری تەوەرەکەیـــدا هێـــزی دوورخســـتنەوەی ســـەنتەری (القـوة الطـاردة المرکزیـة) دروســـتدەبێت کـە لـەهێڵی یەکسـانیدا دەگاتـە لوتکـە، لەبەرئـەوە زەوی لـەهێڵی یەکسـانیدا کـەمێك بـەناودا چـووە لەکاتێکـدا کـە هێـزی کێشـکردن کەمـە و هێـزی دوورخســـتنەوەی ســـەنتەریی زۆرە، بـەڵام لـە دوو جەمســـەرەکەی زەویـدا کـــەمێك پـــان بووەتـــەوە، لەوێـــدا هێـــزی کێشـــکردن زۆرە و هێـــزی دوورخستنەوەی سەنتەریی کەمـە، هـەر لەبەرئەوەیـە درێـژی تـیرەی زەوی لـەهێڵی یەکســـانیدا بـە بـەردەوامی زیاددەکـات لەکاتێکـدا کـە تـیرەی جەمسـەرەکان کـەم دەکـات، هەرچـەند ئـەم حاڵەتانـە بە تێکڕاییـەکی زۆر هێـواش ڕوودەدەن، ئـــەم کـرداره زەوویـــی لـــە شـــێوەی گۆییـــەوه بـــەرەو شێوەیەکی نیمچە گۆیی (شێلمی) بردووه.

شێوەی نیمچە گـۆیش ناکرێـت سـوڕانەوەیەکی هاوسـەنگ و ڕێکـوپێکی بـەدەوری تەوەرەکەیـدا هـەبێت، چـونکە بەناوداچـوونی زەوی لـە هێڵـی یەکســـانیدا وادەکـــات تـــەوەرەی ســـوڕانەوەکەی وردەوردە لەجوڵەکەیـدا ئاڕاستەکەی بگۆڕێت. کە بەهۆی کاریگـەری هێـز کێشـکردنی هەسـارەکانی کۆمەڵەی خۆرەوە (بەتایبـەت خۆر و مـانگ) دروسـتدەبێت و بەمـەش زەوی جوڵەیەکی ناڕێکی دەبێـت. جوڵـەی نـاڕێکی زەوی بـەدەوری تەوەرەکەیـدا جوڵەیەکی لولپێچی وەردەگرێت، بەهۆی هێزی کێشکردنی هەریەکە لە خۆر و مـانگ بـۆ زەوی و گۆڕانکارییـە بەردەوامـەکان لـە بـڕ و ئاڕاسـتەی هێـزی خولگەیی هەریەکەیاندا.

لێکۆڵینەوە گەردوونییە وردەکان سەلماندوویانە تـەوەرەی سـوڕانەوەی زەوی ژمارەیەك لەرەجوڵەی ناڕێکی هەیە کـە هەریەکـەیان کـاتێکی جیـاواز

دەخایـــەنێت، کورتترینیـــان (١٠ ڕۆژە) و درێـــژترینیان (١٨,٦ ســـاڵ) دەخایەنێت.

بەڵام بوونی شاخی ڕەگداری نوقمبوو لە بەرگی بەردینی زەویدا، توندیی لەرەی نارێکی زەوی لـە سوڕانەوەی بـەدەوری تەوەرەکەیدا بەڕێژەیـەکی بەرچاو کەمدەکاتەوە، وا لەجوڵەکەی دەکات زیاتر ڕێکوپێـك و هاوسـەنگ و ئارام بێت.

سێیەم:

بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز لەسەر شاخەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾فاطر/٢٧، واتە: ئایا سەرنجتان نەداوە کە بەڕاستی خوا لە ئاسمانەوە بـارانی بارانـدووە و ئێمـە بـەو بارانـە جۆرەهـا بـەروبوومی جیاوازمـان دەرهێنا... هەروەها هەنـدێك لـە کـەژ و کێوەکانمـان بـە زنجیرە کێشـاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئەوانیش ڕەنگیان جیـاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە.

وشەی (جُدَد) تاکەکەی (جدة)یـە، ئـەویش بـە مانـای ڕێگـا و نیشـانەی جیاوازە، (جُدَد) کۆیەکەیەتی کە ڕێگای ڕەنگ جیـاوازە، لـە ڕاڤـەی ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ﴾دا وتـراوە ئـەو ڕێگایانەیـە کـە لـە ڕەنگـی شـاخەکە جیاوازن.

(غرابيب) كۆى (غربيب)ـە، بەماناى زۆر ڕەش دێت، وەك قەلـەڕەش لـە ڕەشيدا... "إبن كثير" دەربارەى ئايەتەكە دەڵێت: "واتـە شـاخەكانى بـە ڕەنگـى جيـاواز بـەديهێناوە، وەك دەبينرێـت بـە سـپى و سـوور، لەسـەر هەندێكيان ڕێگاى ڕەنگ جياواز (جُدَد) هەيە".

لە (المنتخب في تفسير القرآن)دا هاتووە: لـە شـاخەكاندا شـاخى خـاوەن ڕێگا و هێڵى سپى و سوور و جياواز هەن لە تێريى و كاڵيدا.

لـە (صـفوة التفاسـير)دا دەربـارەى ئايەتەكـە هـاتووە: واتـە شـاخى بـەديهێناوە بەهـەمان شـێوەى بـەروبووم و درەختـەكان كـە ڕێگـاى ڕەنـگ جياوازى تێدايە –هەرچەند بەرد و خۆڵن– شاخەكان (جُدَد)يان هەيە، واتە: ڕێگا و هێڵى ڕەنگ جياوازيان هەيە.

(جُدَد)ى بەردين لەزانستى زەويناسيدا

توێكڵى زەوى بە بەبەردبوونى تواوەى بـەردين دەسـتى پێكـرد، لێيـەوە بـەردە ئاگرينيـەكان (بـەردە يەكەميـەكان) پێكهـاتن، ئێسـتا دەوروبـەرى (٩٥٪)ى كـۆى بـەردەكانى تـوێكڵى زەوى پێكـدێنن. بـەوەى كـە بـەردە ئاگرينيەكان بەركەوتەبوون بە فاكتەرە جياوازەكانى ڕامـاڵين و گواسـتنەوە و داخوران، بـە هۆكـارە جياوازەكـانى وەك: (بـا، ئـاوى ڕۆيشـتوو، بەسـتن، زينـدەوەرەكان و كـارى كێشـكردنى زەوى)، ئـەو بەردانـە پـەرتبوون و بەشێوەيەكى كيميايى شى بوونەتەوە.

ئـەو پارچـە بەردينيانـەش گوێزراونەتـەوە، تـاوەكو لـە نزماييـەكانى وشكانى و دەريا و زەرياكاندا بنيشن و بپەستێورێن و پێكـەوە ببەسـترێن و ڕەق ببن لەشێوەى بەردى نيشتەنيدا، كە ئێستا بەرگێكى تەنك پێكدێنێت و

بەسەر ڕووبەرێکی فراوانی زەویدا بڵاوبووەتەوە لەسەر شێوەی بەردی نیشتەنی کە دەوروبەری تەنها (٥٪)ی کۆی بەردەکانی توێکڵی زەوی پێکدێنێت.

هەروەها بەهۆی بەرکەوتەیی هەریەکە لە بەردە ئاگرینی و نیشتەنییەکان بۆ فاکتەرەکانی گۆڕان –پەستان و پلەی گەرمی یان هەردوو فاکتەرەکە پێکەوە– ئەو بەردانە گۆڕاون بۆ ئەو جۆرەی بە بەردی گۆڕاو ناسراوە، ئێستا ڕێژەیەکی زۆر کەم لە کۆی بەردی توێکڵی زەوی پێکدێنێت.

بە بەرکەوتەیی بەردە گۆڕاوەکانیش بۆ بڕێك گەرمی دەتوێنەوە و دەگۆڕێن بۆ تواوەی بەردین و دەگەڕێنەوە بۆ سووڕەکەیان کە بەسووڕی بەردەکان ناسراوە.

کاتێك تواوە بەردییەکان لەتوێکڵی زەویدا لە پشتێنەی لاوازی زەوییەوە دەردەپەڕن، یان بەشێوەی شۆڕشی گڕکانی دەردەپەڕنە سەر ڕووی زەوی یان دەچنە نێو قووڵاییەکانی توێکڵی زەوییەوە تاکو دێنەوەیەك و دەبیەستن و بەشێوەی تێهەڵکێشراوی ئاگریی دەبن، کە دەگونجێت جوڵەکانی زەوی بەرەو ڕووی زەوی بەرزیان بکاتەوە، لەو جولانەش جوڵەی پێکهاتنی شاخ کە بەهۆی فاکتەرەکانی ڕامالینەوە ڕادەماڵرێن و پاش ملیۆنان ساڵ ئەو تێهەڵکێشراوانە دەردەکەون و دەبینرێن. تێهەڵکێشراوە ئاگرییەکانیش شێوە و قەبارەی جۆراوجۆر وەردەگرن، لەوانەش تێهەڵکێشراوە تەختەکان، هەروەها بارستەیی و لەوانەش تەبا هەیە لەگەڵ ئەو بەردانەی هاتوونەتە نێویان، ئەوانەش کە ناتەبان.

لە تێهەڵکێشراوە تەختەکان (جُدد)ـە، کە لەئەنجامی دەرچوونی تواوەکان بۆ نێو کەلێن و نێوان ئاستەکانی جوتبوون و جگە لەوانەش

پێکدێن، لەوانەش (جُدد)ی بڕەڕەکانە ئەگەر ڕاست یان لاربێت و (جُدد)ی تەریب ئەگەر ئاسۆیی یان لار یان تەریب بێت بە ئاستەکانی جوتبوون.

پێشینەی قورئان لە ئاماژەدان بە ڕەنگەکانی (جُدد) بە ڕەنگی سپی و سوور و ڕەش

ئەم ئایەتە ئاماژە بەوە دەدات کە (جُدد) ئەو هێڵ و ڕێگا ڕەنگ جیاوازانەیە کە لەسەر شاخەکان هەن و لە ڕەنگی شاخەکە جیاوازن. زانستە وەدەستهاتووەکانیش دڵنیایی پتر دەدەن لەسەر ئەوەی کە تێهەڵکێشراوە ئاگرییەکان لە بەردی شاخەکان، لەدوای بەردە بنەڕەتییەکانی شاخەکان دروستبووە بە ماوەیەکی درێژ، کە هەندێجار بەملیۆنان ساڵ مەزەندە دەکرێت.

هەروەها لێکۆڵینەوەکانی زانستی بەردەکان سەلماندوویانە کە فاکتەری سەرەکی لە پۆلێن کردنی بەردە ئاگرینیەکان پێکهاتە کیمیایی و کانزاییەکانیانە کە ڕەنگدانەوەیەکی ڕوونیان لەسەر ڕەنگەکانیان هەیە.

بەردە ئاگرینیەکان لەسەر بنەمای پێکهاتەی کیمیایی و کانزاییان دابەش دەکرێن بۆ سێ کۆمەڵەی سەرەکی، کە ئەمانەن:

١. بەردی ترش و سەرو ترش کە خێزانی گرانیت دەگرێتەوە، کە لە بنەڕەتدا لەکانزای کوارتزی سپی و (فلسباری پۆتاسی) ڕەنگ نزیك سوور و (بایۆتایت) کە لەنێوان هەردوو ڕەنگی زەرد و قاوەیی مەیلەوسوور یان هەنگوینیدایە، پێکهاتووە.

٢. بەردی ناوەندیی کە خێزانـی (دایورایـت) دەگرێتـەوە و لـە بنەڕەتـدا لەکەمێك کوارتز و کانزاکانی (بلاجیو کلیزی کلسی و سوودی و ئـەمفیبۆل) پێکهاتووە، ڕەنگەکانی لەنێوان سپی و سوور و خۆڵەمێشیدایە.

٣. بەردی تفت کە هەردوو خێزانی (گابرو– بریدوتایت) دەگرێتەوە و بە ڕەنگە تاریکەکان جیادەکرێتەوە کە مەیلە و ڕەشن، ڕەنگەکەشیان بـەهۆی بوونی هەریەکە لە کانزاکانی ئاسن و مەگنسیۆمە لە پێکهاتەیاندا.

لەمەوە دەردەکەوێت (جُدد) کە دەچـێتە نێـو بـەردی شـاخەکانەوە، لـە بنەڕەتدا لەبەردە ئاگرینیەکانە. باشترین ئەو پۆلێنانەش ئـەو پۆلێنەیـە کـە لەسەر بنەمای پێکهاتە کیمیـایی و کانزاییەکانـە کـە ڕەنگدانـەوەی دەبێـت لەسەر ڕەنگەکانیان، بەمجۆرەی خوارەوە:

١. بەرد کە ڕەنگەکانیان لەنێوان سپی و سووردایە، ئەویش بەردی ترش و سەروو ترشن کە خێزانی بەردە گرانیتیەکانە (رایولایت– گرانیت).

٢. بەرد ڕەنگەکانیان لەنێوان سپی و سوورە لە ڕوویەکەوە، لە ڕوویەکی ترەوە ڕەنگە تاریکەکان کە ڕەنگـە خۆڵەمێشـیەکانی تێدا زیاترە، ئەمانـە ئەو بەردانەن کە بە ناوەندیی ناسراون (لەنێوان بەردی ترش و سەروو ترش لەلایەکەوە و بەردی تفت و سەروو تفت لەلایەکی ترەوە)، ئەمـەش خێزانـی (دایورایـت) دەگرێتـەوە و دەکەوێتـە ژێـر ئـەو وەسـفەی قورئانـەوە کـە دەفەرموێت: ﴿...مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا...﴾.

٣. بەرد کە ڕەنگەکانی زیاتر مەیلە و تاریکە تاکو ڕەش، ئەمیش بەردی تفت و سـەروو تفتـە، کـە هـەردوو خێزانـی (بازلـت–گـابرو) و (بریـدوتایت) دەگرێتەوە.

ئاو و كاريگەريى لەسەر ڕەنگى شاخەكان

هـەروەك ئـاو ڕۆڵێكـى ديـارى هەيـە لەسـەر ڕەنگـەكانى بـەروبووم و درەختەكان، بەهەمان شێوە ڕۆڵيشى هەيە لە دياريكردنى ڕەنگى بەردەكان و پاشانيش شـاخەكان (بەتـەواوى وەك ئـەوەى لـە ئايـەتى ٢٧ى سـورەتى (فاطر)دا هاتووە). ڕەنگى بەردەكان، لە ڕەنگى ئـەو كانزايانـەى پێكهاتـەى بـەردەكانن وەردەگيرێـن، ڕەنگـى كانزاكـانيش وەسـتاوەتە سـەر پێكهاتـە كيمياييەكەى و بارودۆخى ئەو ژينگەيەى تێيدا پێكدێت، ئۆكسـێنراوە يـان نەئۆكسێنراوە.

ڕەنگـى كانزاكـانيش بـە هەڵمـژينى برێـك وزە يـان شـەپۆلى ڕوونـاكى دەگۆڕێت، لەو كانزايانەى زۆرتر بەم حاڵەتە كاريگەر دەبـن ئـەو كانزايانـەن كە كانزا گوێزراوەكانيان تێدايە وەك ئاسن و كرۆم و مەنگەنيز.

لەبەرئەوەى ئاو لەسروشتدا لە شلەكانى تر زۆرتر بڵاوە، بەتايبـەت شـلە چـڕيى كەمـەكان و توێنـەرێكى چـاكە و لـە شـلەكانى تـر زيـاتر توانـاى گواستنەوەى هەيە و باشترين فاكتەرى ياريـدەدەرە لـە كارلێكـەكانى كـانزا سـيليكاتيەكان لــە تــواوەى (ماگمــا)دا، هــەروەها باشــترين هۆكــارى ياريدەدەريشە لە گۆڕينى بەردى ئـاگرين يـان نيشـتەنى بـۆ بـەردى گـۆڕاو، بۆيە ئاو لە دياريكردنى ڕەنگى بەردەكاندا بەشداره، بـەوەى دەچـێتە نێـو كرداره جيۆلۆجيە دەرەكى و كرداره جيۆلۆجيە ناوەكييەكانەوە.

كـرداره دەرەكييــەكان بــۆ ڕوودانيــان وزەى پێويســت لــە خــۆرەوە وەردەگرن، لە گرنگترين ئەو كردارانـە تـەجويـە (Weathering) و كـردارى نيشتنە (Sedimentation). هەروەها ئاو ڕۆڵى هەيـە لـە گـۆڕينى ڕەنگـى كانزاكـانى وەك: فلسـبار و بيرۆكسـين و هورينلنـد و لـە ئۆكسـاندنى كـانزا

ئاسنیەکان، بۆنموونە: لە ئۆکسیدەکانی ئاسنی ئاوییە و کانزای جیوسایت (Geothite) بەرهەم دێنێت، ئەمەش لەو ئۆکسیدانەیە کە ئەو پێکهاتە ئاوییەی تێدایە، ڕەنگی ئەو کانزایانە دیاری دەکەن کە لێوەی بەرهەم دێن. ئاو ڕۆڵێکی گرنگ و پێویست دەبینێت لە گۆڕینی ژمارەیەك لە کانزا یەکەمیەکان بۆ کانزای ناوەندیی خاوەن پێکهاتەی کیمیایی و ڕەنگی جیاواز.

لەگەڵ ئەمانەدا ڕۆڵی ئاو لە گۆڕینی ڕەنگی بەردەکان و پاشان ڕەنگی شاخەکان لە ڕێگای بەشدارییەتی لە کردارەکانی نیشتن، ئەوەش ڕۆڵێکی زۆر ئاشکرایە کە کانزاکان لەئەنجامی کرداری هەڵمیندا ڕێك دەبن و ڕەنگێکی دیاریکراو وەردەگرن کە ئەوەش وەستاوەتە سەر ئەو بڕە ئاوەی تێیدایە، وەك: ئەنهێدریت و جیپسۆم.

بەکاری کردارەکانی (تەجویە)ش نیشتوی لینج دروستدەبن و بە ئاودا دەڕۆن و بە ئایۆناتی دیاریکراو نوێ دەبنەوە، بەهەمان شێوە ژمارەیەك لەماددەی لکێنەر دروست دەبێت کە دەنکۆڵە گوێزراوەکان بەرەو حەوزەکانی نیشتن پێکەوە دەلکێنن، بەمەش بەردەکان ڕەنگێکی جیاکراوە وەردەگرن، لەو بەردانەش بەردی لمینی ئاسنیە.

وەك چۆن کرداری جیۆلۆجی دەرەکی هەیە و ڕەنگی بەردەکان نوێ دەکاتەوە، بەهەمان شێوە کرداری جیۆلۆجی ناوەکیش هەیە، ئەویش ئەو کردارانەیە کە وزەی پێویست بۆ ڕوودانیان لە ناواخنی زەوییەوە وەردەگرن، تیایاندا ماددەکان لە تواوەکەوە دروستدەبن، بەدوایدا ئاو، کە لەپێکهاتەی تواوەکەیە، ڕۆڵی گەورەی هەیە لە سەرجەم قۆناغەکانی پێکهاتنندا، وەك: دابەزاندنی پلەی گەرمی پێکهاتووەکە و کاریگەری لەسەر لینجێتی تواوەکە و پاشان دەرچوونی بەشێوەی بەردی گڕکانی لە

زەوییــەوە، یـاخود مانــەوەی لــە زەویـدا تـاکو لـە قولآییەکانیـدا پێکبـێن. هەروەها کاریگەریی لەسەر پلەی ئۆکسانی ئاسن هەیە و لەسەر دیاریکردنی گۆڕینی ڕێژەی (ئاسنیك) بۆ (ئاسنۆن)، ئەمـەش ئـەو ڕێژەیەیـە کـە ڕەنگـی بەردە گڕکانییەکان دیاری دەکات.

هــەروەها چــوونە پێکهاتـــەی زۆر جــۆری کریســتاڵ کــە لەتواوەکــە جیادەبنـــەوە و بەرزبوونـــەوەی ڕێژەکـــە لـــە تواوەکـــەدا دەبێتـــەهۆی دروستبوونی کانزای نمونەی (ئەمفیبۆل و مایکـا) و کەمیشـی لـە کریسـتاڵە دروستبووەکاندا دەبێتەهۆی چڕیی توخمە بەهاداره ئابوورییەکان بـۆ مـرۆڤ لە گیراوە گەرماوییەکانـدا، کـە لێیانـەوە کۆمەڵـە کانزایـەکی ڕەنـگ جیـاواز دەنیشن.

هــەروەك چـۆن ئـاو ڕۆڵـی هەیـە لـە دیـاریکردنی ڕەنگـی بەردەکانـدا لـە کـرداره جیۆلۆجیـە دەرەکـی و کـرداره جیۆلۆجیـە ناوەکییـەکان، ڕۆڵیشـی هەیـە لـە دیـاریکردنی ڕەنگـەکانی لـە کردارەکـانی گۆڕانـدا، ئەمـەش ئـەو کردارانەن کە لەتوێکڵی زەویدا ڕوودەدەن و گۆڕان لە هەریەك لە پەستان و گەرمیـدا هـاوڕێی ئـەم گۆڕانـە دەبـن و تیایـدا کانزاکـان دەگـۆڕێن، یـان پێکهاتـــەی کیمیـــایی و ســـیفەتە فیزیاییـــەکانیان دەگۆڕێـــت، بەدوایـــدا ڕووخساری دەرەوەی بەردەکەش دەگۆڕێت.

چوارەم:

جوڵەی شاخەکان
شوێنکەوتەی جوڵەی زەوییە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾النمل/٨٨، واتە: تۆ کێوەکان دەبینیت وادەزانیت وەستاون و بێ جوڵەن، لەکاتێکدا ئەوانیش وەکو هەور لە جوڵەدان، ئەمەیە دەستکردی ئەو خوایەی هەموو شتێکی بەوپەڕی ڕێکوپێکی دروستکردووە، بەڕاستی ئەو زاتە زۆر ئاگایە بەو کار و کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

"حەنەفی ئەحمەد" دەربارەی ئەم ئایەتە دەڵێت: (جامدة) بەمانای وەستاو و نەجوڵاو دێت، (مَرّ)یش مانای ڕۆیشتن و دەرکەوتنەوە دێت، بۆیە مانای ئایەتەکە بەمجۆرەی لێدێت: دەڕوانیتە شاخەکان و تۆیش کە لەسەر زەویت وەها هەست دەکەیت وەستاوە و ناجوڵێت، بەڵام لەڕاستیدا شاخ و هەورەکانیش پێکەوە دەڕۆن و لە جوڵەدان و دووردەکەونەوە، بەوەش کە شاخەکان بەشێکن لەزەوی و جێگیرن لەسەری، بۆیە ئایەتەکە بەڕوونی باس لەوە دەکات زەوی و ئەوەش کە لەسەریەتی لە شاخەکان، لەگەڵ هەورەکان و هەوای سەریدا دەجوڵێن و دووردەکەونەوە، واتە لە بۆشاییدا بەخێرایی خۆی دەگوێزێتەوە.

ئەم ئایەتە ئاماژە بە جوڵەی شاخەکان دەدات، کە هاوکات و گرێدراوی جوڵەی زەوییە، ئایەتەکە دڵنیایی ئەوە دەدات کە زەوی دەجوڵێت و لە

شوێنی خۆی دەگوێزرێتەوە، ئەم جوڵە و ڕۆیشتن و گوێزانەوەیەی زەویش لــە خولگــەی تایبەتیدایــە بــەدەوری خــۆردا، زەوی بــەدەوری خــۆردا دەسوڕێتەوە و ئەم سوڕانەوەیەش ڕۆیشتن و بەرەو پێشەوەچوونی هــەموو ئەو شتانەشە کە لەسەری هەن، شاخەکانیش بەشێکن لە زەوی.

لە ئایەتەکەدا هاتووە کاتێك دەڕوانیتە شاخەکان وەهــا گومــان دەبــەیت وەستاوە، بەڵام لەڕاستیدا ﴿تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِۚ﴾، وەك هەوەرەکان لەجوڵەدان. لێرەدا ئامــاژەی ئایەتەکــە وەهایــە کــە جوڵەکــە وەك هەورەکانــە، چــونکە هــەوەرەکان جوڵــەی خودییــان نییــە، بــەڵکو هێزێــك لــە دەرەوەی خۆیــان پاڵیان پێوە دەنێت، ئەویش هێزی (با)یــە. بۆیــە کــە هــەور دەجوڵێــت (بــا) هەڵیدەگرێت و دەیجوڵێنێت، بەهەمان شــێوە شــاخەکانیش خۆیــان توانــای ئەو جوڵەیەیان نییە کە هەیانە و وەك هەوەرەکان دەجوڵێن، واتــە: جوڵــەی زاتییان نییە، بــەڵکو بــەهۆی جوڵــەی زەوییــەوە دەجــوڵێن، بەتــەواوی وەك جوڵەی هەورەکان کە بەهۆی (با)وەیە.

کەواتە زەوییە دەجوڵێت، بەجوڵەیەکی زاتیی دەجوڵێت و شــاخەکانیش شوێنکەوتەی ئەو جوڵەیەن، ئەمەش ئاماژەیە بە جوڵە و سوڕانەوەی زەوی کە لە زانیارییە چەسپاو و سەلمێنراوەکانی زانستی ئەمڕۆیە.

ئاو و دەریا و باران

ئاو بنەڕەتی ژیانە

خــــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ﴾الانبياء/٣٠، واتە: لە ئاو هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە، ئایا ئەوانە هەر باوەڕ ناهێنن؟

زانسـت ئـەو ڕاسـتییەی سـەلماندووە کـە بنـەڕەتی ژیـان ئـاوە، بـەڵکو ماددەی سـەرەکییە لـە دروسـتکردنی هـەموو شـتێکی زینـدوودا، بنـەڕەتی هەموو شتێکە، ڕەگەزی یەکەمە بۆ هەموو خانەیـەکی زینـدوو کـە هـەر لـەو خانەیەوە ڕووەك و ئاژەڵ و مرۆڤیش پێکدێت.

کاتێـك زانایـان لێکۆڵینـەوە لەسـەر ئەگـەری بـوونی ژیـان لەسـەر هـەر هەسارەیەك دەکەن، سەرەتا ئەو پرسیارە دەکەن: ئایا ئەم هەسارەیە بڕی پێویستی ئاوی تێدایە؟

قورئانی پیرۆز لەبارەی بنەڕەتی ژیانەوە لە هێڵێکی گشتیدا دەربارەی ناسنامەی ئاو دەدوێت بەوەی یەکەم بنەڕەتی ژیانە، دووەم جیهانی ڕووەك و زۆربوونی و ئەو هاوسەنگیەی تێیدایە، سێیەم جیهانی ئاژەڵ و پاشـانیش جیهانی مرۆڤ کە بە (نوتفە)یەك دەستپێدەکات تا تـەواوبوونی بـەدیهێنان و پێکهاتەو جەستەی .

زانسـتی (کیمیـای ژیـانی) سـەلماندوویەتی ئـاو پێویسـتە بـۆ ڕوودانـی سەرجەم ئەو کارلێك و گۆڕانکارییانەی لـە لەشـی زیندەوەرانـدا ڕوودەدەن،

جا ناوەندە یان کارای یاریدەدەر، دەچێتە کارلێکەوە یاخود بەرهەمێکی کارلێکەکەیە. هەروەها زانستی کارئەندامزانی (فسیۆلۆژیا) سەلماندوویەتی ئاو پێویستە بۆ ئەنجامدانی ئەرکەکان لەلایەن هەر ئەندامێکەوە، بەبێ ئاو هیچ ڕووخسار و بنەمایەکی ژیان دەستەبەر نابێت.

ئاو بنەمای پێکهاتەی خانەیە، خانەکانی خوێن و شلەی لیمفی و دەردراوەکانی لەش وەك میز و ئارەق و فرمێسك و ئاوی زراو و شیر و شلەی جومگەکان. هەروەها ئاو هۆکاری نەرمونیانی جەستەیە و ڕێژەی (٦٥–٧٠٪)ی کێشی لەشی مرۆڤ پێکدێنێت. مرۆڤ دەتوانێت نزیکەی (٦٠ ڕۆژ) بەبێ خواردن بژی، بەڵام ناتوانێت (٤ ڕۆژ) زیاتر بەبێ ئاو بژی.

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰٓ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ النور/٤٥، واتە: خوا هەموو زیندەوەرێکی لە ئاو دروستکردووە، هەیە لەسەر سکی دەڕوات، هەیشە لەسەر دوو قاچ دەڕوات، هەیشە لەسەر چوار پێ دەڕوات، خوا هەرچی بوێت دروستی دەکات، بەڕاستی خوا دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێکدا هەیە .

بنەڕەتی مرۆڤ ئاوە:

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ﴾ الطارق/٥-٧، واتە: با ئادەمیزاد تەماشا بکات و سەرنج بدات لەچی دروستکراوە؟ دروستکراوە لە ئاوێکی هەڵقوڵاو، لەنێوان بربڕەکانی پشتی پیاو و ئێسکەکانی سینەی ئافرەت دەردەچێ.

بنەڕەتی ڕووەك ئاوە:

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴾النحل/١٠-١١، واتە: پەروەردگار ئەو زاتەیە لە ئاسمانەوە بارانتان بۆ دەبارێنێت کە لێی دەخۆنەوە، هەروەها تێکەڵ بە جۆرەها شەربەت و شلەمەنیش دەیخۆنـەوە و دەبێتـەهۆی گەشـەکردنی درەخـت و گـژوگیا و مـاڵاتی تیـا دەلـەوەڕێنن، هەروەها بەو بارانە جۆرەها کشتوکاڵ دێتە بەرهەم لەگەڵ زەیتون و خورما و ترێ، لە هەموو جۆرە بەروبوومێك، بەڕاستی ئا لەوەدا بەڵگـە و نیشـانەی تەواو هەیە بۆ کەسانێك بیربکەنەوە.

قورئانی پیرۆز دەربارەی گەلێك سوودی ئـاو بـۆ ژیـانی مـرۆڤ دەدوێـت، لەوانە:

١- بـەکارهێنانی ئـاو بـۆ خواردنـەوە و ئاوداشـتن: ﴿فَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَسۡقَيۡنَٰكُمُوهُ﴾الحجر/٢٢، واتە: باران لە ئاسمانەوە دەبـارێنین و ئێـوەی پـێ تێراو دەکەین .

٢- دەرکردنی دانەوێڵەو ڕووەك و باخ لە زەوییـەوە: ﴿وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡمُعۡصِرَٰتِ مَآءٗ ثَجَّاجٗا ﴿١٤﴾ لِّنُخۡرِجَ بِهِۦ حَبّٗا وَنَبَاتٗا ﴿١٥﴾ وَجَنَّٰتٍ أَلۡفَافًا﴾النبأ/١٤-١٦، واتە: لە هەورە گوشراوەکان بارانێکی زۆرمان باراندووە، تا بـەهۆی ئـەو بارانـەوە جۆرەهـا دانەوێڵە و ڕووەك بڕوێنین، باخی چڕوپڕ و لەیەك ئاڵاو بەدی بێنین .

٣- زیندووبوونــەوەی زەوی پــاش وشــکبوونەوە و مردنــی: ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآ﴾النحـل/٦٥، واتــە: هــەر خــوا بــاران لــە ئاسمانــەوە دەبارێنێــت و زەوی پــێ زینــدوو دەکاتــەوە دوای ئــەوەی کــە مردبوو .

٤- بەکارهێنانی ئاو بۆ پاکردنەوە و لابردنی پیسی کە توشی مرۆڤ دەبێت: ﴿وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا﴾الفرقان/٤٨، واتە: هــەر ئێمــەین ئــاوێکی پــاك و خاوێن لە ئاسمانەوە دادەبەزێنین .

٥- دەرکردنــی بــەروبووم و ڕۆزی مــرۆڤ و ئــەوەش کــە خــوای گــەورە بــۆی ڕامکــردووە لــە ئــاژەڵان: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخۡرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزۡقًا لَّكُمۡ﴾إبـراهیم/٣٢، واتــە: خــوا ئــەو زاتەیە کە ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە، لە ئاسمانەوە بارانی بارانــدووە و بەهۆیەوە بەروبومی لە ناخی زەوی بۆ ئێوە دەرهێناوە .

٦- زیندویەتی هەمووشتەکان بەهۆی ئــاوەوە: ﴿مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ﴾الأنبیاء/٣٠، واتە: لە ئاو هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە.

سوڕی ئاو لە سروشتدا

سوڕی ئاو سیستمێکی بازنەیی بەردەوامی ئاوە لەو ناوچە ئاوییەی کە وزەکەی لەخۆرەوە وەردەگرێت، ئەو ناوچانەش لەسەر یان لەژێر زەویدا هەن و لەنێوانیاندا ئاو هەیە، جا بەشێوەی شل بێت یان بە بەستویی. بەمجۆرە سوڕی ئاو سەرجەم بەشەکانی ناوچەی ئاویی پێکەوە دەبەستێت و درێژدەبێتەوە بۆ سەرەوەی کەش بە دەوروبەری (١٥ کیلۆمەتر) و بۆ خوارەوەش دەوروبەری (١ کیلۆمەتر).

تیشکی خۆر بەر ڕووی زەوی دەکەوێت و دەبێتە هۆکاری بەهەڵمبوونی ئاوی زەریاکان بەشێوەیەکی سەرەکی و لەدەریا و ڕووبار و جۆگەکان و خاکی لمینیشەوە.

ئەو فاکتەرە سەرەکیانەی کاردەکەنە سەر بەهەڵمبوون بریتین لە گەرمی و خێرایی (با) و بڕی هەڵمی ئاو لە هەوادا و ڕووبەری ڕووی ئاوەکە.

هەڵمی ئاو وەك سیفەتێکی گشتی نەبینراوە، مەگەر بەرەنگاری چڕبوونەوە ببێت و هەور دروستبکات یان بەشێوەی شێی سەر زەوی بێت. لەگەڵ بارودۆخی گونجاوی کەشدا دەگونجێت چڕبوونەوەکە ببێتەهۆی باران یان بەفر بارین، کاتێکیش دەگاتە سەر زەوی لەسەر ڕووەکەی وەك دەریا یان لافاو تێدەپەڕێت. دەشگونجێت بچێتە نێو خاکەوە لەنێوان دوو چینی جیاوازدا، یان بدەڵێت بۆ ڕووی ئاوی نێو زەوی، کە لەدواییدا ئاوەکە لەڕێگای ڕووبارەکانەوە جارێکی تر بەرەو زەریاکان دەجوڵێت و بەم شێوەیە سوڕەکە بەردەوام دەبێت.

بنەڕەتی ڕووبار و سەرچاوەکان و چۆنیەتی باسکردنی ئەم بابەتە لە قورئاندا:

ئـاوی ژێـر زەوی لـە جوڵەیـەکی بەردەوامدایـە، هەرچـەند زۆر هێواشـە. تۆڕەکــانی دەریاکــان ئاســایی لــەڕێگای بــاران بارینــەوە ئاوەکــەیی دەستدەکەوێت لەسـەر ناوچـەیەکی گـەورە کـە ناسـراوە بـە (کۆکـەرەوەی بارانەکان)، بەڵام ئەمە جیاوازە لەوەی لە ڕابردوودا هەبووە. لەکاتێکدا کـە فەیلەسـوف و لێکۆڵـەرەوانی زانسـت بیریـان لـە تیـۆرە جیاوازەکانیـان دەکردەوە خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاندووە کە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ﴾المؤمنـــــــون/١٨، واتە: هەر ئێمە لـە ئاسمانـەوە بارانمـان بارانـدووە و دوایـی لـە نـاو زەویـدا جێگیرمان کردووە و ئێمە بەجۆرەها شێوە دەتوانین ئەو ئاوە لـەناو ببـەین و ئەو سەرچاوانە وشك بکەین.

ئایەتەکـە هـەواڵمان دەداتـێ کـە ئـاوی بارانـەکان دەچـنە خاکـەوە و دەمێننەوە، دەشگونجێت ببنە ئاوی ژێر زەوی، لە کاتێکدا لەوانەیە چـەند هەفتەیەك بمێننەوە یاخود چەند هەزاران ساڵێك.

وشەی (سَكَنْ) واتە (هێمنی و جێگیربوون) ئەمەش باشـترین وەسـفە بـۆ ئاوی ژێر زەوی کـە وا دیـارە لـە قوڵاییـە تاریکـەکانی زەویـدا بـەبێ جووڵـە جێگیر ببن.

ئایـەتێکی تـری قورئـانی پـیرۆز ڕوونکردنەوەیـەکی زۆر ئاشـکرا دەدات لەسەر بنەڕەتی سەرچـاوە و دەریاکـان، وەك دەفـەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِى ٱلْأَرْضِ﴾الزمـر/٢١، واتـە: (ئـەی مـرۆڤ)

ئایا نابینی خوا له ئاسمانەوه باران دەبارێنێت، لـەوەودوا لـه زەویـدا كـۆی دەكاتەوه، دوایی بەشێوەی كارێز و كانی دەریدێنێت.

(ینابیع) كەناڵ و ڕێڕەوی ئـاوین كـه لـه نـاواخنی زەویـدان، یـاخود ئـەو شەبەق و كەلێنانەی ئاوی تێدا دەتەقێت و دەردەچێت بۆ سەر ڕووی زەوی لەسەر شێوەی جۆگه و دەریا و سەرچاوەكان .

بەم پێیه قورئانی پیرۆز وەسفێكی وردی سەرچاوه و دەریاكـان دەكـات كه له باران بارینەوه دروستدەبن.

بڕی ئاوی باران كه دادەبارێتـه سـەر زەوی، زۆر كەمـه ئەگـەر بـەراوورد بكرێت به بڕی ئاوی خوێدار كه بۆ خواردنەوه دەست نـادات، بـەڵام لـەدوای لێكۆڵینـەوه و ژمێركـاری وردی سەرچـاوه جیهانییـەكانی ئـاو ئـەوه ڕوون بووەتەوه كه مرۆڤ هێنده ئاوی هەیه بەشی پێداویستییەكانی بكات. خـوای گـەوره دەفـەرموێت: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴾الحجر/٢١-٢٢، واته: هیچ شـتێك نییـه (لـه بـەهره و نـاز و نیعمەتـەكان) كـه گەنجینـەكانی لای ئێمـه نـەبێت، ئێمـه نایبەخشـین بەئەندازەی دیاریكراو نەبێت، ئێمه (با)مان كردووه بەهۆی پیتاندنی ڕووەك و دارودرەخت، هەر بەهۆی (با)وه باران له ئاسمانەوه دەبـارێنین و ئێـوەی پێ تێراو دەكەین، بێئەوەی ئەو ئاوانەتان زەخیره كردبێت .

خوای گەوره پێویستییەكانی بەندەكانی دەزانێت و بڕی تەواوی بەزەیی خۆییان بۆ دەنێرێت، ئەگەر ڕێژەی باران كەم یان زیادی كـرد ئـەوا یادمـان دەخاتەوه ناتوانین شتێك بۆ خۆمان بكەین، بەڵكو پـەروەردگاره بەتوانایـه بەسەر هەموو شتێكدا .

گەرمی و هەڵم

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾النبأ/١٣-١٤، واتـە: (ئایـا) چـرایەکی پرشـنگدارمان بـۆ فەراهەم نەهێناون؟ لە هەورە گوشراوەکان بارانێکی زۆرمان نەباراندووە؟

ئەم دوو ئایەتە پیرۆزە دوو شت پێکەوە گرێ دەدات، ئـەو گەرمییـەی خۆر ڕووەو زەوی تیشکی دەدات لەگەڵ بارینی باران لە هەورەکانەوە.

سوڕەکە بە گەردە بەهـەڵمبووەکانی ئـاوی ڕووبـار و دەریـا و زەریاکـان دەست پێدەکات کە لەئەنجامی گەرمی دەرچوو لـە (سـراج الوهّـاج— چـرای پرشنگدار) کە خۆرە، کرداری بەهەڵمبوونەکە ڕوودەدات. واتە دوای ئـەوەی دەریـا و زەریاکـان توشـی بەرزبونـەوەی پلـەی گـەرمی دەبـن، بڕێـك لـە ئاوەکەیان لەشێوەی هەڵمدا بەرەو ئاسمان بەرزدەبێتەوە.

دەبێ گەردەکانی ئاو بچووك و هەڵوەشاوە بن، هەڵوەشانەکەش بـەهۆی شـەپۆلە سـەرودەنگیەکانەوە دەبێـت کـە لـەزەوی و بوونـەوەرەکانی و سروشتە تایبەتییەکەیەوە دەردەچن، کاتێکیش ئەم گەردانـە سـەردەکەون دەگەنە چینێك (لەچـینەکانی بەرگەهـەوای دەوری زەوی) کـە پێیـدەوترێت (ترۆپۆسفێر) و شـانۆی ململانێـی (بـا) و گۆڕانـە کەشـییەکانە. لەوێدا ئـەو ئاوەی لە شێوەی هەڵمدا و بـەهۆی گـەرمی خـۆرەوە لـە دەریـا و ڕووبـار و زەریاکانـەوە بەرزبووەتـەوە، چـڕدەبێتەوەو بـە ویسـتی خـوا دووبـارە بەشێوەی باران دادەبارێتەوە سەر زەوی .

هەورەقورسەکان

زانایان بۆیان دەرکەوتووە کە جۆرێك لە هەورەکان بارستاییان دەگاتە (٣٠٠ هەزار تەن) و بگرە زیاتریش، ئەو هەورەی پێیدەوترێت (Cumulo-nimbus) لەمجۆرە هەورەیە.

ئەوەی شایانی باسە ئایەتی (٥٧)ی سورەتی (الأعراف) باسی هەورەقورسەکان دەکات و دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى يُرۡسِلُ ٱلرِّيَـٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَىۡ رَحۡمَتِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابًا ثِقَالًا سُقۡنَـٰهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلۡنَا بِهِ ٱلۡمَآءَ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۚ كَذَٰلِكَ نُخۡرِجُ ٱلۡمَوۡتَىٰ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ﴾ الأعراف/٥٧، واتە: هەر ئەو زاتەیە بای شەماڵ (هەڵگری هەڵمی ئاو) دەنێرێت پێش ئەوەی ڕەحمەتەکەی داببارێنێت (کە ئاوی بارانە و سەرچاوەی ژیانە) هەتا وایلێدێت ئەو بایە هەوری سەنگین و قورس هەڵدەگرێت، ئەوسا دایدەبارێنین بەسەر ناوچە و وڵاتێکی مردوودا (بەو شێوەیە) ئاوی بارانی بۆ دەبارێنین. جا بەهۆی (ئەو ئاوەوە) هەرچی بەروبوومە دەریدێنن، هەر بەو شێوەیە، مردوانیش لەناخی زەوی دەردێنین و (زیندووتان دەکەینەوە)، بەڵکو یاداوەری وەربگرن .

بارانی شیرین

لـە ئایەتـەکانی (٦٨-٧٠)ی سـورەتی (الواقعـة)دا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ﴾، واتە: ئایا سەرنجی ئەوە نادەن کە ڕۆژانـە چـەند جـار دەیخۆنـەوە، ئایا ئێـوە داتـان بەزانـدووە لـە هەورەکانەوە یان ئێمە دابەزێنەرین؟ ئەگـەر بمانـەوێت ئـەو ئـاوە دەکەینـە خوێیەکی تاڵ و سوێر، ئایا ڕەوا نییە شوکرانەبژێر و سوپاسگوزار بن؟

خوای گەورە باس لە ئاوی شـیرین و سـازگاری دابـەزیوو لـە ئاسمانـەوە دەکـات و دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ شَٰمِخَٰتٍ وَأَسْقَيْنَٰكُم مَّآءً فُرَاتًا﴾المرسلات/٢٧، النحل/١٠، واتە: لەسەر گـۆی زەوی کێـوی لوتکـە بڵنـدمان دامەزراندووە و ئاوی سازگارمان پێشکەش کردوون بۆ خواردنەوە.

ئاشکرایە سەرچاوەی ئاوی باران کرداری بەهەڵمبوونـە و (٩٧٪) ی ئـەم بەهەڵمبوونەش لە ئاوی زەریا خوێدارەکانەوەیە، ئەی چۆن ئاوی ئەو بارانە شیرین دەبێت؟

هۆکارەکەی ئەوەیە کە ئاو لەکاتی بەهەڵمبوونیـدا، جـا لـە زەریاکانـەوە بێت یان لە ئەستێڵ یاخود لە قوڕاوەوە، بەهیچ جۆرێك جـۆرە ماددەیـەکی نامۆی تر لەگەڵ خۆیدا ناگوێزێتەوە، بۆیە ئاوێکی بێگەردە و دوورە لە هـەر خەوش و ماددەیەکی نامۆ بە ئاوەکە تا سروشـتە بنەڕەتییەکـەی بگۆڕێـت، بۆیە کە دووبارە دەبارێتەوە سەر زەوی، ئاوەکەی پاك و بێگەردە.

دابەزاندنی باران بە ئەندازەی دیاریکراو

لە ئایەتی (١١)ی سورەتی (الزخرف)دا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِى نَزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ﴾. ئەم ئایەتە باس لە دابەزاندنی باران دەکات بە ئەندازەی دیاریکراو. لەڕاستیدا هەر ئەوەیە کە هەنووکە لە بەڕێوەبەرایەتییەکانی کەشناسیدا بڕی باران دەپێورێت و تۆمار دەکرێت.

لێرەدا زۆر بە کورتی لە دوو ڕەهەندی ئەم باسە دەدوێین.

یەکەم: خێرایی دابەزین

زاناکان هەستان بە پێوانەکردنی خێرایی گەیشتنی دڵۆپە باران لە بەرزایی (١٢٠٠مەتر)ەوە کە بەرزی هەورەکانە (لە بۆشایدا) بۆ سەر زەوی، بۆیان دەرکەوت دڵۆپەکە (لەحاڵەتی ئاسایی و بەبێ بوونی هەوا) بەخێرایی (٥٨٨) کیلۆمەتر لە کاتژمێرێکدا دەکەونە خوارەوە، بەڵام لەڕاستیدا ئێستا بەخێرایی (٨-١٠) کیلۆمەتر لە هەر کاتژمێرێکدا دەگەنە زەوی، هۆی ئەمەش (با) و لێکخشاندنی هەوایە کە لەخێرایی دڵۆپەکە کەمدەکەنەوە.

خۆئەگەر ئەو دڵۆپە ئاوە بەبێ بەرگری هەوا و (با) بکەوێتە خوارەوە، ئەوا خێراییە بنەڕەتییەکەی یەکسان دەبێت بە کەوتنەخوارەوەی یەك کیلۆگرام لە بەرزایی (١٥) سانتیمەترەوە (بۆ هەر دڵۆپێك)، لەگەڵ ئەو زانیارییەی هەوری باراناوی هەیە لە بەرزایی (١٠) هەزار مەتردا، بێگومان

کەوتنـــەخوارەوەی دڵۆپێـــك بـــاران لـــەم هەورانـــەوە هاوتـــا دەبێـــت بـــە کەوتنەخوارەوەی یەك کیلۆگرام لەبـەرزایی (١١٠) سـانتیمەترەوە. کەواتـە بڕوانە ئەندازەگیری و هاوسەنگی .

دووەم: بڕی بەهەڵمبوو و بڕی باران

بـڕی بەهـەڵمبوونی ئـاوی سـەر زەوی لەیـەك چـرکەدا دەگاتـە شـانزدە ملیۆن تەن، ئـەم ژمارەیـەش یەکسـانە بـەبڕی بـاران بـارین بـۆ سـەر زەوی لەهەمان ئەو چرکەیەدا (لە کۆی هەموو جیهانـدا)، ئەمـەش ئەندازەگیریـەکی تری نایابە.

چینەکانی بینین لە قوڵایی دەریادا

ڕاستەقینەی بوونی شەپۆل لەسەر شەپۆل لەدوای دروستکردنی سەدان وێستگەی دەریایی و وێنەگرتن بە مانگە دەستکردەکان، زانایان پێی گەیشتوون. ئەو کەسەی ئەم ڕاستییەی باسکردووە پرۆفیسۆر "شرایدەر"ە کە لە گەورەترین زانا دەریاناسەکانە لە ئەڵمانیای ڕۆژئاوا، پرۆفیسۆر وتویەتی: "کاتێك زانست پێشدەکەوێت، دەبێت ئایین بکشێتە دواوە"، بەڵام کاتێك مانای ئایەتەکانی قورئانی بیست، سەرسام بوو و دەربارەیان وتی: "هەرگیز نابێت ئەم وتانە وتەی مرۆڤ بن".

لەپاشان پرۆفیسۆر "دورجاروا" مامۆستای زانستی جیۆلۆجیای دەریاکان دێت، تاکو دەرەنجامەکانی زانستی نوێمان پێ بڵێت دەربارەی ئەو ئایەتەی دەفەرموێت: ﴿أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ﴾النور/٤٠، واتە: (کاروکردەوەیان) وەك ئەوە وایە لە تاریکستانی ناو دەریای شەپۆلاویدا گیریان خواردبێت، شەپۆل بەسەر شەپۆلەوە لەسەریەوە هەور دایگرتبێت، تاریکستانی یەك لەسەر یەك، کاتێك کە دەستی دەربێنێت خەریکە دەستی خۆی نەبینێت، بێگومان ئەوەی خوا نووری پێنەبەخشێت، هەرگیز نووری دەست ناکەوێت.

پرۆفیسۆر "دورجاروا " دەڵێت: "مرۆڤ لە ڕابردوودا بەبێ بەکارهێنانی ئامێرە نوێیەکان نەیتوانیوە بچێتە قولایی دەریاکانەوە، لەوێدا لەقولایی (٢٠٠٠ مەتر)دا تاریکییەکی تەواوە". ئایەتە پیرۆزەکە دەفەرموێت: ﴿بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ...﴾. دروست وەك ئەوەی کە دۆزینەوەی نێو قولایی دەریاکان وێنەیەکیان پێداوین دەربارەی وتەی خوای مەزن ﴿ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ﴾. زانراوە کە ڕەنگەکانی شەبەنگی ڕووناکی ژمارەیان حەوت ڕەنگە: سوور و پرتەقاڵی و زەرد و سەوز و شین و نیللی و وەنەوشەیی. کاتێك ڕووناکی دەچێتە قولایی دەریاکانەوە، ئەم ڕەنگانە یەك لەدوای یەك وندەبن، ونبوونی هەر ڕەنگێك تاریکییەك دەدات .

لەسەرەتاوە ڕەنگی سوور وندەبێت و پاشان پرتەقاڵی و زەرد و دواهەمین ڕەنگ کە وندەبێت ڕەنگی شینە... هەر ڕەنگێك کە وندەبێت بەشێك لەتاریکی دەدات تا دەگاتە تاریکی تەواو.

بەلام وتەی خوایی ﴿مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ﴾ بەشێوەیەکی زانستی سەلمێنراوە کە جیاکەرەوەیەك لەنێوان قولایی دەریا و بەشی سەرەوەیدا هەیە، ئەم جیاکەرەوەیەش پڕیەتی لە شەپۆل، وەك ئەوەی کۆمەڵە شەپۆلێك لەسەر لێواری بەشە قووڵە تاریکەکەی دەریادا هەیە، ئەمە نابینین و کۆمەڵە شەپۆلێکیش لەسەر ڕووی دەریاکەدا کە ئەمەیان دەبینین وەك ئەوەی شەپۆلێك لەسەری شەپۆلی تر هەبێت... ئەمەش ڕاستییەکی زانستی سەلمێنراوە. لەبەرئەوە پرۆفیسۆر "دورجاروا" لەبارەی ئەم ئایەتانەوە دەڵێت: "نابێت ئەمە زانستی مرۆڤ بێت".

نهێنی هەورەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ﴾النور/٤٣، واتە: ئایا نابینیت کە بێگومان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەکان بە ئاسماندا دەبات، دوایی بەیەکەوە پەیوەستیان دەکات، ئەوسا کەڵەکەیان دەکات لەسەریەك، ئینجا دەبینی لە توێی ئەو هەورانەوە کە وەك کێو وان باران و تەرزە دەبارێنێت.

هەوری کەڵەکە بوو (رُكامي) لە پارچەیەکی ئێرە و پارچەیەکی ئەوێ پێکدێت کاتێك هەوایەکی هێدی پاڵیان پێوەدەنێت تاکو وردورد پێکیانەوە دەبەستێت. وتراوە: هەوری کەڵەکەبوو کاتێك دروستدەبێت کە دوو هەور کۆدەبنەوە یان هەورێك بەخێرایی گەشە و گەورە دەبێت، کە دوو هەور کۆدەبنەوە یاخود هەورێك بەخێرایی گەشە دەکات خودکاریانە تەوژمێکی هەوایی لەنێویدا دروستدەبێت، ئەم تەوژمە هەواییە بۆ سەرەوە بەرزدەبێتەوە، کە بۆ سەرەوە بەرزدەبێتەوە وەك مژەرێك کاردەکات، ئەو مژەرەی هەوا لە لاکانەوە بۆ خۆی ڕادەکێشێت و هەورەکان کێشدەکات ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ﴾. لەدوای ئەوەی بەمشێوەیە دروستبوو و هێزی کێشکردنی هەورە دراوسێکانی هەبوو، ئیتر ئەوە پێکهاتنی هەورەکەیە.

کە لەنێو ئەو هەورانەدا دروستبوو و هەورەکانی تری لێ دوورکەوتنەوە، ئـــیتر کـــاری ڕاکێشـــانەکە دەوەســـتێت و شـــتێکی زۆر بـــەهێز ڕوودەدات: گەشەکردنێکی ستوونی بۆ سەرەوە، ئەم گەشـەکردنەی هـەورەکان لەسـەر یەکتری کەڵەکە دەکات و دەبێتە هەوری کەڵەکە بوو ﴿ثُمَّ يَجۡعَلُهُۥ رُكَامٗا﴾.

دیاردەکانی دەریا

١. بەربەستی نێوان دەریاکان
٢. شەپۆلە ڕوویی و ناوەکیەکان

ئەم ئایەتە پیرۆزە گرنگترین دیاردەکانی گەردەلول (زریـان)ی دەریـا و شەپۆلەکانی کۆدەکاتەوە، دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ يَلۡتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٞ لَّا يَبۡغِيَانِ﴾الرحمن/١٩-٢٠، واتـە: ئـاوی دوو دەریـای بـەرەڵا کـردووە و بەیـەك گەیاندووە تێکەڵیش نابن، چونکە لەنێوانیانـدا بەربەسـتێك هەیـە ناهێڵێـت تێکەڵ بن.

هـەروەها پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ هَٰذَا عَذۡبٞ فُرَاتٞ وَهَٰذَا مِلۡحٌ أُجَاجٞ وَجَعَلَ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٗا وَحِجۡرٗا مَّحۡجُورٗا﴾الفرقان/٥٣، واتە: هەر ئەو زاتەیـە ئـاوی دوو دەریـا یـان دوو ڕووبـار لـەپاڵ یەکـدا (وەك خۆیـان دەهێڵێتەوە و تێکەڵ نـابن)، ئەمـەیان شـیرین و خـۆش و سـازگارە، ئـەوی تریان تفت و تاڵە، لەنێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە ناهێڵێت تێکەڵ ببن.

ئـەم ئایەتـە گـرنگترین زریانـەکانی دەریـا و شـەپۆلەکانی کـۆکردەوە، ئاشکرایە کە لە زریانـەوە شـەپۆلگەلی بـەرزی و فراوانـی و سـیفەت جیـاواز دەردەچـن، هەنـدێکیان بەشـوێن هەندێکیانـدا دەڕۆن و شـەپۆلیش وەك ئەوەیە بەسەریەکدا دەربچن.

شایانی باسە پێغەمبـەر (ﷺ) گـەورە بـوون و ژیـانی لـە سـارا دوور لـە ژینگەی دەریادا بەسەر بردووە، وێـڕای ئـەوەی کـە هـەرگیز بـە زەریاکانـدا گەشتی نەکردووە تاکو ئەو وەسفە وردەی دیاردەکانی دەریا بکات. بۆیە ئەمە سەلمێنەری ڕاستیەکە: ئەو وتە و ئایەتانە لەلایەن خوای بەدیهێنـەری ئاسمانەکان و زەویەوە بۆ محمد (ﷺ) دابەزێنراون.

ئەم ئایەتە پیرۆزانە ئاماژە بە هەندێك ڕاستی زانستی دەکەن کە تا ئـەم دواییانەش زانست ئاشکرای نەکردبوون، ئەمەش یەکێکی تـرە لـە ئیعجـاز و دەرئاساکانی قورئانی پیرۆز.

سێ جۆر شەپۆلی دەریاکان هەن:

– شەپۆلی ڕوویی کە بەهۆی پاڵی (با) و شەپۆلەکانەوە دروست دەبن.
– شەپۆلەکانی هەڵکشان و داکشان بەهۆی کێشکردنی مانگەوە.
– ئەو شەپۆلانەی لە قولاییە زۆرەکانی زەریاکاندا دروست دەبن زۆر توند و بەهێزن و بەخێرایی فرۆکەکان دەجولێن، ئـەم شـەپۆلانە لـەئاکامی جوڵـەی زەمینلەرزەیی بنکی زەریاکانەوە یان داڕوخانی بارستەیەك لە تەنیشتەکانی زەریاکاندا بەرهەم دێن، یـاخود ئـەو جوڵـە زۆر گرنگـەی کـە لـە زەریاکانـدا دروسـتدەبێت و بـە (ڕووبـاری زەریـا) ناودەبرێـت بـەهۆی جیـاوازی پلـەی گەرمی لە جەمسەرکانی زەوی و هێڵی کەمەرەییدا جوڵەیەك لە دوو ئاسـتی

سـتوونی ئـاوی زەریـادا دروسـتدەبێت و شـەپۆلێك ئـاو (ی سـارد) لەجەمسـەرەكانەوە بـەرەو هێڵـی كەمـەرەیی و شـەپۆلێكیش لەسـەروو ئەمانـەوە بەپێچـەوانە وە لـەهێڵی كەمەرەییـەوە بـەرەو جەمسـەرەكان دەجولێن، بەوە (ڕووباری زەریایی) دروستدەبێت.

قورئانی پیرۆزیش ئاماژە دەدات و دەفەرموێت:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِن بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَن يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَن مَّن يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾النور/٤٣، واتە: ئایا نابینیت كە بێگومـان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەكان بە ئاسمانـدا دەبـات، دوایـی بەیەكـەوە پەیوەستیان دەكات، ئەوسا كەڵەكەیان دەكات لەسەر یەك، ئینجا دەبینیت لەتوێی ئەو هەورانەوە كە وەكو كێو وەهان بـاران و تـەرزە دەبارێنێـت، لـە سوودی ئەو بارانە بەهەر كەس خوا بیەوێت، خێر و بەرەكەت دەبەخشـێت، هەركەسیش كە بیەوێت لێی دوور دەخاتەوە (هەورە بروسـكەكان ئەوەنـدە بەهێزن) خەریكە بریسكەیان بینایی چاوان بەرێت.

لـەو زانیارییانـەی تـا ئـەم دواییانـە زانسـت پـەیی پێنـەبردبوو، بـوونی ڕووبارو تەوژمی دەریایین كە لە قوڵایی دەریاكاندا دەجولێن و ئاوی شـیرین و سازگار بـۆ مـاوەی دوور هەڵـدەگرن... لەوانـەش نـامۆتر بـوونی ڕووبـاری دەریایین كە خوێدارییان كەمترە و پلەی گەرمیشیان هێنـدە كەمـە دەگاتـە نزیكی بەستن، ئەم ڕووبارانە لە قوڵایی دەریاكان بە پێچەوانەی تەوژمەكانی سـەر ڕووی دەریاكـە دەجـولێن. ئـەم حاڵەتـە لـەژێر تـەوژمی كەنـداودا دۆزرایـەوە و دواتـر بـەناوی دۆزەرەكەیـەوە نـاونرا تـەوژمی (Cromwell) لەساڵی (١٩٥١)دا كاتێك تۆڕی قوڵی بۆ ماسی گرتنی بنی دەریا بـەكارهێنا،

بینی بەشەکانی تۆڕەکە لەخوارەوە بە ئاڕاستەیەکی پێچەوانەی تەوژمی سەرەوەی ئاوی دەریا دەجولێن.

سەیرترین دوو تەوژمی دەریایی لەیەك جێگادا یەك لەسەر ئەوی تر، ئەوەیە کە لە ناوچەی نزیك (جبل طارق) هەیە، لە خاڵی بەیەکگەیشتنی دەریای ناوەڕاست بە زەریای ئەتڵەسی، لە ڕۆژانی زستاندا و لەئاکامی زیادبوونی تێکڕای بەهەڵمبوونی ئاو لەدەریای ناوەڕاست لێکچوی ئەوەی لە زەریای ئەتڵەسیدا بەهەڵمبوون ڕوودەدات، ئاوی دەریا (کە سوێرییەکەی زیاترە) دەچێتە قوڵایی دەریاوە و تەوژمێکی ڕووەو زەریا دروست دەکات. لەهەمان کاتیشدا ئاوی ڕوویی کە سوێری کەمترە و پلەی گەرمی بەرزترە (لە زەریای ئەتڵەسیدا) بە ئاڕاستەی دەریای ناوەڕاست دەجولێت، تەوژمێکی ڕوویی لەسەروو تەوژمەکەی پێشووەوە و پێچەوانەی ئاڕاستەوە دروستدەکات.

ئەمەیە زانست دڵنیایی لەبارەوە دەدات، لەکاتێکدا زۆر بەر لە زانست قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێداوە.

دەریای گەرمکراو

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلْبَحْرِ ٱلْمَسْجُورِ﴾طور/٦.

(سجر) لە زمانی عەرەبیدا بە مانای (گەرمکردنەوە لەسەر شتێك) دێت، خوای گەورە سوێند بە دەریایەکی گەرمکراو دەخوات.

تـا ماوەیـەك بـەر لـە ئێستـا خـەڵکی لـە مانـای دەریـای گـەرمکراو تـێ نەدەگەیشتن: بەڵام چواردە سەدە پێشتر خوای مەزن سوێندی بە دەریـای گەرمکراو خواردوە. دەبێت ئەو دەریایە بە چی گەرم کرابێت؟

لەم دوادواییانەدا زاناکان بۆیان دەرکەوت کە لە بـنی دەریاکانـدا بـەردی زۆر گـەرم هەیـە و هـەموو بـنی دەریاکـانی گرتووەتـەوە. ئـەو بەردانـە زۆر گەرمن، لەوەش نامۆتر ئەوەیە حاڵەتێکی هاوسەنگی هەیە لە نێوان گـەرمی ئـەو بەردانـە و ئاوەکـەدا بەشـێوەیەك کـە نـە سـاردی ئاوەکـە بـەردەکان سـاردەکاتەوە و نـە گـەرمی بـەردەکانیش ئاوەکـە گـەرم دەکـات و دەکوڵێنێت.

جێـی باسـە هەنـدێك جـار ئـەو بـەردە زۆر گەرمانـە بەشـێوەی گڕکـان دەردەپەڕنە دەرەوە بۆ سەر ڕووی ئاوی دەریا و دوورگـەی وەك دوورگـەی (هاوای) دروست دەکەن.

ئەمە و لە بنی دەریاکاندا هێڵی گڕکانی دوورودرێژ هەن کە بەشێوەیەکی بەردەوام گڕکانی لێوە دێتە دەرەوە.

نهێنی هەڵقوڵینی ئاو لەبەردەوە!

چـەند جـار ئـەم ئایەتـەمان خوێندووەتـەوە و بیرمـان لـە ماناکـەی نەکردووەتەوە تاکو سەردەمی نوێ دێت و نهێنی ئیعجازی ئایەتەکەمان بۆ دەردەخات، ئەوەش بۆ ئەوەی بۆمانی دووپات بکاتـەوە کـە ئـەم قورئانـە هەر دەبێت لەلایەن زاتی پەروەردگارەوە بۆ مرۆڤ نێردرابێتە خوارەوە.

پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ البقرة/٧٤، واتـە: پاشـان لـەوەودوا دڵـەکانتان ڕەق بـوون، (ئـەی جولەکەکان) هەروەك بەرد، بەڵکو ڕەقتریش (چونکە) بەڕاستی بـەرد هەیـە ڕووبـاری لـێ هەڵـدەقوڵێت، هەشـیانە لـەت لـەت دەبێـت و ئـاوی لـێ دێتـە دەرەوە، هەشیانە لەترسی خوا لە لوتکەی شاخەکان بەردەبێتەوە، خـواش بێئاگا نییە لەو کارو کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

توێژینەوە جیۆلۆجیە نوێیەکان سەلماندویانە کە بەرد کاریگەر دەبێت و کارلێك دەکات، بەردی وەها هەیە ئاوی زۆری لێوە هەڵـدەقوڵێت و ڕێـڕەوی زۆر دروست دەکات، هەیشـە لـەت لـەت دەبێـت و ئـاوی لـێ دێتـە دەرەوە. ئەمە وێڕای ئاوی ژێر زەوی کە نـوقمی تـوێکڵی زەوی دەبێـت و دواجـار لـە کەلێنەکانی تاوێر و بەردەکانەوە ڕێ دەکات.

کاتێك پەستانی سەری زیاد دەکات بەشێوەی ئاوی هەڵقوڵاوی نێوان تاوێرەکانەوە دەردەچێت بەجۆرێك کە دەکرێت ڕووبار و سەرچاوە پێکبێنێت.

ئاوی ژێر زەوی

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی بە ئاوی ژێر زەوی داوە لەگەڵ چۆنیەتی پێکهاتن و دروستبوونی لەنێو زەویدا، وەك دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ﴾ المؤمنون/١٨، واتە: هەر ئێمە لە ئاسمانەوە بە ئەندازە و نەخشەیەکی دیاریکراو بارانمان باراندووە و ئینجا لە ناخی زەویدا جێگیرمان کردووە، بێگومان ئێمە بەجۆرەها شێوە دەتوانین ئەو ئاوە لەناوبەرین و ئەو سەرچاوانە وشك بکەین.

تیۆرە نوێیەکان دەڵێن: "ئاوی ژێر زەوی لە ئاوی سەر زەوییەوە کە لە بارانەوە دێن، پێکدێن. ئاوی سەرزەوی ڕۆدەچێتە نێو زەوی و لەوێدا دەپارێزرێت".

تا کاتێکی نزیك لە ئێستا زانایان لەو باوەڕەدا بوون لەنێوان ئاوی ژێر زەوی و سەر زەویدا پەیوەندییەك نییە، بەڵام ئەوە قورئانی پیرۆزە کە بەر لە چەندین سەدە ئەم ڕاستییە تۆمار دەکات.

رابمێنە لە وتەی پەروەردگار: ﴿فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ﴾، واتە: لەزەویدا پاراستومانە و تێیدا خەزنمان کردووە.

ناوچەی ڕێژگە و بەربەستی نێوان دوو دەریا

زانستی دەریاکان پەیوەندی بە سەرجەم دیاردە جیاوازەکانی جیهانی دەریاکانەوە هەیە... وێڕای ئەوەی ئەم زانستە لە زانستە نوێیەکان دەژمێردرێ، بەلاّم قورئانی پیرۆز زۆرێك لە ڕاستی بەنرخی لەخۆگرتووە دەربارەی دیاردە دەریاییەکان کە تازەبەتازە بەهۆی ئامێری نوێی پێشکەوتووەوە دۆزراونەتەوە.

خوای پەروەردگار وەسفی سیستمی ڕێژگە (المصب)ی کردووە و دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾الفرقان/٥٣، واتە: هەر ئەو زاتەیە ئاوی دوو دەریا یا دوو ڕووبار لەپاڵ یەکدا (وەك خۆیان دەهێڵێتەوە) ئەمەیان شیرین و سازگارە، ئەوی تریان خوێیەکی ناخۆش و تاڵ، لەنێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە.

ئەوەی لە ئایەتەکەدایە ڕوونکردنەوەیەکە سەبارەت بە تێکەڵبوونی ئاوی شیرین بە ئاوی سوێری دەریا لەگەڵ بوونی بەربەستێك لەنێوانیاندا. ناوچەی تێکەڵبوونیشیان بەهەندێك پێوەند پارێزراوە، لەوەی کە بچێتە ژوورەوە بۆی یان لێی دەربچێ. هەر ئەمەیە زانستی نوێ سەلماندوویەتی. لێرەدا هەندێك لە بەلگەکان باسدەکەین.

قورئانی پیرۆز باسی لە بوونی بەربەستی هاوشێوە کردووە لـە دەریـا خوێدارەکان خۆیاندا، وەك دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾الـرحمن/١٩–٢٠، واتـە: دوو دەریـای لـەپاڵ یەکـدا دانـاوە و تێکەڵیش نـابن، لەنێوانیانـدا بەربەستێك هەیـە ناهێڵێـت تێکـەڵ بـبن. یـان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾النمل/٦١، واتە: لەنێوان دوو دەریاکەشدا بەربەستێکی بەرپاکردووە.

ئەم بەربەستانە وەك سنووری ئاویی وەهان لەنێوان زەریای ئەتڵەسی و دەریـای ناوەڕاسـتدا، لـەنێوان دەریـای سـوور و کەنـداوی عـەدەن و جگـە لەوانەش لەنێوان هەندێك لە دەریاکانی جیهاندا.

ئەم دوو دیاردەیە لە قورئانی پیرۆزدا بەڕوونی باسکراوە.

ناوچەی ڕێژگە (پێکگەیشتنی ئاوی دوو دەریا):

خـوای مـەزن دەفـەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾

لە لێکۆڵینەوەی دۆزینەوە نوێیەکانی ئەم بوارە، دەردەکەوێت:

١. ئاوەکان دابەشدەکرێن بۆسێ بەش:

أ– ئاوی ڕووبارەکان کە شیرین و سازگارن.

ب– ئاوی دەریاکان کە خوێدارن.

ج– ئاو لـە ناوچـەی ڕێژگـەدا کـە تێکەڵێکـە لـە خوێـداری و شـیرین، ئەمەش ناوچەیەکە ڕووبار و دەریاکان لەیـەکتر جیادەکاتـەوە، لەنێوانیانـدا بەپێی هەڵکشان و داکشان (المد والجزر) جوڵاوە، چـەند لـە دەریاکـە نزیـك

ببێتـەوە خوێـداری زیاددەکـات و چـەندیش لـە ڕووبارەکـە نزیـك ببێتـەوە شیرینی و سازگاریی زیاددەکات.

٢. بوونی بەربەستێکی ئاوی کە دەوری ئـەم ناوچـەی ڕێژگەیـە دەدات و تایبەتمەندییە جیاکەرەوەکانی ئەم ناوچەیە دەپارێزێت.

٣. ئاوی ڕووبار و ئاوی دەریا ڕاستـەوخۆ بەیـەك ناگـەن، لەگـەڵ بـوونی فاکتەری بەهێزیش بۆ تێکەڵبوون وەك هەڵکشـان و داکشـان و گـەردەلول و لافاوەکـان، چـونکە ئـەو بەربەسـتەی دەوری ناوچـەی ڕێژگـە دەدات بـە بەردەوامی لێکیان جیادەکاتەوە.

٤. تێکـــەڵبوون بـــە هێواشـــی ڕوودەدات، لەگـــەڵ بـــوونی ناوچـــە جیاکەرەوەکە و بەربەستە ئاوییەکەی دەوری دەدات.

٥. بارستە ئاوییە سیانیەکە لەسوێری و سازگارییدا دەگۆڕێن، هـەروەها ئەو زیندەوەر*انەشی تیایاندان بەمجۆرە پۆلێن دەکرێن:*

أ- زۆرینەی زیندەوەرەکان لە ژینگەکەی خۆیاندا نەبێت نـاتوانن بـژین، هەنــدێکیان لـــە هـــەموو ژینگەیەکـدا دەژیـــن، وەك ماســـی ســـەلەمۆن و مارماسیەکانی دەریا.

ب- ناوچەی ڕێژگە کۆمەڵێکی زۆر زیندەوەری تێدا دەژی کە ئەگەر لێی دەربچن دەمرن. کۆمەڵێك زیندەوەرەی تر کە لە ڕووبار و دەریاکاندا دەژین ئەگەر بچنە ئەم ناوچەیەوە بەهۆی جیاوازی پەستانەوە دەمرن.

ئەم سیستمە خوداییە داهێنەرانەیە، خوای گەورە بۆ پاراسـتنی بارسـتە ئاوییەکانی داناوە کە دراوسێن و تێکەڵ نابن. ئێمە توانامان نییە بە چـاوی ئاسایی ئەم بەربەسـتانە ببینـین، بـەڵام تازەبـەتازە مانگـە دەسـتکردەکان وێنەی ڕۆشنمان دەدەنێ کە سنووری سێ بارستە ئاوییەکە دیاری دەکەن.

بەربەستی نێوان دوو دەریاکە:

لە باسکردنی قورئانی پیرۆزدا دەربارەی بەربەستی نێوان دوو دەریاکە نهێنییەك لە نهێنیەکانی ئیعجازی قورئانیی هەیە، ئەویش لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ يَلۡتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيۡنَهُمَا بَرۡزَخٞ لَّا يَبۡغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخۡرُجُ مِنۡهُمَا ٱللُّؤۡلُؤُ وَٱلۡمَرۡجَانُ﴾الرحمن/١٩-٢٢، یان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلَ بَيۡنَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ حَاجِزًا﴾النمل/٦١.

ئەم ئایەتانە وەسفێکی وردی دەریا سوێرەکانیان کردووە، بەڵگەکانیشمان ئەمانەن:

١. ئایەتەکە دەستەواژەی (البحرین)ی بەکارهێناوە، وەك بەڵگەی سوێریی هەردوو دەریاکە.

٢. دەریخستووە کە لەو دوو جۆر دەریایە مرواری و مەرجان دەردەهێنرێت، کە هەردووکیان تەنها لە دەریا سوێرەکاندا هەن.

کەسێك کە لە دەقە قورئانیەکە ورد دەبێتەوە دەبینێت دەریا سوێرەکان لەگەڵ یەکتریدا جیاوازن، سەرەڕای یەکگرتنیان لەو وەسفانەدا کە بەچاو هەستیان پێدەکرێت (وەك خوێداری، شینی، خاوەن شەپۆل و گەردەلول...). ئایا ئەم دەریایانە چۆن جیاواز دەبن لەکاتێکدا کە بەیەکتری دەگەن و هیچ جیاکەرەوەیەکی بینراو لەنێوانیاندا نییە؟!

لە وتەی خواییدا ﴿مَرَجَ ٱلۡبَحۡرَيۡنِ يَلۡتَقِيَانِ﴾، (مَرَج): تێکەڵبوون یان هاتن و چوون و لادانە. ئەوکەسەی لە ئایەتەکە ورددەبێتەوە بەجۆرێك وێنای دەکات کە تێکەڵبوونی ئەم دوو دەریایە وادەکات هەر دەریایەك خاسیەتە جیاکەرەوەکانی خۆی لەدەست بدات، بەڵام خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾، واتــه بەربەســتێك لەنێوانیانــدا هەیــە ڕێگــا لــە هەریەکەیان دەگرێت دەستدرێژی بکاتە سەر ئەوی تر.

لەساڵی (١٩٤٢) بۆ یەکەمجار لە کتێبی زانستە نوێیەکانـدا وەڵامـی ئـەو پرسیارە دەرکەوت کە زانایانی سەرسام کردبوو، ئەویش: بۆچـی دەریاکـان تێکەڵ و چونیەك نابن لەگـەڵ بـوونی فاکتـەرەکانی هەڵکشـان و داکشـان و گەردەلول و شەپۆل و تەوژمەکانیشدا؟

وەڵامەکـەش ئەوەیـە کۆمـەڵێك خاسـیەتی ئـاوی هەیـە کـە دەریـا پێککەیشتوەکان لێك جیادەکاتەوە و پارێزگاری خاسیەتە جیاکـەرەوەکانی هەر دەریایەك دەکەن، تێکەڵبوونی ئاوی دەریاکـان زۆر بەهێواشـی دەبێـت بـەنێو ئـەم بەربەسـتانەدا، ئـەو ئـاوەش کـە بـە بەربەسـتەکەدا تێپـەڕیوە دەگۆڕێت، وەك خاسیەتەکانی ئەو دەریایەی کە تێی چـووە، بەمـەش هـەر دەریایەك پارێزگاریی خاسـیەتەکانی و سـنوورەکەی خـۆی دەکـات بـەهۆی بوونی ئەو بەربەستە ئاویانەوە کە لەنێوان دەریاکاندا هەیە.

دواجار مـرۆڤ تـوانی وێنـەی بەربەسـتە جـوڵاو و پێچاوپێچـەکانی نێـوان دەریا سوێرەکان لەڕێی وێنەگرتنی گەرمییەوە و بـە مانگـە دەسـتکردەکان بگرێت.

لـەو بارسـتە ئـاوی و دەریـا بەیەککەیشـتوانەی زانایـان لێکۆڵینـەوەیان لەبارەوە کردووە، ناوچـەی پێککەیشـتنی ئـاوی دەریـای سـپی ناوەڕاسـتی گەرم و خوێدارە لەگەڵ ئاوی زەریای ئەتڵەسی سارد و کەمتر خوێدار.

لـەدوای هـەموو ئەوانـەوە پرسـیار دەکـەین: ئایـا پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەو وێسـتگە دەریـایی و ئامێرانـەی شـیکردنەوەی بارسـتە ئـاویی و توانـایی بەدواداچـوونی جوڵـەی بارسـتە ئـاویی جۆراوجـۆری هـەبووە؟ ئایـا پێغەمبەر(ﷺ) ڕووپێوی گشتی کردووە لەکاتێکدا هەرگیز بە دەریادا تێپەڕ

نەبووە؟ بەڵکو لە سەردەمێکدا ژیاوە کە ئەفسانە باڵادەست بووە بەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤدا، بەتایبەت لە مەیدانی زانیاری دەربارەی دەریاکاندا.

بۆیە هیچ نامێنێتەوە ئەوە نەبێت بڵێین: ئەم وتانە لەلایەن خوایەکی کارزان و زانا بە هەموو بوون و ژیانەوە دابەزیونەتە خوارەوە بۆ محمد(ﷺ) و هەموو مرۆڤایەتی.

(بـا) و شەپۆلەكانى دەريا

خـواى پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَـٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّـٰكِرِينَ﴾ يـونس/٢٢، واتـه: (ئـەى هاوەڵگەران) خوا ئەو زاتەيە لە وشـكانى و دەريـادا هاتوچۆتان پێدەكات، هـەتا ئـەو كاتـەى لـە كەشـتييەكاندا دەبـن و دەيانگوێزنـەوە بـەهۆى بـا و شەماڵێكى پاك و ئارامەوە و هەموان پێـى دڵخۆشـن، ئـەوە بايـەكى تونـد و بەهێز و سـەخت بـەرەو كەشـتييەكە بێـت و هـەڵبكات، لەهـەموو لايەكـەوە شـەپۆل بۆيـان بێـت، ئـيتر وابـزانن كـە دەورە دراون و (ڕزگاربوونيـان ئەستەمە، ئا لەوكاتەدا خەڵكەكە بە سۆزەوە) هانا و هاوار بۆ خـوا دەبـەن، دڵنيـان خـوا نـەبێت كـەس ناتوانێـت فريايـان بكـەوێت، بۆيـە بـە سـۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵايە، لەم تەنگانەيە، ڕزگارمـان بكـەيت، بەڕاستى دەچينە ڕيزى سوپاسگوزارانتەوە.

زانستى نـوێ سـەلماندوويتى شـەپۆلەكانى دەريـا جوڵەگـەلى سـتوونيان هەيـە كـە كاردەكەنـە سـەر جوڵـەى ئاوەكـە بـەهۆى هـەڵكردنى بـا لەسـەر دەرياكە بە ئاڕاسـتەيەكى دياريكراودا. هـەروەها شـەپۆلەكانى هەڵكشـان و داكشـان و ئـەو شـەپۆلانەش هـەن كـە زەمينلـەرزەى دەرياكـان دروسـتيان

دەكەن. شەپۆلەكە بەدرێژایی ڕووی دەریاكە بەخێرایی بڵاودەبێتـەوە، یان دەگوێزرێتەوە، لەكاتێكدا كە ئاوی دەریاكە بە ستوونی لە جێگای تایبەتـدا و بـە فراوانـی تایبـەت بەرزدەبێتـەوە، ژمـارەی ئـەو بەرزیانـەش لـە هـەر ساتێكدا جیاوازن. لەبەرئەوەیە دەبینین هەر شەپۆلێك خێرایی بڵاوبوونـەوە و فراوانی و لەرەلەری خۆیی هەیە، دووریی نێـوان هـەر دوو سـەر یـان بنـی شەپۆل پێیدەوترێت درێژی شەپۆل.

سەرجەم ئەم خاسیەتانە پەیوەندیان بە با و قوڵی ئاوەوە هەیە، جۆرێك لە شەپۆلی دەریا هەیە دەكرێت وەك نیشانەیەك بۆ نزیكبوونـەوەی زریـانی دەریا تەماشا بكرێت.

ئەو ئاوەی جەستەی شەپۆلەكە پێكدێنێت لەگەڵیدا بەدرێـژایی دەریاكـە ناجولێـت، بـەڵكو هـەر بەشـێكی لـە ڕێڕەوێكـی نیمچـە بازنەییـدا، ئەسـتون لەسەر هێڵی جوڵەی شەپۆلەكە دەجولێـت، لـەكۆتایی جوڵـە بازنەییەكەیـدا بەنزیكی دەگەڕێتەوە بۆ جێگا بنەڕەتییەكـەی، بـەوەش لادانـی زۆر كـەم و بچوك لە ئاوەكەدا بە ئاڕاستەی بڵاوبوونەوەی شەپۆلەكە ڕوودەدات.

ڕەنگـە (بـا) جێگیربێـت و بوەسـتێت و دەریـاش هـێمن و ئـارام بێـت، بەتایبەت لە ناوچەكانی هێڵی یەكسانی زەوی یـاخود ناوچـە خولگەییـەكان كە پەستانی بەرزی هـەوا نامێنێـت، بـەوەش شـەپۆل نامێنێـت و كەشـتییە چارۆكەدارەكان لەوێدا ناجولێن.

سـەرەڕای ئـەوە كـە پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەو ناوچـانەی نـەبینیوە، بـەڵام قورئانی پیرۆز باس و وەسفی ئەو حاڵەتانەی كردووە كە لەپانتایی زەریـادا ڕوودەدەن: ﴿إِن يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ﴾ الشـــــوری/٣٣، واتە: خۆئەگەر (خوا) بیـەوێت بـا دەوەسـتێنێت و لەسـەر پشـتی دەریاكـە دەوەستن و لەكار دەكەون.

ئــــەو شـــــەپۆلانەی هـــاورێی زریانـــــە ناوچـــــەییەکانی کـــــەنارەکانن، بەرزبوونـــەوەی ئاستی ئـــاوی گشــتی هاوکاتیــەتی، ئــەو بەرزبوونەوەیــە ناودەبرێت بە کشانی زریانی (المدّ العاصفي).

زۆرجـار بەرزبوونـەوەی ئـاو کتـوپڕ دەبێـت لەنێوەنـدی پشـێوی دەریـا (گـەرداو)دا، ڕەنگـە شـەپۆلەکان بـە یـەکجاری نـەمێنن گـەر دژە بایـەك ڕووبـەڕووی ببێتـەوە، یـاخود پێدەچـێت پاڵپشـتی بکـات، فراوانییەکـەی زیاددەکات ئەگەر با بە ئاڕاستەی جوڵەی شـەپۆلەکان هـەڵبکات. هـەروەها (بـا) دەتوانێـت شـەپۆلەکان پێچـەوانە بکاتـەوە (یـاخود ئاڕاسـتەی جوڵـە بگۆڕێت) گەر بە لارییەکی ڕێژەیی هەڵیکرد.

ترس و باران

یەکـەمین جـەنگ لـەنێوان بێبـاوەڕ و موسـڵماناندا لـە جـەنگی بـەدری گەورەدا بوو. موسڵمانان ژمارەیان کەم بوو، دەرچوون و خواستی کـاروانی بێباوەڕانیان هەبوو. جەنگەکە شتی سەیری تێدا بوو، موسڵمانان لەبەردەم سوپایەکی گەورە و بەهێزدا بـوون، ژمارەیـان چـەند هێنـدی ئـەوان بـوو... جەنگەکە بەرپا دەبێت و بێباوەڕانیش متمانەی تەواویان بـە سـەرکەوتنیان هەیە. خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً﴾الأنفال/٤٤، واتـە: کـاتێکیش بە یەکگەیشتن لە گۆڕەپانی جەنگدا لەبەرچاوی ئێوە، خوا ئەوانی بـە کـەم نیشـان دەدان و ژمـارەی ئێوەشـی لەبەرچـاوی ئـەوان بـە کـەم دەنوانـدن، بۆئەوەی هەر ئەوە پێشبێت کە خوا بڕیاری لەسەر داوە.

بێباوەڕان متمانەیان بە سەرکەوتن هەبوو. موسڵمانان کـەم بـوون، سـێ سەد یان کەمێك زیاتر بوون، بـەڵام بێبـاوەڕان دوو هـەزار بـوون و دووسـەد سوارچاکیان لەگەڵدا بوو کە هەر سوارێك بەرامبەرە بە دە جـەنگاوەر بـوو. کاتێك بێباوەڕان تەماشای موسڵمانانیان دەکرد کە ژمارەیان لەبەرچـاویاندا کـەم بـوو و ژمـارەی خۆیـان زۆربـوو، دڵنیـابوون سـەرکەوتن بـۆ خۆیانـە، ویستیان سەرکەوتنێك لەبواری عەقیدەدا بۆ خۆیان مسۆگەر و تۆمار بکەن، هاوڕێ لەگەڵ سەرکەوتنی بواری جەنگەکە، بۆیە دەردەچوون و دەیـانوت: پەروەردگارا! کێ لەسەر هەقە سەرکەوتووی بکەیت... پێغەمبەریش (ﷺ)

داوای پشت و پەنا و یارمەتی لە خوای گەورە کرد. خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرمویت: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُرْدِفِينَ، وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾الأنفال/٩-١٠، واتە: یادی ئەو کاتە بکەنەوە کە لە پەروەردگارتان دەپاڕانەوە و داوای یارمەتیتان لێدەکرد، خوایش خێرا هات بە هاناتانەوە و فەرمووی بەڕاستی من بە هەزار فریشتەی تر یارمەتی و کۆمەکیتان دەکەم بەشوێن ئەوانی تردا. ئەم یارمەتیەش جگە لە مژدەیەکی خوایی شتێکی تر نەبوو، تا دڵەکانیشتان ئارام بگرێت و دڵنیا بن بەو یارمەتیە، ئەگینا سەرکەوتن تەنها لەلایەن خواوە نەبێت نییە، چونکە بەڕاستی هەر خوا خۆی باڵادەست و دانایە.

کاتێك موسڵمانان سەربازی خوایی لەنێو خۆیاندا دەبینن، دڵەکانیان ئارام دەبێت، سەرکەوتنیش لەلای خواوەیە، نەك لەلایەن فریشتەکان یان لەلای مرۆڤەکانەوە.

باوێشك کە خوای گەورە کردویەتیە بەخششێك بۆ خەڵك، کاتێك دەخەون هێز بۆ جەستەیان دەگەڕێتەوە لەدوای شەکەت بوون و نارەحەتی. خوای گەورە دەیەوێت سوننەت بۆ موسڵمانانی ترساو لە شەوی جەنگدا تێپەڕێنێت، وەنەوزێك هەموویانی داگرت، لەیەك ساتدا، هەریەکەیان خەوی لێکەوت، لەگەڵ ئەو وەنەوزەدا کە سەرجەمیانی گرتەوە خەوێکی قووڵ و ئارامیی بەهێز دایگرتن... هەندێك لە موسڵمانان خەویان بینی و لەشیان گران بوو و لە بەیانیدا لەخەو هەستان، شەیتان هات و ئامۆژگاری کردن و وتی: چۆن دەچنە جەنگەوە لەکاتێکدا لەشتان گرانە؟! چۆن خوای پەروەردگار فێڵی شەیتان ڕەتدەکاتەوە و بارانی لە ئاسمانەوە

باراند تاکو موسڵمانانی پـێ پـاك بکاتــەوە و پـیس و پـۆخڵی شـەیتانیان لێ دووردەخاتەوە!

پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ إِذۡ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةٗ مِّنۡهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ وَلِيَرۡبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمۡ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلۡأَقۡدَامَ ﴾الأنفال/١١، واتە: ئەو مژدە و ئـارامی دڵـە کاتێك بـوو کـە خوای گەورە بە وەنەوز دایگـرتن، بۆئـەوەی هێمنیـەك بێـت بۆتـان لەلایـەن خۆیەوە و ئاوێکیشی لە ئاسمانەوە بەسـەرتاندا بارانـد بۆئـەوەی خاوێنتـان بکاتەوە پێی و پۆخڵی شەیتانتان لێ دووربخاتەوە (تا لەڕووی جەستە و دڵ و دەروونەوە خاوێن بن) و دڵەکانتان بەهێز و دامەزراو بکات و بیانبەسـتێت بەخواوە و بەو ئاوە پێیەکانیشتان جێگیر و قایم بکات.

پزیشکەکان دەڵـێن لـەکاتی ترسـدا ماددەیـەك لەخوێنـدا دەردەدرێـت و بـەوەش پەلـەکان دەلـەرزن و جـێگیر نـابن. لـە هۆکارەکـانی جێگیرکردنـی پەلــەکان، کەمکردنــەوەی ئــەم ماددەیەیــە ئــەویش بــە پرژانــدنی ئــاو بەسـەریاندا. هـەروەها دابەزانـدنی ئـاو لـەو هۆکـارە ماددیانەیـە کـە خـوای گەورە کردوویەتە هۆی جێگیر و قایم کردنـی پێیـەکان. بـە کەمکردنـەوەی ئەم ماددەیە لەخوێندا، لەگەڵ جێگیرکردنی ئەو زەوییـەی جـەنگاوەران بـە هاوڕێیەتی پێغەمبەر (ﷺ) بەسەریدا دەڕۆن، لـەژێر پێیەکانیانـدا جـێگیر و چەسپاوە، چونکە ئەگەر خۆڵ و خاك تەڕ بوو، زیـاتر و زیـاتر یەکـدەگرن و پێکەوە پەیوەست دەبن و ڕێبواریش بە ورەبەرزی و جێگیریـەوە بەسـەریدا دەڕوات و پێیەکان ڕۆناچن... دابارینی باران بەسـەر بێباوەڕانـدا لەجوڵـەی خستن، لەپاشان دەبینی لـەکاتی بەیـەك گەیشـتنی دوو سـوپاکەدا ئـەنجام چۆن دەبێت؟

لەدوای جەنگ و دوای بەیەگەیشتنی دوو پۆلەکە، پـۆلی فریشتە لەگەڵ باوەڕداراندا، ژمارەی باوەڕداران لەچاوی بێباوەڕاندا (زۆر زیاتر لەسـەرەتا، بـەر لـە بەشـداری فریشـتـە و یارمـەتیی خـوا) دەبینـران... لـەپاش ئـەوەی سەرەتا کەمبوون، بەڵام ئەوکاتە بە چاوی بینایی خۆیـان باوەڕدارانیـان بـە دوو هێند دەبینی.

پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ ءَايَةٌ فِي فِئَتَيْنِ ٱلْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَٰتِلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ ٱلْعَيْنِ﴾ آل عمران/١٣، واتـە: (ئـەی محمـد (ﷺ) بـەو خەڵکـە بڵـێ) بێگومـان لـەو دوو دەسـتەیەی ە لـە (جـەنگی بـەدردا) ڕووبـەڕووی یـەکتر وەسـتان نیشـانە و پەندێکی گـەورە بـوو بۆتـان، دەسـتەیەکیان لـەپێناوی خـوادا دەجـەنگان، دەسـتەکەی تریـان بێبـاوەڕبوون، بـاوەڕداران لەبەرچـاوی ئەوانـدا دوو ئەوەندەیان دەنواند (لە گۆڕەپانی جەنگدا بەچاوی بینایی و بینین).

سەرچاوەکان

١. تەفسیری ئاسان، بورهان محمد أمین
٢. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، عبالرحيم الماردينى
٣. موسوعة الإعجاز العلمـي في القـرآن الكـريم و السـنة المطهـرة، يوسـف الحاج أحمد
٤. الموسوعة الذهبية في إعجاز القرآن الكـريم و السـنة المطهـرة، د.أحمـد مصطفى متولى
٥. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن و السنة، م.نايف منير
٦. موسوعة الإعجاز القرآنى في العلوم والطب و الفلك، د.نادية طيارة
٧. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن، هيثم جمعة بلال
٨. الموسوعة الكونية الكبرى/آيات الله في خلق الأرض و تـأمين معايشـها، د.ماهر أحمد الصّوفي
٩. حقائق العلم الحديث (١–١٠)، عبدالرحمن العصافي
١٠. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، محمد سامي محمد علي
١١. الإعجاز العلمى في أسرار القرآن الكريم و السنة النبوية، محمد حسـني يوسف
١٢. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، د.عبدالقادر محمد منصور
١٣. معجزة القرآن، نعمت صدقي
١٤. الأدلة المادية على وجود الله، شيخ محمد متولى الشعراوي
١٥. الإعجاز العلمي في السماء و الأرض، الشيخ أسامة نعيم
١٦. من آيات الإعجاز العلمي (الأرض في القـرآن الكـريم)، د.زغلـول راغـب محمد النجار

١٧. من علوم الأرض القرآنية، د.عدنان الشريف
١٨. المفهوم العلمي للجبال في القرآن الكريم، د.زغلول النجار
١٩. توحيد الخالق/ الجزء الأول، عبدالمجيد الزنداني
٢١. وغدا عصر الإيمان، عبدالمجيد الزنداني
٢٢. العلم طريق الإيمان، عبدالمجيد الزنداني
٢٣. مجلة الإعجاز، عدد ٣، ٨
٢٤. چەند پێگەیەکی ئینتەرنێت، بەتایبەت هەردوو پێگەی ئەلیکترۆنی:
www.55a.com
www.kaheel7.com